АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34 АПФ

У ЧАСТ ПРОФЕСОРА
Др БОРИСЛАВА Т. БЛАГОЈЕВИЋА

3-4
БЕОГРАД, 1985.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке“ од свог покретања 1906. године до другог светског рата био је орган Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940) и Борђе Тасић (1940). После ослобођења „Архив“ је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали“, настављајући тако један континуитет започет 1906. године.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала“: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Зоран Видаковић. Чланови: др Владимир Јовановић, др Љубиша Лазаревић, др Стеван Врачар, др Обрад Станојевић, др Миленко Креља, др Дејан Поповић, др Стеван Лилић и мр Драгор Хибер (секретар уређивачког одбора).

Лектор: мр Радмила Шуљагић

Штампа: „КОСМОС“, Београд, Светог Саве 16-18

Bor. Blagojević

АНАЛИ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXIII | мај — август | Број 3—4

UDK 34 | YU — ISSN 003 — 2565

Професор Борислав Т. Благојевић рођен је 1911. године у Ваљеву. Правни факултет завршио је у Београду 1933. године, а већ следеће, 1934. године докторирао је, такође на Правном факултету у Београду, на којем је и отпочео своју каријеру универзитетског наставника, као асистент. У овом звању остао је све до 1938. године, када је био изабран за доцента Правног факултета у Суботици. Године 1940. изабран је за ванредног професора Правног факултета у Суботици, али је 1941. године, после немачког напада на Југославију, напустио факултет и остао ван службе све до ослобођења земље.

Одмах после ослобођења Борислав Благојевић наставља своју универзитетску каријеру на Правном факултету у Београду, најпре као ванредни а затим као редовни професор. У периоду између 1956. и 1963. године био је и ректор Универзитета у Београду.

Професор Благојевић је и врло плодан научни радник. Написао је и објавио преко две стотине научних радова, од којих већи број уџбеника и великих монографских студија, као што су: Систем извршног поступка, Римско право (посебни део), Грађанскоправни облигациони уговори, Међународно приватно право, Наследно право, Начела приватног процесног права, Правни положај и правни послови државних привредних предузећа, Наука о држављанству, Уговори по пристанку, Уговори о научноистраживачком раду и др. Био је и редактор и главни уредник већег броја правних часописа и енциклопедија, а посебно: часописа „Ново југословенско право", „Страни правни живот" и „Преглед страног права", као и Правне енциклопедије, Великог правног лексикона, Самоуправног пословања, Библиографије Југославије итд.

Своју научну и педагошку активност професор Благојевић развијао је и у иностранству, где је објавио већи број монографских радова (чланака и др.), одржао велики број предавања, између осталих и на Међународном факултету за упоредно право, на којем је стални професор, главни је редактор Међународне енциклопедије за упоредно право State and Economy, а то је само део његове међународне активности на научно-педагошком плану.

Своју делатност усмеравао је и у правцу развоја југословенског правног система и друштвених односа, радећи на разним пословима и за-

дацима, а нарочито у својству начелника за високо школство у Повереништву за просвету НР Србије, председника Спољнотрговинске арбитраже при Привредној комори Југославије, председника Југословенског удружења за упоредно право, председника Југословенског удружења за осигурање, посланика у Скупштини СР Србије, судије Уставног суда Југославије, директора Института за упоредно право, директора Југословенског библиографског института и главног правног саветника у Државном секретаријату за иностране послове. За овај рад одликован је Орденом заслуга за народ са златним венцем и Орденом рада са црвеном заставом, а одато му је признање и избором за члана Научног друштва Србије. Дописни је члан Југославенске академије знаности и умјетности.

Професор Благојевић је био веома активан и на развоју правног система у међународним размерама, што је испољио у раду многобројних међународних скупова, конгреса, симпозијума, саветовања итд., а нарочито као редовни члан Међународне академије за упоредно право у Хагу и као члан савета Међународног института за кодификацију цивилног права у Риму. За рад на развоју правне мисли и правног система у свету професору Благојевићу су одата и велика међународна признања: изабран је за почасног доктора Универзитета у Познању, као и за почасног доктора Универзитета у Клермон-Ферану, а биран је и за председника Светског удружења за право.

Својим укупним радом и начуним делом професор Благојевић је видно допринео подизању угледа наше правне науке код нас и у свету и стекао изузетни углед у југословенској и међународној научној јавности.

UDK — 347.65/.68.001 (420+73)

др Оливер Антић,
доцент Правног факултета у Београду

СЛОБОДА ТЕСТИРАЊА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ

У теорији Грађанског права уврежено је схватање да у погледу става о слободи завештања постоје два потпуно супротна система: с једне стране, англо-амерички са апсолутном слободом и, с друге стране, континентални, са слободом тестирања ограниченом установом нужног дела(1).

Мислимо да таква подела није одржива и покушаћемо да докажемо да су ова два правна система, у вези са овим питањем, много ближа но што то, на први поглед, изгледа.

1. Енглеско право

Као што је познато, енглеско право се не заснива на кодификацији. Традиционална одбојност према постављању претходних правила из којих ће се касније извлачити логичне последице ишла је тако далеко да се законодавство сматрало „природним непријатељем права"(2). Ипак потребе праксе доводе до ублажавања екстремних ставова. Наиме, од 1832. године(3) поред система Common law и правила Equity, све више се развија тзв. писано право — Statute law.

Но, пре него што пређемо на позитивно право занимљиво је поменути да средњовековно енглеско право није било наклоњено апсолу-

(1) Вид. Albert, La liberte de Tester, Paris — Angers, 1895., стр. 777—786; Boissonade, Histoire de la Reserve Hereditaire, Paris, 1873., стр. 461; Pantelich, Etude Philosophique et Juridique de la Réserve Héréditaire, Lyon, 1933., стр 92 j 161; Марковић, Л., *Наследно право*, Београд, 1930., стр. 279; Благојевић, *Наследно право у Југославији*, Београд, 1983., стр. 203; *Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада*, Београд, 1978., стр. 465; Дујмов, *Наследно право*, Сплит, 1967., стр. 33; Марковић, С., *Наследно прво*, Београд, 1981., стр. 186.

(2) Pollock, The Genius of the Common law, стр. 49, цит. код Давид, *Увод у приватно право Енглеске*, Београд, 1950., стр. 45.

(3) Та година се узима као гранична за почетак периода савременог енглеског права.

тизовању слободе завештања, напротив. Постојала су правила која су деци и супрузи давала *непоништиво право* на одређени део заоставштине (1/3), што није ништа друго до нужни део. Међутим, временом, услед ширења слободе тестирања, ова су правила прво била потиснута, а затим нестају из правног живота(4). Разлози за ову промену изгледа да су двојаки. Прво, нужни део захтева унапред одређена, прецизна правила од којих су Енглези одувек зазирали. Друго, енглеска породица је била подвргнута одређеним дезинтеграционим процесима, условљеним израженом емиграцијом која је расла са порастом колонијалне моћи Империје. Унапред одређени нужни део, на који би имали право одређени сродници завештаоца, знатно би отежао положај оних чланова оставиочеве породице који су остали у Енглеској. Међу досељеницима, пак, пре свега у Америци, честе миграције слабиле су породично јединство, а тиме и потребу за таквим ограничењем завештаочеве слободе.

После релативне стабилизације ових процеса, која је остварена почетком овог века, јавља се потреба (економска, социјална, морална...) имовинског обезбеђења одређених лица, а пре свега оставиочеве најуже породице.

1.2. The Inheritance (Family Provision) Act, из 1938. год.(5), уводи посредно ограничење слободе тестирања, које се, са мањим или већим модификацијама пренело и у колоније, тако да и данас постоји у свим државама тзв. англо-америчког правног система(6). То је дало повода неким ауторима да нужно наслеђивање прогласе бољим и ефикаснијим начином заштите деце него што је то случај са правилима Common law система.7) Ипак, показало се да је овај систем прилагодљивији него што се понекад мислило. Према поменутом пропису, суд је у Енглеској овлашћен да укине, одн. измени одређена завештаочева располагања, уколико оцени да овај није начинио *разбориту одредбу* у свом тестаменту. То ће бити случајеви у којима је тестатор неоправдано лишио наслеђа чланове своје породице који су, у погледу издржавања, од њега били зависни. Разбориту одредбу тада ствара суд (примерено издржавање).

1.2.1. Круг лица

Закон из 1975. године(8) овлашћује на подношење захтева следећа лица:

Оставиочевог супружника. Поред лица које је било у тренутку смрти у пуноважном браку са оставиоцем, ту долазе, под одређеним условима и нека друга лица — супруг (супруга) растављен од стола и постеље, (савесни) супружник из рушљивог брака који није поништен пре

(4) Оставиочева деца губе право на нужни део у време Чарлса I (прва половина XVII века), вид. Atkison, Handbook on the Law of Wills, St. Paul, 1953., стр. 138. Правила која су се односила на право брачног друга претварају се у правила о удовичком ужитку (Dower) и удовичевом ужитку (Curtesy), вид. ibid. стр. 104—106.

(5) Допуне и измене уследиле су: 1952. — The Intestates estates Act (II део): 1966. — The Family provision Act; 1969. — The Family law Reform Act; 1975. — The Interitance (Provision for Family and Dependents) Act.

(6) Нпр. Нови Зеланд (могућност судске редукције тестамента, тзв. *разборита одредба* уводи се још 1900. год.), Аустралија, Канада. Вид. Atkinson, op. cit., p. 35—36; Parry, The Law of Succession testate and Intestate, London, 1972., стр. 204.

(7) Dainow, Restricted Testation in New Zealand, Australia and Canada, 1938., 36. Mich. L. Rex. 1107; Limitations an Testamentary Freedom on England, 1940., 25. Cornell. L. Q. 337. — цит. код Porter, Forced heirs, the Legitime and loss of the Legitime in Louisiana, »Tuline Law Review«. New Orleans, 1963., str. 722.

(8) The Inheritance (Provision for Family and Dependents) Act.

оставиочеве смрти, као и савесно лице које је са оставиоцем заснавало ништав брак.

б) Оставиочевог бившег супружника који није заснавао нови брак. — Под бившим супружником се сматра само оно лице чији је брак са оставиоцем био разведен или поништен од стране судова Енглеске и Велса.

в) Оставиочево дете (пре свега малолетно).

Римска фикција о nasciturusu примењује се и овде. Пунолетна деца могу остварити ово право само уколико су неспособна да се издржавају (нпр. због психичких или менталних обољења).

г) Лице које је оставилац третирао као дете у породици. Ту је најчешће реч о детету неког од брачних другова (из било ког брака) оставиоца, али које није његово. Међутим, могућно је да то буде и било које друго лице. Ово је нова категорија(9).

д) Лице које је зависно (издржавано) од оставиоца. — Уколико је оставилац непосредно пре своје смрти, у потпуности или делимично, издржавао неко лице, а оно се не може подвести под претходне случајеве, нпр. оставиочев бивши супружник чији је брак разведен или поништен од других судова (дакле не Енглеске и Велса); или ако је у питању ванбрачни друг оставиоца *(дивљи брак)* и др., такво лице има право да постави захтев за додељивање примереног новчаног износа из заоставштине оставиоца (такође нова категорија). Трајање минималног периода издржавања пре смрти оставиоца није прописано, али суд цени све релевантне околности, па и ову.

1.2.2. Надлежност

Поменута лица могу се обратити Суду правичности (The Chancery Division), или Породичном одељењу Врховног суда (The Family Division of the High Court) који има неограничену надлежност или окружном суду и то у случају када чиста вредност заоставштине (по одбитку свих дугова, пореза и трошкова) не прелази 5000 фунти стерлинга.

1.2.3. Рок

Захтев се подноси у року од шест месеци од дана отварања заоставштине. Ипак, суд има дискрециono овлашћење да прошири ово временско ограничење.

1.2.4. Примерено издржавање

Према Закону из 1975. године суд мора доћи до закључка да лице из наведеног круга није добило, било по тестаменту, било по законском наслеђивању или у комбинацији ова два основа, одговарајући новчани део из заоставштине оставиоца. Тек потом, суд, оцењујући све околности, може да подносиоцу захтева одреди примерени новчани износ из заоставштине. Коначна одлука у великој мери зависи од слободног судијског уверења првостепеног суда. Апелациони суд, осим у случајевима

(9) Parry and Clark, The Law of Succession, London, 1977., sp. 102.

значајнијих пропуста, нерадо се меша у ову оцену. Треба нагласити да се у погледу оцене разборитости завештаочевог располагања примењује објективна квалификација. Другим речима, небитно је да ли је, са субјективног становишта, оставилац поступио неразумно, чинећи или пропуштајући да начини, овакву или онакву одредбу у тестаменту. Треба просудити објективну ситуацију до које је дошло.

Одлука у случају Френкс (Franks) показује разлику између објективног и субјективног приступа. Тестаторка је 1940. год. своју имовину оставила своме детету. Међутим, 1946. год. она је умрла и то два дана пошто је родила друго дете. На захев другог детета суд је одлучио да му додели примерени део за његово издржавање с обзиром да то тестаментом није учињено. Питање да ли је тестаторка поступила неразборито не оставивши другом детету ништа, није се ни постављало([10]).

Велики утицај на коначну одлуку има и чињеница вредности заоставштине: ...„оно што би била примерена одредба у вези удовице једног, нпр. земљорадника, у редовним приликама била би неразумна у односу на удовицу богаташа"([11]).

Треба истаћи да суд узима у обзир не само чињенице које постоје у тренутку делације, већ и оне које су настале касније, све до тренутка разматрања захтева (финансијске изворе и потребе које подносилац захтева и наследници имају или ће имати у догледној будућности, нпр. способност за привређивање, текуће приходе, финансијске обавезе и др.).

Суд може, кад оцени да је захтев основан, подносиоцу захтева доделити право на периодичну исплату одређене суме новца из заоставштине (недељне или годишње), а може одредити и исплату целе суме (нпр. ако је заоставштина мале вредности то може бити једино прихватљиво решење)([12]).

За разлику од свих ранијих прописа (закони из 1938. и 1965. год.), Закон из 1975. год. овлашћује суд да спречи изигравање правила о примереном издржавању које би оставилац могао да учини правним пословима inter vivos. Тако, нпр. суд може да донесе одлуку којом се оставиочев поклонопримац обавезује да обезбеди новац или другу имовинску корист у циљу задовољења оправданих потреба подносиоца захтева([13]).

На тај начин енглеско право се у великој мери приближило установи нужног дела — општеприхваћеном начину имовинске заштите одређених оставиочевих сродника и, евентуално, других њему блиских лица, — у континенталном праву.

2. *Ограничења у САД*

Идеја да слобода завештања мора имати извесне границе присутна је и у америчком праву. Наиме, све државе САД, осим Лујзијане у којој по угледу на Code civil постоји нужни део, — прихватају у основи систем енглеског права. Ипак, између америчког и енглеског права постоје одређене разлике.

(10) Per Wynn-Parry J. in Re Inns (1947) Ch. 576; 581.
(11) Parry and Clark, op. cit. p. 105. вид. и случај Цослин (Joslin), ibid. sp. 107.
(12) Ibid, стр. 112—117.
(13) Потребно је доказати да је оставилац закључио уговор у циљу онемогућавања примене прописа о примереном издржавању, да је располагање учињено у последњих шест година оставиочевог живота... — Вид. ibid. стр. 119—124.

2.1. Homesteads

У већини права у САД постоје законске одредбе (Statute law) које забрањују тестаментална располагања одређеним пољопривредним земљиштем, које се назива homestead (кућа, окућница и основна средства за живот пољопривредника која чине стожер фармерске породице)([14]). После смрти оставиоца homestead обавезно наслеђује његова породица (по правилу удовица и малолетна деца). Ова установа пренела се, наравно модификована, и у друге земље) у Канаду, Аустралију, Јужну Америку([15]).

2.2. Удовички (удовчев) ужитак

Установа удовичког ужитка у америчком праву има велике сличности са одговарајућом установом енглеског средњовековног права (право слично плодоуживању). Међутим, у правима многих држава у САД ова се установа замењује правом на део чистог прихода од оставиочеве имовине, дакле слично савременом енглеском праву. Класични удовчев ужитак практично је укинут и замењен одговарајућим правом које има и оставиочева удовица.

2.3. Заштита деце

У САД (осим Лујзијане) нема закона који ограничава слободу тестирања. Међутим, то не значи да је она неограничена. У пракси се често оспорава тестамент којим се завештаочева деца лишавају наслеђа. То оспоравање најчешће се чини са разлога завештаочеве, наводне, неурачунљивости или недозвољених утицаја на његову вољу. У пракси је запажено да у првој инстанци порота, па и судије, имају несумњиве симпатије према деци и да то „омета непристрасност пресуде". Апелациони судови, пак, „снажно" подржавају принцип слободе завештања, тражећи конкретне доказе за оставиочеву неурачунљивост или мане воље([16]).

Међутим, у случају када завештилац располаже целокупном имовином не помињући децу (не искључује их изричито из права на наслеђе), у готово свим државама узима се да он тиме није желео да их лиши наслеђа (слично римском формалном нужном наследном праву). На основу те оборive претпоставке, у таквим случајевима, завештаочева деца добијају законски део наслеђа. Ово правило односи се и на унуке оставиоца, који се позивају на интестатско наслеђе по праву представљања. Поред овога, специфично ограничење завештаочеве слободе представља и принцип да тестатор који изричито лишава дете наслеђа, тај део мора дати неком другом лицу, у противном ексхередција нема дејство. Но, поред ових правила малолетна деца оставиоца уживају и посебну врсту заштите: право на законско издржавање које уживају малолетна деца продужава се, на неки начин, и после смрти родитеља (дужника издржавања). У ствари, уколико је завештилац оставио своју це-

(14) За homestead важе и друга посебна превила, нпр. изузеће од пленидбе и др. Вид. Atkison, op. cit. p. 126; Blak's Law Dictionary, St. Paul, Minn., 1968., p. 866.
(15) Вид. Аткисон, op. cit., p. 127—128.
(16) Ibid, p. 139—140.

локупну имовину брачном другу, такво ће располагање бити пуноважно, јер се полази од тога да је завештилац претпоставио да ће се преживели супружник старати о интересима деце (што је уосталом његова дужност). Међутим, уколико је брак разведен, у судској пракси се по правилу усваја захтев малолетног детета „против очеве имовине", тако да се обавеза издржавања, утврђена у бракоразводној одлуци, продужава([17]).

Закључак

Апсолутна слобода тестирања не постоји ни у једном савременом праву. Њена ограничења која познаје англо-америчко право (примерено издржавање) и решења која постоје у тзв. континенталном праву (нужни део) нису суштински различита. Штавише, последње промене у енглеском праву још више приближавају ове системе. То је још један доказ да основне грађанскоправне установе, без обзира на просторно — временску димензију, на одређеној „дубини" садрже и одговарајуће сличности.

dr Oliver Antić,
assistant professor of the Faculty of Law in Belgrade

Summary

FREEDOM OF TESTAMENTARY DISPOSITION IN ANGLO-AMERICAN LAW

The author in the beginning quotes the widely accepted conception according to which there exist two entirely different stand-points in relation to the freedom of testamentary disposition, namely: the Anglo-American, with the absolute freedom, and the continental one, where the freedom of testamentary disposition is limited by the part to be exempted on the ground of law.

However, the author, while analyzing contemporary English and American laws, reaches the following conclusions: firstly, absolute freedom of testamentary disposition does not exist in any of the contemporary legal systems and, secondly, solutions existing in relation to restricting the freedom of testamentary disposition both in the Anglo-American and continental laws do not differ in their essence. Moreover, the most recent changes in English law approach much more the two systems. All this amounts to but another proof that basic civil law institutes, regardless of limits of space and time, contain at a certain »depth« corresponding similarities too.

dr Oliver Antić,
proffesseur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

Résumé

LIBERTÉ DES TESTS DANS LE DROIT ANGLO-AMERICAIN

L'auteur cite avant tout la conception largement répendue à savoir qu'en ce qui concerne la posititon de la liberté de testage il y a deux systèmes

(17) Ibid, p. 145—146.

tout à fait opposés: anglo-amèricain, avec la liberté absolue et le système continental avec la liberté de testage limitée par la part nécessaire.

Cependant, analysant le droit anglais et américain contemporain, l'auteur arrive à la conclusion que: premièrement, la liberté absolue de testage n'existe dans aucun droit moderne et deuxièmement, les solutions existantes quant aux restrictions de la liberté testable dans le droit anglo-américain et continental n'ont pas une difference essentielle. On pourrait même dire que les dernières modifications apportées au droit anglais rapproche de plus en plus ces deux systèmes. Tout ceci est une préuve de plus que les principales institutions bourgeoises-juridiques sans égard à la dimension espace — temps, contiennent, à une profondeur determinée, même des similitudes correspondantes.

347.731 + 340.5

др Весна Бесаревић,
доцент Правног факултета у Београду

ПРАВО ЗАСТУПНИКА НА ПРОВИЗИЈУ И ПОСЕБНУ НАКНАДУ У НАШЕМ И УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Трговински заступници као самостални субјекти привредног права имају све значајнију улогу у домаћем и међународном привредном пословању. Они, захваљујући познавању прилика и пословним везама на одређеном подручју, аквирирају послове и закључују уговоре за своје клијенте (властодавце), чиме поспешују њихову привредну делатност и смањују им трошкове пословања. У пословима међународног заступања (кад заступник и властодавац имају пословно седиште на територији различитих држава), трговински заступници, поред уобичајених заступничких послова, као субјекти домаћег права омогућавају привредно пословање страним привредним субјектима у земљама где они не могу непосредно да обављају привредну делатност.

Иако међународни промет роба и услуга налаже да правни положај трговинских заступника буде сличан од земље до земље, наилазимо на значајне разлике у погледу правног регулисања трговинског заступања у упоредном праву. Те разлике се односе нарочито на сам статус трговинских заступника(1), на обим одговорности заступника за неизвршење обавезе трећег лица(2), на право заступника на накнаду трошкова(3) и др. Код уговора о заступању једно од најзначајнијих питања је право заступника на провизију односно накнаду од стране властодавца на име обављених заступничких послова. Код питања провизије срећемо у упоредном праву различита решења, зависно од тога ком правном систему припада одређена земља. Наиме, у земљама континенталног права заступници уживају највећу заштиту а то се нарочито одржава у њиховом праву на провизију за време трајања уговора и по истеку уговора о заступању и посебну накнаду, у случају раскида уговора о заступању. У земљама англосаксонског права, заступници неприкосновено уживају сва права предвиђена уговором о заступању, укључујући и право на про-

(1) У европским земљама (Француској, СР Немачкој, Италији) заступници су посебне категорије самосталних трговаца, који се уписују у посебне регистре а уговори о заступању се регулишу посебним прописима. У англосаксонском праву, трговински заступници немају посебан статус, не региструју се, па не постоје ни посебни прописи којима се регулишу делатност трговинских заступника.

(2) У неким правима одговорност се ограничава само на савестан избор пословне везе (пољско, француско право), у другим (немачко, италијанско право) заступник стиче право на провизију тек по извршењу уговора.

(3) У већини права (чехословачко, италијанско право) изричито је предвиђено да заступник нема право на накнаду трошкова; у швајцарском праву — да заступник нема право на трошкове који произилазе из редовног пословања, али има право на накнаду посебних трошкова.

визију. Међутим, право на посебну накнаду, англосаксонско право не познаје. Интересантно је да у неким земљама у развоју заступници уживају врло широка права — право на провизију и право на посебну накнаду у случају раскида уговора. Југословенско право, прописима који регулишу послове заступања(4), није много наклоњено заступницима, те не само да им не признаје право на посебну накнаду у случају раскида уговора већ и поставља озбиљна ограничења у погледу остваривања њиховог права на провизију.

У овом раду разматраће се три врсте накнаде коју заступници могу да остварују по основу своје заступничке делатности — право заступника на провизију за време трајања уговора о заступању, право заступника на провизију после истека уговора о заступању и право заступника на посебну накнаду у случају раскида уговора о заступању.

1. Право заступника на провизију за време трајања уговора

Основно право заступника, односно основна обавеза властодавца по уговору о заступању је исплата провизије. С обзиром да је у свим правима, па и у нашем, прихваћено да је уговор о заступању теретан уговор, то је право заступника на провизију неспорно. Без обзира да ли је уговор закључен на одређено или неодређено време, заступник има право на провизију за послове који су закључени за време трајања уговора. Ова провизија се, за разлику од других облика накнаде које заступник може да остварује од властодавца, назива редовном провизијом. Међутим, моменат када заступник стиче право на провизију и под којим условима он то право остварује, нису јединствено регулисани у упоредном праву. Такође, ако износ провизије није одређен уговором о заступању или тарифом која се примењује на делатност заступника, поставља се питање како одредити износ провизије.

У предратном југословенском праву(5), заступник је стицао право на провизију чим је закључио уговор са трећим лицем, без обзира да ли је то треће лице извршило уговор. Ово схватање преовлађивало је и у савременој југословенској теорији привредног права(6) и судској пракси све до доношења Закона о облигацијама 1978. године. Такође, није било од значаја да ли је заступник приликом закључења уговора издао закључницу осим када је закључница, по закону, представљала битан елемент посла(7). Закон од 1978. године је условио право заступника на накнаду (провизију) извршењем уговора који је заступник закључио по налогу властодавца. Да би заступник остварио право на провизију независно од извршења уговора који је он закључио са трећим лицем, потребно је, по важећим прописима, да се у уговору о заступању то изри-

(4) На послове трговинског заступања примењују се одредбе *Закона о облигацијама од 1978. год.*, чл. 790—812, чл. 84—98 и чл. 749—770, одредбе *Основног закона о промету робе* као правна правила, *Закона о промету робе СР Србије од 1977. год.*, а на послове спољнопрограмског заступања и *Уредба о пословима заступања страних фирми у Југославији на подручју промета робом*, „С. л. СФРЈ" бр. 20/78 и Уредба о изменама и допунама те Уредбе С. л. СФРЈ, бр. 46/81.

(5) *Трговински законик од 1937. године*, § 79, стр. 1.

(6) З. Антонијевић: *Привредно право*, Београд, 1983. год., стр. 326; М. Драшкић: *Међународно привредно уговорно право*, Београд, 1947. год., стр. 312.

(7) Пресуда Вишег привредног суда у Београду, обр. у „Билтену В. прив. суда", бр. 1/1964, стр. 5—6.

чито предвиди, чл. 805. Мада је реч о диспозитивној правној норми, чију примену странке својом вољом могу да избегну, ипак ово правно решење представља значајну новину у области правног регулисања трговинског заступања.

Ово решење нашег права је управо супротно решењу швајцарског Закона о облигацијама, који предвиђа да се право на провизију стиче чим заступник закључи пуноважан уговор са трећим лицем, чл. 418г. Наравно и овде је реч о норми чију примену странке могу својом вољом да измене и да исплату провизије услове извршењем уговора. У италијанском и чехословачком праву, на пример, заступник стиче право на провизију само за уредно извршење послове(8). Међутим, немачко право је знатно строжије по овом питању, јер предвиђа да заступнику припада провизија тек ако посао буде извршен од стране трећег лица(9).

Неизвршење уговора може да буде проузроковано кривицом властодавца или трећег лица и ова чињеница има утицаја на остваривање права заступника на провизију. Тако ће заступник имати право на провизију за све послове који нису извршени кривицом властодавца или у случају да су се властодавац и треће лице споразумели о неизвршењу или делимичном извршењу уговора. Југословенско право то изричито и предвиђа: „ако је до неизвршења уговора дошло из узрока на страни налогодавца", чл. 805. Одредбе сличне садржине налазимо и у правима других земаља. Међутим, ако је властодавац уредно извршио своју обавезу, а треће лице није извршило противчинидбу, без кривице властодавца, заступник ће имати право на провизију само у висини извршене обавезе трећег лица. Ово решење које садржи немачки и аустријски закон(10), швајцарски Закон о облигацијама проширује и на обим посла: заступник губи право на провизију ако противчинидба трећег лица која одговара чинидби коју је властодавац већ извршио, није извршена или је извршена у тако малом обиму да се плаћање провизије не би могло захтевати, чл. 418х. Наше право не регулише ову правну ситуацију, али се може извући закључак из тумачења чл. 805. Закона о облигацијама, да ако уговор остане неизвршен из разлога који нису на страни налогодавца, заступник губи право на провизију уколико између уговорних страна није другачије уговорено. Према томе, наш законодавац остаје доследан — право заступника на провизију условљено је извршењем уговора, ако се странке нису другачије договориле.

У неким правима заступник стиче право на провизију само за оне послове у којима је и сам учествовао(11). Ово решење иде за тим да максимално заштити интересе властодавца с тим што пружа могућност несавесном властодавцу да, закључивањем уговора са трећим лицем кога је заступник нашао и припремио читав посао, избегне плаћање заступничке провизије. Југословенски прописи предвиђају да заступник има право на накнаду за уговоре које је властодавац закључио непосредно са трећим лицем а које је заступник нашао, чл. 804, ст. 2. Закона о облигацијама. Слично решење садржи и швајцарско право (чл. 418г Закона о облигацијама) с тим што пружа заступнику већу заштиту од нашег права: ако је у питању генерални или искључиви заступник, њему при-

(8) *Италијански трговачки законик*, чл. 1748; чехословачки *ЗМТ*, § 502.
(9) *Немачки трговачки законик ХГБ*, § 84—104.
(10) *Немачки ХГБ*, § 79; аустријски *Закон од 1921. год.*, § 6.

пада право на провизију и кад властодавац закључи сâм неки уговор са трећим лицем на територији за коју је заступник овлашћен или са лицем које је предвиђено уговором о заступању. По неким правима([12]), заступник има право на провизију за све послове закључене од стране властодавца за време трајања уговора о заступању са лицима са једног подручја или са врстом одређене клијантеле, без обзира да ли је и на који начин он у њима учествовао.

Поред редовне провизије коју заступник има по основу заступања наше право предвиђа и посебну накнаду ако је заступник, по овлашћењу властодавца, извршио наплату неког његовог потраживања, чл. 807. Закона. Висину накнаде одредиће споразумно властодавац и заступник а она ће зависити и од висине наплаћеног потраживања и од околности под којима је то наплаћивање заступник извршио ([13]).

Из законске одредбе (чл. 806. Закона о облигацијама) може се закључити да одређивање висине провизије не представља битан елеменат уговора о заступању, те ће уговор бити пуноважан иако странке нису одредиле висину провизије, нити је она одређена тарифом о заступничким пословима. У Скици за Закон о облигацијама и уговорима (чл. 830), било је предвиђено да суд може на захтев комитента да снизи износ провизије ако је она у датом случају „несразмерно велика према учињеном труду". Ово решење је било резултат схватања наших судова да посредници и заступници имају право на провизију али само у оној висини која не прелази противредност за труд и рад који су уложили за добијање посла. Закон о облигацијама садржи одредбу сличне садржине — „несразмерно велика према учињеној услузи" (чл. 806) с тим што је сада висина провизије везана само за учињену услугу чиме је објективан критериј уложеног труда и рада замењен субјективним критеријумом учињене услуге([14]). Међутим, код уговора о посредовању, законодавац је задржао формулацију из Скице, чл. 822, ст. 2. Остаје отворено питање зашто је наш законодавац кад се већ определио за решење оборивости уговорене провизије, предвидео различита мерила за провизију посредника и провизију заступника.

Одредбу о оборивости заступничке провизије не налазимо у правима других земаља. У енглеском праву, заступник има право на онај износ провизије који је уговорен. Једино ако странке нису одредиле висину провизије већ су само уговориле „разумну накнаду" за рад заступника, судови могу одлучивати о висини провизије. Немачко право предвиђа да је властодавац обавезан да плати уговорену провизију, а ако она није уговорена, онда ће се платити „уобичајена провизија". До смањења заступничке провизије може доћи само у случају да је властодавац закључио посао испод уобичајених каталошких цена, али и тада властодавац и заступник морају да се договоре о износу провизије. Једном уговорена заступничка провизија не може се мењати једностраном изјавом воље, већ евентуално само на основу договора између властодавца и заступника. Могућност снижавања уговорене провизије коју предвиђа

(12) *Италијански трговачки закон*, чл. 1748; *немачки ХГБ*, § 87; *Скица за Законик о облигацијама и уговорима*, чл. 828 и др.

(13) Слично решење је предвиђено швајцарским *Законом о облигацијама*, чл. 4181.

(14) Б. Вукмир, *Право међународног заступања*, реферат на XVIII Саветовању о правно-економским пословима, Опатија, 1984. год., стр. 14.

наше право уноси неизвесност између странака а у пословима заступања страних фирми директно слаби позиције југословенских заступника.

2. *Право заступника на провизију по истеку уговора*

Право заступника на редовну заступничку провизију — за послове које је обавио по налогу властодавца за време трајања уговора о заступању, признато је у свим правима. Међутим, каква су права заступника у односу на послове које је закључио властодавац, након престанка уговора о заступању, а за које је заслужан заступник јер је својом делатношћу допринео закључивању тих послова, није решено у многим правима а и решења се међусобно разликују.

Југословенско право не регулише случајеве када накои истека уговора о заступању, властодавац закључи уговор са трећим лицем а тај уговор представља резултат делатности заступника за време трајања уговорног односа. Таквих случајева има у пракси доста и они могу бити резултат савесног али и несавесног понашања властодавца који чека да се уговор о заступању оконча да би закључио уговор са трећим лицем и избегао плаћање заступничке провизије, иако је заступник био у контакту са трећим лицем и учествовао у припреми тог посла. Заступник би, по нашим прописима, могао евентуално поставити захтев за плаћање накнаде само ако је уговор раскинут „неосновано" од стране властодавца и у том случају он би имао право на накнаду штете због изгубљене провизије, чл. 811. Закона о облигацијама. Међутим, иако би се применила ова одредба Закона, остаје нејасно да ли се она односи на накнаду штете због провизије коју би заступник могао зарадити да је уговор нормално истекао (да није било неоснованог отказа од стране властодавца) или на провизију коју би остварио заступник да је учествовао у уговору који је закључен након престанка уговора о заступању. Ако уговор о заступању није раскинут неосновано од стране властодавца, него је престао на неки други начин — отказом заступника или протеком времена за које је уговор био закључен — заступник, по југословенским прописима не би имао право на накнаду (провизију) за уговор или уговоре које је властодавац закључио након престанка уговора о заступању, иако се тај или ти уговори могу приписати делатности заступника.

На југословенске организације које се баве пословима заступања страних фирми примењују се и одредбе Уредби о пословима заступања страних фирми у Југославији. По питању провизије, Уредбе не садрже неке измене у односу на прописе садржане у Закону о облигацијама изузев у погледу права на провизију из индиректних послова. Уредбе обавезују заступнике — југословенске организације — да осигурају у својим уговорима са страним принципалима право на провизију из индиректних послова који су у Уредбама дефинисани као послови закључени без посредовања заступника, чл. 11. Наравно, у пракси има доста проблема око одређивања појма ових индиректних послова, те би за организације које се баве заступањем било много повољније да је законодавац дао ближу одредницу индиректних послова. Уредбе такође предвиђају да заступник има право на провизију за одређено раздобље наконе престанка уговора о заступању за послове које је закључио заступ-

ник (што није спорно), али и за послове које је започео заступник за време важења уговора о заступању а довршио властодавац, чл. 11. Тако би заступник, на основу ових Уредби, имао право на провизију након редовног престанка уговора о заступању за оне послове који се могу приписати његовој директној активности за време трајања уговора о заступању а закључени су након престанка уговора. Заступници су обавезни да у својим уговорима о заступању са страним принципалима предвиде ове случајеве под претњом привредног преступа.

Док југословенско право садржи недовољно јасне и непотпуне одредбе о праву заступника на провизију након истека уговора, дотле у већини земаља у свету заступници имају право на провизију, по закону, после истека уговора о заступању, независно од тога да ли је та провизија уговорена или није. Једини услов за остваривање права на провизију је да постоји нека пословна веза између делатности властодавца по истеку уговора и делатности заступника за време трајања уговора. Тако на пример, швајцарско право предвиђа да, уколико властодавац својом грешком спречи заступника да оствари провизију која је предвиђена уговором о заступању, или провизију коју је заступник могао разумно да очекује (значи и за послове које је властодавац закључио са трећим лицем после истека уговора, а захваљујући делатности заступника), властодавац је дужан да заступнику плати правичну накнаду. Странке — властодавац и заступник — не могу уговором да искључе ову обавезу властодавца, чл. 418 м Закона.

3. Право заступника на посебну накнаду због раскида уговора

У неким земљама правна заштита заступника иде даље од давања права на редовну провизију и на провизију за послове закључене након истека уговора о заступању. То је право заступника на посебну накнаду у случају престанка уговора о заступању због раскида уговора. У земљама које припадају англо-америчком правном систему, посебна накнада се не предвиђа. Исто је и са нашим правом, које не садржи ниједну одредбу која би упућивала да заступник има право на ову врсту накнаде. Међутим, у европским земљама (Француска, Аустрија, Швајцарска, СР Немачка, Италија, Шведска итд.) право заступника на посебну накнаду у случају раскида уговора признато је правним прописима који регулишу заступање.

У француском праву, ако властодавац раскине уговор закључен на одређено време пре него што је то уговором предвиђено, или ако раскине уговор закључен на неодређено време, он је обавезан да плати заступнику посебну накнаду([15]). Ово правило је принудноправног карактера што значи да га странке не могу изменити својом вољом. Обавеза плаћања посебне накнаде примењује се само у односима трговинског заступања. Међутим, ако се уговор раскине из оправданих разлога, на пример због кривице заступника, заступник неће имати право на посебну накнаду. Такође, властодавац неће платити посебну накнаду ако не продужи уговор закључен на одређено време. Код раскида уговора због више силе

(15) Заступање је у француском праву до 1958. године када је донет посебан закон било регулисано Code civil-ом. Данас је положај трговинских заступника регулисано *Законом од 1958.* год. и *Законом о допунама 1968.* год.

спорно је да ли заступник има право на посебну накнаду; сматра се да ако је властодавац имао користи од заступникове делатности након раскида уговора, заступник има право на посебну накнаду([16]). У случају раскида уговора, заступник не мора доказивати своје право на накнаду. У погледу висине посебне накнаде сматра се да основ за накнаду може бити износ који је два пута виши од износа провизије коју је заступник могао зарадити по уговору о заступању кроз три претходне године. Заступник се не може унапред сложити са одређеним износом посебне накнаде али се странке могу договорити о начину израчунавања посебне накнаде, с тим да она обухвата „комплетну накнаду за губитак који је претрпео заступник", чл. 3. Закона.

У погледу посебне накнаде, немачко право о трговинским заступницима полази од претпоставке да заступник није у целини награђен за свој рад у тренутку престанка уговора о заступању, те да му на основу тога припада посебна накнада. Да би заступник имао право на накнаду морају да буду испуњени следећи услови: да је уговор окончан, да властодавац има користи након престанка уговора од странака које је нашао заступник, да би заступник имао право на провизију да уговор није окончан и да је плаћање посебне накнаде одређено начелима правичности([17]). Ако је уговор раскинут кривицом заступника, властодавац није обавезан да плати посебну накнаду. Такође, заступник не може унапред да одустане од права на посебну накнаду у договору са властодавцем. Закон даје и горњу границу посебне накнаде — износ накнаде не може бити већи од износа просечне провизије коју је заступник примио за последњих пет година, а ако је уговор краће трајао, онда за читаво време трајања уговора.

Посебна накнада се регулише на сличан начин и у правима осталих европских земаља — заступник има право на посебну накнаду ако је уговор о заступању раскинут пре времена и без кривице заступника, а властодавац је имао користи од заступникове активности након раскида уговора. Право на посебну накнаду признато је законским одредбама исто као и право на редовну провизију и њега се заступник не може унапред одрећи, нити може износ накнаде унапред ограничити.

Интересантно је да се у прописима неких земаља у развоју, Кувајта, Саудијске Арабије, Уједињених Арапских Емирата предвиђа право заступника на посебну накнаду у случају раскида уговора о заступању. Омогућавање заступницима да поред редовне провизије, на основу закона, полажу право на провизију по истеку уговора и на посебну накнаду у случају престанка уговора је резултат схватања да се заступници налазе у инфериорнијем положају у односу на њихове властодавце те да им треба пружити максималну законску заштиту. Наше право, међутим, поред редовне провизије, чији износ властодавац може да оспорава иако је утврђен уговором, не гарантује заступнику право на провизију након истека уговора, а не даје право на посебну накнаду у случају раскида уговора.

(16) Б. Вукмир. op. cit.., стр. 24.
(17) *Немачки ХГБ*, чл. 89, б.

Dr Vesna Besarević,
assistant professor of the Faculty of Law in Belgrade

Summary

THE RIGHT OF AGENT TO COMMISSION AND SPECIAL ALLOWANCE IN YUGOSLAV AND COMPARATIVE LAWS

Agents may effect three kinds of allowance on the ground of their representative activity, namely the right of the agent to commission in course of validity of the agency contract; the right of the agent to commission after the expiration of the agency contract; and the right of the agent to special allowance in case of rescission of the agency contract. The right of the agent to regular commisson is recognized in all systems of law, but there exist differences in legal approaches and conception. Thus in Yugoslav law the agent acquires the right to commisson when the third party discharges the contract, while in other legal systems it is provided that the agent acquires his right to commission at the moment of entering into valid contract with the thir party, or only for perfectly effected transactions. The reasons for non-implementing the contract influence the realisation of the right of agent to the commission. In comparative law the agreed upon agency commission is guaranteed, while according to Yugoslav law it is possible to lower down the amount of commission.

After the expiration of the agency contract (due to the lapse of time or after the agreement to that respect between the parties), the person granting the authority may enter into contracts and engage in business transactions otherwise due to the merits of the agent. Yugoslav law is not quite clear in this respect, providing instead that the agent could eventually set up his request for payment of a fee only if the person granting the authority rescinded the contract without sufficient legal ground. The Decree on Business of Representing Foreign Firms in Yugoslavia provides for the right of the agent to commission to cover specific period of time after the expiration of the agency contract, but for the transactions otherwise undertaken by him already in course of validity of the contract.

In the countries which accept the European continental system of law, the legislation covering agency in trade provides in addition to the agency commission, the right to special allowance due to the rescission of the agency contract. Similar legal regulation is found in some developing countries, such as Kuwait and Saudi Arabia. Yugoslav law, in addition to the regular commission, whose amount may be challenged by the party granting the authority, does not guarantee the agent's right to commission after the expiration of the agency contract and does not provide for a right to special allowance in case of the rescission of contract.

dr Vesna Besarević,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

Résumé

DROIT DU REPRÉSENTANT À LA COMMISSION ET INDÉMNITÉ SPECIALE DANS NOTRE DROIT

Les représentants peuvent réaliser trois sortes d'indémnités sur la base de leur activité de représentation, droit du representant à la commission pendant la durée du contrat de représentation, droit du représentant à la commission à l'issu du contrat de représentation et droit du représentant à une compensation à part en cas de résiliation du contrat de représentation. Le droit du représentant à une commission régulière est reconnu dans tous les droits mais il existe des différences dans les solutions juridiques — dans le droit juridique le représentant acquiert le droit à la commission lorsqu'une

personne tiers réalise le contrat, dans d'autres droits on prévoit que le représentant acquiert le droit à la commission lorsqu'il passe un accord valable avec une troisième personne ou bien seulement pour des affaires bien accomplies. Les raisons pour lesquelles un contrat n'a pas été réalisé ont une, influence sur la réalisation du droit du représentant à la commission. Tandis que dans le droit comparé la commission du représentant est garantie, le droit yougoslave prévoit la possibilité de réduire le montant convenu de la commission. A l'expiration de l'accord de représentation (à cause du temps passé on bien de commun accord) le commettant peut passer des accords, réaliser des affaires pour lesquelles le représentant est méritant. Le droit yougoslave ne règle pas ce cas de manière assez précise, mais prévoit que le représentant pourrait exiger une indemnité uniquement si le commettant a résilié le contrat sans fondement. Le règlement des affaires de représentation des firmes étrangères en Yougoslavie prévoit que le représentant a droit à la commission pour une période determinée aprés la cessation du contrat de représentation pour des affaires qu'il a commencées pendant la validité du contrat. Dans les pays qui ont adopté le système de droit européen — continental, les préscriptions concernant la représentation commerciale prévoient outre la commission de représentation, le droit à une compensation à part à cause de la resiliation du contrat de représentation. On trouve aussi des prescriptions semblables dans quelques pays en développement (Kuweit, Arabie Seudite). Le droit yougoslave, outre la provision régulière dont le commettant peut contester le montant, ne garantit pas au représentant le droit à la commission après l'expiration du contrat et ne donne pas droit à une compensation à part en cas de résiliation du contrat.

UDK 341.24 + 347.7

др Тибор Варади,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

НАПОМЕНЕ О ПРАВНИМ ИНСТРУМЕНТИМА ЗА ЗАШТИТУ „СЛАБИЈЕ СТРАНЕ" У УГОВОРИМА МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВРЕДНОГ ПРАВА

I

У једном свом раду посвећеном савременом значају макро-услова за међународне привредне односе, професор Благојевић истиче да „Право, посебно међународно привредно право, мора све више да се заложи да се што пре мења укупност друштвених схватања и услова у којима живи савремено друштво, . . ."(1).

Постоје бројни, веома озбиљни разлози да се тражи промена оквира међународних привредних односа, као и друштвених схватања на подручју међународног привредног права. Последњих година назиру се и правци таквих промена: путоказ постављају принципи новог међународног економског поретка. Ми ћемо посветити пажњу једном елементу који тражи промене и који, дакако, није изолован од других — а то је положај *слабије* стране у неким уговорима међународног привредног права.

Код неких уговора постоји сасвим јасна корелација између друштвеног положаја и економске моћи уговорних партнера са једне стране, и улоге који они имају у датом уговору, са друге стране. Међу уговорима класичног грађанског права, то је случај, на пример, са уговором о зајму. Друштвено и економски јача страна се јавља у улози *зајмодавца,* а не зајмопримца. То, наравно, није правило без изузетка, али је корелација снажна, и статистички јасно доказива. Ако је присутна таква поларизација уместо мање или више случајне поделе улога од једног до другог уговора, то омогућује законодавцу да постави норме које би имале сасвим директан друштвени и економски утицај, руководећи се разним правно-политичким (пре свега, класним) циљевима и интересима.

Та појава је веома присутна код многих уговора савременог међународног привредног права; с тим, да се јавља и једна друга коре-

(1) Борислав Т. Благојевић, *Савремени значај макро-услова за међународне привредне односе,* Закључивање Уговора са иностраним партнером, ред. Тибор Барали, Нови Сад 1979, стр. 13, на стр 21.

лација. У типичним случајевима, носиоци одређене улоге у уговору нису само припадници одређеног друштвено-економског слоја, већ су и припадници одређених држава. У овој равни, најјача је поларизација око осе СЕВЕР — ЈУГ. Уговори о директним и индиректним инвестицијама, уговор о лизингу, инжењерингу, консалтинг-инжењерингу (leasing, engineering, consulting-engineering), као и неки други уговори између привредних субјеката из земаља у развоју са једне и индустријски развијених земаља са друге стране, сведоче о доста константној расподели улога. То је можда најизразитије код уговора о међународном трансферу технологије. Уговорна страна из индустријски развијене земље се по правилу јавља у улози преносиоца технологије, док партнеру из земље у развоју остаје улога примаоца технологије.

Проблем је у томе, што постојећи међународноправни оквири привредних трансакција често штите, па и јачају — уместо да неутрализују — преимућства једне од уговорних страна. Говорећи о регулисању међународних привредних уговора, професор Благојевић наглашава, да „...треба имати у виду да су правила тог правног регулисања нужно формулисана, с обзиром на интересе владајућих и пословних кругова сваке поједине земље"(2). Међународни споразуми, који су створени крајем прошлог века у домену индустријске својине, инспирисани су, сасвим једносмислено, тежњом да се заштити положај поседника индустријске својине; други интереси тада још нису били довољно јасно артикулисани и нису могли имати утицаја. Данас смо сведоци све озбиљнијих покушаја, посебно у земљама у развоју, да се путем међународних споразума и акције националних законодаваца уравнотежи положај странака у међународним привредним трансакцијама. Чине се напори да се заштите интереси *слабије стране,* посебно прималаца технологије(3).

Током последње две деценије веома се много пише о циљевима и тежњама законодаваца да се умање и амортизују неједнакости у међународним пословним аранжманима. Ретко се, међутим, посвећује експлицитна пажња правнотехничким инструментима за постизање тих циљева, као и карактеристикама и домашају тих инструмената. У овом напису, желимо да усмеримо пажњу управо на правнотехничке опције приликом настојања да се нормама штити *слабија страна* у међународним привредним уговорима, те да подстакнемо даља размишљања о тој страни проблематике, имајући посебно у виду наше законодавство.

II

Постоји више путева за пружање заштите *слабијој страни* и за постављање противтеже повлашћеној преговарачкој снази другог партнера. Без амбиција да поставимо затворену и коначну типологију, навешћемо неколико опција које сматрамо карактеристичним у нашем и

(2) Благојевић, op. cit., стр. 16.
(3) Вид. ближе Тибор Варади, *Стратегија нашег технолошког развоја и правни оквири међународног трансфера технологије,* Право — теорија и пракса, бр. 1/1984, стр. 33 — са упућивањем да даљу литературу.

упоредном праву, нарочито на терену међународног трансфера технологије:

а) сужавање круга могућих домаћих уговорних партнера на најкомпетентније;

б) постављање правила — инструмената кроз које се постиже одређена (макар делимична) конвергентност интереса уговорних страна;

в) коришћење колизионих инструмената и правила о међународној надлежности;

г) искључење, односно забрана неких уговорних клаузула;

д) постављање обавезе да се неке клаузуле укључе у уговор;

ђ) административна контрола уговора.

Ваља поменути и неке законодавне мере које истина не утичу непосредно на права и обавезе странака, али доприносе клими већег уважавања „слабије стране". Ту бисмо сврстали правила о томе да језик уговора мора обавезно да буде језик земље у којој се уговор одобрава (језик земље примаоца лиценце); а такође би овде спадале и неке терминолошке иновације. Закон о дугорочној производној кооперацији, пословно-техничкој сарадњи и прибављању и уступању материјалног права на технологију између организација удруженог рада и страних лица(4), (у даљем тексту ЗАКОН) је можда најкарактеристичнији међу нашим прописима чији је основни мотив усмеравање међународних пословних трансакција у правцу веће стварне равноправности странака. ЗАКОН посебно тежи да пружи заштиту прибавиоцима технологије. Настојећи да раскрсти са укорењеним привилегијама, па и начином размишљања, законодавац настоји да одстрани и неке термине за које сматра да одражавају одређени начин размишљања, те уводи нове изразе као што су „уговор о прибављању материјалног права на технологију", или „материјално право на творевине". Тешко је рећи, да ли ови термини, створени са намером да буду прогресивни, заиста и доприносе неком прогресу. С друге стране, искуство говори, да они отежавају комуникацију са страним партнером, а поред тога, израз *материјално право* се последњих година учестано користи као замена за *различите* „превазиђене" термине, што не доприноси јасном и кохерентном законском изразу ни на домаћем плану(5).

Осврћући се на шест напред поменутих начина пружања заштите *слабијој страни*, желимо најкраће да укажемо на њихово место и на њихов домашај унутар нашег права.

ад а) Сужавање круга могућих домаћих партнера на најкомпетентније, била би пожељна мера, имајући у виду да у преговорима наспрам

(4) „Службени лист СФРЈ" бр. 40/1978; измене и допуне у бр. 10/1983; Пречишћени текст бр. 38/1983.

(5) Члан 265. Закона о удруженом раду говори да друштвена средства чине ствари, новчана средства и *материјална права*. Закон о облигационим и основним материјално-правним односима у ваздушној пловидби из 1977. г. изразом *материјалноправни односи* замењује у суштини термин „стварноправни односи". Закон о решавању сукоба закона са прописима других земаља у одређеним односима из 1982. г. говори у члану 1. да се тај закон односи на „статусне, породичне и имовинске, односе друге *материјалноправне* односе с међународним елементом" (подвукао аутор). Значење израза „материјално право" у овим прописима није исто, а чини се, да није ни једномислено разумљиво. При томе, треба да имамо још у виду да се у правној литератури термин *„материјално право"* користи као супротност колизионог права, па и као супротност процесног права.

мултинационалних гиганата често стоје основне организације удруженог рада, са очито инфериорном преговарачком снагом. Питање је, међутим, колико је то код нас *правним средствима* могуће постићи. У земљама у којима постоји државни монопол спољне трговине, то је знатно лакше. У СССР-у, на пример, преговоре са иностраним преносиоцима технологије води увек исти субјекат, Лиценцинторг, који може у погледу преговарачке снаге и стручности да буде равноправан са мултинационалним компанијама(6). Код нас, овакво решење не би било спојиво са принципима привредног и друштвеног система; али на жалост, не делују довољно ефикасно ни тржишни механизми (који јесу спојиви са системским решењима), па се дешава да домаћи субјект након једног нестручно закљученог, штетног (можда и сувишног) уговора о прибављању материјалног права на технологију, закључује и друге такве уговоре.

Нешто би се могло постићи путем привредних комора, као и организовањем компетентних консултантских установа, но треба да будемо свесни, да претходна елиминација неспремних партнера није метод којим се у систему нашег права могу постићи жељени ефекти.

ад б) Правни инструменти чија је последица одређена конвергентност интереса, могући су, и постоје у нашем праву. Норме које постављају девизни прилив остварен заједничким пословањем (односно половину тог прилива) као покриће за трансфер средстава које страни улагач оствари код нас из заједничког пословања, свакако утичу на то, да и страни улагач има интереса за извозом заједничких производа из Југославије. Или, да узмемо други пример: уговарањем накнаде за пренету технологију у зависности од успеха пословања (уместо у виду паушалне суме која је у неким земљама тешко заобилазно решење(7), такође се постиже извесно приближавање интереса уговорних партнера, што може позитивно да утиче на њихово понашање, те може да предупреди неке од злоупотреба које иначе омогућује повлашћени положај даваоца технологије.

За коришћење овог типа инструмента вероватно постоје код нас и даље могућности.

ад в) Постоје два начина на који *колизионе норме* могу да пружају заштиту једном од субјеката у уговорном односу или у спору. Могуће је, пре свега, предвидети примену права земље којој припада лице које се штити. (На пример, примена права детета, тражиоца издржавања, примаоца технологије итд.). Такву заштиту професор Катичић назива „категоријалном и апстрактном"(8), и она не обезбеђује увек повољнији третман фаворизоване стране у конкретном случају — јер право земље тражиоца издржавања, на пример, може бити у датом случају право које је мање повољно за лице које тражи издржавање. Други начин је ефикаснији и претпоставља напуштање класичне колизионе технике и извес-

(6) Вид. Joanna Schmidt Szalewski, *La négociation des contrats de transferts de techniques avec l'Union Soviétique*, Droit et pratique du commerce international. 2/1984, p. 187—195.

(7) Занимљиво је, да у СССР-у, на пример, други вид накнаде сем паушалне био би тешко спојив са системом привређивања. Вид. Joana Schmidt-Szalewski, *op. cit.*

(8) Натко Катичић, *Начела равноправности мужа и жене и добробит дјетета у југословенском међународном породичном праву*, Огледи о међународним приватном праву, Загреб 1971, 295—336, на стр. 314.

но удаљавање од норми које имају jurisdiction-selecting карактер(9). Другим речима, овај начин претпоставља коришћење тачки везивања чија мерила узимају у обзир и *садржину* закона који се налазе „у сукобу", а не само просторне везе између спорног односа и тангираних права. Тако, на пример, наш *Закон о решавању сукоба закона са прописима других земаља у одређеним односима из 1982. г.* (практично наш законик за међународно приватно право — у даљем тексту ЗМПП) у члану 28. предвиђа за деликте примену права које је повољније за оштећеног, у случају да се деликтна радња и штетна последица не везују за исту државу. *Закон о поморској и унутрашњој пловидби из 1977. г.* (ЗПУП) и *Закон о облигационим и другим материјалноправним односима у ваздушној пловидби из 1977. г.* (ЗОМПВ) дају, приликом избора, одређено преимућство праву које је повољније за путника(10). Аустријски закон о међународном приватном праву из 1978. г. даје на сличан начин преимућство праву које је повољније за потрошача (члан 41).

Наше позитивне колизионе норме у погледу уговора о трансферу технологије остају на позицијама „котегоријалне и апстрактне заштите", дајући одређено преимућство праву земље седишта примаоца технологије(11). Имајући у виду, међутим, поменуту поларизацију на земље које су примаоци и земље које су даваоци технологије, као и све изразитије тежње у земљама-примаоцима технологије да се нормативно заштити положај прималаца, ова категоријална и апстрактна заштита је најчешће и конкретна.

ЗАКОН пружа одређену заштиту и на плану међународне надлежности, искључујући могућност да поступи страни суд — мада се не искључује могућност да се спор повери страној арбитражи(12).

ад г) Забрана уговорних клаузула које стављају у неравноправан положај једну страну и стварају неоправдане привилегије за другу, је често коришћено правнотехничко средство у новом законодавству земаља у развоју. На тај начин се настоји елиминисати тзв. рестриктивне клаузуле и рестриктивна пословна пракса, те се пружа заштита *слабијој страни* којој преговарачки положај отежава супротстављање тим клаузулама у току преговора. ЗАКОН се у значајној мери ослања на ово средство, посебно у члану 37.

ад д) Прописивање обавезних клаузула је нешто ређе у упоредном законодавству. Такав начин усмеравања уговора ка жељеним ефектима се користи, на пример, у погледу гарантија даваоца технологије(13). Овакав приступ отвара и нека правна питања и дилеме. Поставља се, на пример, питање домашаја норми које непосредно не постављају обавезе гарантије, али наређују странкама да такве обавезе створе. Правила су

(9) Критика *jurisdiction-selecting* карактера колизионих норми је посебно изражена у америчком праву. Види, на пример, David Cavers, *The Choice-of-Law Process*, Ann Arbor, 1965, нарочито стр. 59—87, са упућивањем на даљу литературу.

(10) Вид. члан 223. ЗОМПВ, односно члан 1001. ЗПУП.

(11) Вид. члан 20. тачка 18. — Треба да имамо у виду да право земље седишта примаоца технологије биће меродавно само ако странке нису изабрале друго право, и ако се не би утврдило да посебне околности случаја упућују на друго право.

(12) Вид. члан 57. ЗАКОНА (пречишћен текст из 1983. г.).

(13) Вид. члан 24. ЗАКОНА. Види такође чланове 4.5.1; 5.5.1; и 6.5.1. бразилског Нормативног акта бр. 015 из 1975. г. о установљењу принципа и норми за регистрацију уговора који укључују трансфер технологије; члан 15, тачке XII и XIII мексичког Закона о контроли и регистрацији трансфера технологије, као и о коришћењу и експлоатацији патената и жигова из 1982. г.; индијски Guidelines for Industries из 1982. г. — Глава IV, поднаслов Guidelines for Entrepreneurs, тачка 4. IX.

формулисана као императивне норме, што би значило да на њихово дејство не би могла да утиче воља странака. Но, питање је да ли такве норме имају ефекта ако их странке не транспонују у уговор — а ако у одсуству тога остају без ефекта, то би значило да њихова примена ипак зависи од воље странака. У вези са применом ЗАКОНА, посебно је занимљиво питање примене заштитних (наређујућих и забрањујућих) норми у случају продужетка уговора до којег долази након ступања на снагу ЗАКОНА. Према члану 59 (у пречишћеном тексту члан 62) ЗАКОНА, нови прописи се не примењују на уговоре закључене пре ступања на снагу ЗАКОНА, али приликом продужетка (после ступања на снагу ЗАКОНА) странке су дужне да уговор саобразе са новим нормама. Питање је, шта се дешава ако странке то не учине? Суочен са тим питањем, Спољнотрговинска арбитража при Привредној комори Југославије је у једном спору стала на становиште, да уговор остаје на снази, иако приликом продужетка није саображен императивним нормама ЗАКОНА([14]).

ад ђ) Методи наведени под д) и е) су заправо незамисливи без једног додатног инструмента — административне контроле уговора. Овакву контролу предвиђају прописи махом свих земаља у развоју које теже да заштите домаћег примаоца технологије. Код нас се приликом ревизије ЗАКОНА 1983. г., као и у дискусији поводом мењања Закона о улагању средстава страних лица у домаће организације удруженог рада, доста наглашава потреба да се упрости дуга и компликована административна контрола уговора. Измене и допуне ЗАКОНА из 1983. г. представљају корак напред у том правцу, али истовремено доносе шире дискрециоио овлашћење органа који одобрава уговоре — Савезног комитета за енергетику и индустрију (СКЕИ). Према члану 37. ЗАКОНА, СКЕИ је имао право (а има и данас) да одобри уговор иако садржи неку клаузулу коју ЗАКОН иначе сматра за рестриктивну, „ако оцени да то неће произвести штетне последице". Измене и допуне из 1983. г., су добрим делом мотивисане тежњом да се неки налози ЗАКОНА који су се у пракси показали превише крутим, учине флексибилнијим; а та се флексибилност жели постићи кроз проширење дискреционих овлашћења СКЕИ. Измене и допуне из 1983. г. омогућују да се уговор одобри и када не садржи неке од *обавезних* клаузула које намеће члан 24. (што раније није било могуће), поново ако СКЕИ оцени да то неће произвести штетне последице([15]).

Постојање ових дискреционих овлашћења би могло имати утицаја и на заузимање става по питању да ли је ништав уговор који је (омашком) одобрен иако садржи неку забрањену клаузулу, или пак не садржи неку обавезну одредбу. Апстрахујући у овом часу друге могуће аргументе, желимо навести, да се сада тешко може бранити став да су ти уговори ништави, ако је унутар овлашћења СКЕИ да такве уговоре одобри упркос својим недостацима.

Шира дискрециона овлашћења несумњиво доносе већу флексибилност и шири маневарски простор за постизање узајамно корисних решења. Треба рећи и то, да проширене ингеренције специјализованог и ком-

(14) Вид. Одлуку бр. Т-60/79 од 12. јуна 1984. г.

(15) Сличном се конструкцијом служи и нови Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања из 1981. г., који је у члану 51. радикално смањио трајање заштите патената са раниијих 15 на 7 година, али је истовремено омогућио Савезном заводу за патенте да заштиту продужи на даљих 7 година.

петентног органа управе могу да допринесу бољој заштити недовољно спремне домаће стране. Кроз исте проширене интеренције, међутим, ствара се и одређена несигурност, а положај органа управе се de facto приближава положају партнера у преговорима.

Уместо закључка, желимо само да констатујемо, да правни инструменти за постизање заштите „слабије стране" као и стварне равноправности у међународним привредним трансакцијама, нису само пасиван израз неких идеја и опредељења, већ имају сопствене димензије, карактеристике, остављају трагове и последице. Њихова анализа и њихово разумевање су претпоставка свесних и осмишљених опција. И да се поново позовемо на речи професора Благојевића: „Рад на измени постојећег и изградњи новог не може, и не сме, да буде само задатак међународне политике, него и међународног права"([16]).

dr Tibor Varadi,
professor of the Faculty of Law in Novi Sad

Summary

OBSERVATIONS ON LEGAL INSTRUMENTS AIMED AT PROTECTING »THE WEAKER PARTY« IN ECONOMIC INTERNATIONAL LAW CONTRACTS

In some economic international law contracts there is a clear correlation between the specific position of the party in the contract and specific countries. Thus, for instance, in the transfer of technology contracts concluded between companies from industrially developed countries, namely the developing countries, the subject transferring technology is most often from the industrially developed country, while the party from a developing country is the subject receiving such technology. Such kind of polarisation offers considerable space for maneuvering to the legislator who usually follows national priorities, since norms protecting one the contracting parties are typically at the same time the rules protecting the citizens of one and the s me country. In course of last few decades legislators seriously endeavour, especially in the developing countries, to protect the position of »the weaker party«, in order to achieve real equality between the parties in some kinds of contracts.

It is possible to distinguish several legal methods and instruments usually used for achieving the above mentioned goals, namely: (a) restricting the list of possible national contracting partners in order to leave only the most competent ones; (b) rules by means of which some convergency of inter ests is achieved (at least partially) between the contracting parties; (c) using of special conflict of law norms and norms of international jurisdiction; (d) prohibiting certain contractual clauses; (e) setting up of duty to include some other clouses into the contract; (f) administrative control over the contract.

The author attempts at listing relative priorities of such approaches and instruments in order to determine their position and scope of efficiency in Yugoslav law.

(16) Благојевић, op. cit., стр. 20.

dr Tibor Varadi
professeur titulaire à la Faculté de droit à Novi Sad

Résumé

QUELQUES REMARQUES SUR LES INSTRUMENTS JURIDIQUES QUI DOIVENT PROTEGER LE COTE PLUS FAIBLE DANS LES CONTRATS DU DROIT COMMERCIAL INTERNATIONAL

On trouve dans quelques contrats commerciaux inter nationaux une correlation nette entre le statut d'une partie contractante et certains pays. A titre d'exemple dans les accords sur le transfert de la téchologie passés entre les entreprises des pays industrialisés, soit des pays en développment, celui qui transmet la téchaologie est le plus souvent d'un pays industrialisé, tandis que la partie d'un pays en développement se trouve dans le rôle de receveur de téchnologie. Une telle polarisation offre un important éspace de manoeuvre au législateur qui suit les priorités nationales, puisque les normes qui protègent une partie contractante sont en même temps dans des cas typiques, des règles qui protègent les ressortissants du même pays. Au cours des dernières décénies, nous sommes témoins de sérieux efforts du législateur, surtout dans les pays en développement, en vue de protéger la situation du »coté plus faible«, afin d'arriver à une réelle égalité de droits des parties dans un accords.

On peut distinguer plusieures méthodes et instruments utilisés pour atteindre ces objectifs: a) Resserer le cercle de partenerres possibles dans un accord pour arriver jusqu'aux plus compétents; b) Régles qui permettent d'arriver à une certaine (même partielle) convergence d'intérêt des partiés; c) Utiliser des normes spéciales de lois en colision et normes de compétence inter nationales d) Interdiction de quelques clauses contractuelles; e) Exiger d'introduire quelques nouvelles clauses dans le contrat; f) Contrôle administratif du contrat.

Ceci est une tentative de dresser une esquisse de prerogatives relatives de ces approches et instruments et de déterminer leur situation et portée dans le droit yougoslave.

UDK 347.7 + 331.107.8

др Мирко Васиљевић,
доцент Правног факултета у Београду

ПРЕТПОСТАВКЕ ЦЕЛИСХОДНИЈЕ ОДГОВОРНОСТИ ПОСЛОВОДНОГ ОРГАНА

Остваривање самоуправљања као система и начела захтева, пре свега, доследно остварење концепта одговорности као конститутивног елемента самоуправних друштвених односа. Истинског самоуправљања нема без одговорности. Али одговорност која постоји само у начелу, као што је то с правом речено, уопште не постоји. Отуда уставни основи и оквири одговорности, као и принципи одговорности који су постављени у другим позитивним прописима и ставови и одлуке у политичко-правним документима о одговорности, треба да представљају само иницијалну и неопходну претпоставку за изграђивање конзистентног система одговорности, на аутономној основи, у самоуправним општим актима организација удруженог рада. Иако би извођење научно релевантних закључака било могуће на основу замашнијих емпиријских истраживања, чини се да се са пуно одговорности може констатовати, на основу истраживања које смо сами извршили, да тај задатак, бар за сада, самоуправна регулатива у претежном делу није испунила. Исувише се остаје у сфери апстрактног, начелног, а да се одговорност не везује за конкретне носиоце одређених овлашћења. У контексту овог разматрања слободни смо да изнесемо идеју о потреби (устежемо се рећи о неопходности) институционализовања посебног самоуправног кодекса о одговорности свих органа (посебно пословодних) у свакој организацији удруженог рада. На овај начин би се једним „наменским" инструментом могла ближе прецизирати одговорност конкретних носилаца одређених овлашћења, што би својеврсно доприносило да одговорност не остане и даље у водама дифузности и неодређености, уопштености — једном речју, релативне неодговорности.

1. Одговорност у мери овлашћења

Нормативни концепт одговорности мора полазити од основног постулата одговорности — појединачна одговорност мора бити у мери права, у мери овлашћења, што ће рећи да онај који располаже већим степеном правних овлашћења (али и фактичке утицајне моћи због природе функције коју врши) тај треба да сноси и већи део одговорности. Упра-

во уравнотежење система права, овлашћења, обавеза и одговорности је идеални модел самоуправних друштвених односа. Давање преваге једном или другом делу овог система, што се у одређеним фазама нашег друштвеног развитка чинило и свесно, води увек афирмацији неодговорности и релативној запостављености концепта одговорности. Стабилно и високо интегрисано самоуправно друштво мора да тежи превазилажењу свих елемената неизграђености концепта одговорности. Основна претпоставка за остварење овог уравнотеженог концепта одговорности је прецизна расподела надлежности између свих носилаца самоуправних функција. Нормативно, дакле, мора се поставити јасна граница између сфере управљања и сфере пословођења, између оног што се зове општа (генерална) пословна политика сфере управљања и оног што се зове дневна (оперативна) политика сфере пословођења. У тим оквирима и на тим границама треба афирмисати доследну и рационалну одговорност сваког за свој рад и то у свим фазама стварања једне самоуправне одлуке: припремној фази, фази доношења одлука, извршној и контролној фази.

2. Одговорност за предлог одлуке

Уз радну заједницу стручних служби и евентуално извршне органе, пословодни органи се најчешће појављују у улози предлагача одређених одлука, решења, концепта. Конзистентни систем одговорности захтева нормативно утврђивање степена појединачне одговорности свих органа (и служби) за такве предлоге упућене најчешће органима управљања, који су у суштини виђење ствари од стране предлагача, садржински дакле одлуке, на пример, пословодних органа у улози предлагача. Потребно је, дакле, правно и политички проценити не само нормативни значај ове фазе („то је предлог"), већ и њен фактички значај, њен стварни значај у условима професионализма пословодне функције и структуираности органа управљања по критеријуму поверења а не по критеријуму стручности (проблемски), у условима фактички утицајно повољније позиције пословодних органа као стручних органа, у условима још релативно неразвијеног самоуправљања. Треба, дакле, објективно и конкретно, оценити колико је тај предлог суштински одлука и пре одлуке органа управљања. Само на овој основи могуће је реалније процењивати степен одговорности пословодног органа за дати предлог. Разуме се да ово неће бити лако прецизирати, те би одређени конфликти и даље били могући. Стога је потребно инсистирати више на узајамном поверењу органа управљања и органа пословођења и у том правцу организовано на свим друштвеним фронтовима треба деловати ради стварања такве климе.

Ако се, пак, као носилац предлога појављује радна заједница стручних служби, потребно је на аутономној основи више разрадити питање њене одговорности, као и одговорности пословодног органа за сам рад радне заједнице, чији су му радници (и руководилац) за свој рад одговорни и најчешће се налазе у улози стручног извршиоца његових налога. Према томе, треба одвојено посматрати одговорност пословодног органа за припрему одлуке (кад је он званични предлагач неке одлуке, кад је званични предлагач неко други), одговорност за предлог одлуке и одговорност за реализацију одлуке.

3. Пут ка аутономним облицима одговорности

Институционализовани облици одговорности пословодног органа: Политичка, материјална, дисциплинска и казнена одговорност су облици класичне одговорности. Основна одлика свих ових облика одговорности је њихов ретроспективни карактер (негативна одговорност). Наиме, ова одговорност спроводи се на крају (»in fine«), као финална одговорност, са очигледним акцентом на одговорности за незаконит рад и релативном запостављеношћу одговорности за нерационалан нецелисходан и некористан рад. Нема сумње да се и овим облицима правне одговорности, поготову кад се разумно и доследно примењују, може постићи успешна заштита друштвеног интереса (друштвене својине и самоуправљања) у условима класних друштвених односа, као и да ће ови правни облици одговорности, са потребним усавршавањима, бити и даље значајни друштвени инструмент у циљу ефикасног остваривања друштвених циљева и интереса.

Самоуправно друштво на достигнутом степену свог развоја и интегрисаности, међутим, поред ових облика одговорности, захтева и установљење и акцентирање других облика одговорности, друштвених, ванправних, који ће у прво време уз помоћ правних облика одговорности, а касније све независније и самосталније од ових, остваривати своју друштвену мисију — заштита основних друштвених вредности. Институционализација конкретних облика друштвене, ванправне, одговорности мора бити аутономна творевина организација удруженог рада, али је недостатак позитивно-правног система што није у одговарајућој мери подвучен значај такве развојне линије одговорности.

Аутономни облици одговорности могу бити врло разноврсни. На првом месту могуће је установити обавезу пословодних органа да органима управљања и зборовима радника подносе редовне периодичне извештаје о свом раду и реализацији усвојене пословне политике, поднетог или прихваћеног развојног концепта. Као логичан наставак ове обавезе требало би установити периодично гласање о поверењу пословодним органима, с тим што би најбоље било да се ово гласање веже за подношење извештаја по завршном рачуну, пошто коначно мерило успешног рада пословодног органа може бити једино пословни резултат по завршном рачуну. Пословодни орган који не би добио поверење на збору радника за даљи рад подносио би оставку, а у случају да она изостане требало би га разрешити од функције.

Следећу неопходну претпоставку рационалније одговорности пословодног органа чини развијен систем „квалитетних" информација о њиховој свакодневној делатности, свакодневној операционализацији утврђене генералне пословне политике. Значајни инструмент у овом правцу треба да представља и ефикаснија контролна функција у организацијама удруженог рада —унутрашња контрола као професионална служба и самоуправна радничка контрола као орган „sui generis".

Једном речју, ради се о разноврсним модалитетима остваривања начела јавности рада пословодних органа, што би требало да допринесе отклањању потребе ангажовања институционалног механизма правне одговорности. Потребно је, дакле, од репресије окренути се ка превенцији, ка облицима, мерама, инструментима и механизмима који ће спречавати

да до правне одговорности уопште и доће. Потребно је, у том смислу, радити на превенцији одговорности, на афирмацији „позитивног самоуправног понашања", па и путем материјалног и моралног стимулисања, као и јавног признавања и истицања таквих позитивних примера одговорног односа. Оваквом орјентацијом и понашањем предупређује се правна одговорност пословодних органа, а у најгорем случају она се ангажује на време, у „току", у „ходу", како би се спречиле теже друштвене последице.

4. *„Одговорнија" одговорност*

Одговорност пословодног органа, најзад, потребно је сагледати из још једног аспекта. Евидентно је, наиме, да не постоји мањкавост — недостатак прописа о одговорности пословодног органа — у литератури се истиче да је она регулисана у преко 500 разних прописа. Међутим, као што је истакнуто, и поред тако бројне породице прописа перманентно је присутан раскорак између нормативног концепта одговорности и фактичког остваривања одговорности и то због недостатка праксе позивања на одговорност. Одсуство систематски изграђене праксе позивања на одговорност запажа се у периодичним кампањским и крајње субјективистичким „хајкама" на пословодне органе, што са своје стране може изазвати двоструке негативне импликације. Прво, елиминисање жеље за прихватање пословодне функције, што се може показати (и већ се показује) као озбиљан друштвени проблем. И друго, спровођење стихијске строге одговорности могло би да доведе до пасивизације носилаца пословодних функција, отупљивања неопходне иницијативе, спремности да се одговорно уђе у пословне ризике, склоности за предузимљивошћу. Пословодни орган је управо тај који би требало да буде увек непресушно врело иницијатива и предлога. У условима строге и стихијски вођене политике одговорности вероватно је да би таквих иницијатива било све мање, с једне стране, а с друге стране, вероватно је да би већи ризик за организацију удруженог рада представљало одсуство иницијативе (нечињење) него и неки њен промашај. Постављање одговорности пословодног органа на реалнију и свестранију основу, уз свестранију „мудрост" субјеката пред којима он одговара за свој рад, омогућило би већу објективизацију његових пропуста, водило би сузбијању неодмерених прохтева за његовом тоталном одговорношћу за сваки пословни промашај, те постављање питања поверења после сваког таквог промашаја, поготову ако је реч о објективно непредвидивом исходу неког пословног потеза. Само на овај начин можемо добити смеле, иницијативне и предузимљиве пословодне раднике, који су спремни да са свом „стручном" одговорношћу „уђу" у пословни ризик.

На овој и оваквој основи могуће је једино реално сагледати домашај нормативног концепта одговорности пословодног ргана за резултате пословања организације удруженог рада, за остварење њеног пословног успеха (односно неуспеха), али у оквиру својих права и дужности. Само на овој основи могуће је са успехом борити се против предрасуда да пословни резултати зависе само од рада пословодног органа. Јер, појединачна одговорност свих структура у организацији удруженог рада мора бити сразмерна нормативном и стварном утицају у самоуправном

одлучивању. Само на овој основи могуће је садржински реално и друштвено оправдано поставити питање установљења одговорности пословодног органа не само за оно што је чинио, већ и за оно што је требало да чини а није чинио, дакле — одговорност за нечињење, за пропуштање, за непредузимање акција и иницијатива у условима када је то требало. Управо нечињење пословодног органа може да има, ако не непосредно а оно касније сигурно, далекосежне економске последице. Само, дакле, реалном и свестраном одговорношћу пословодног органа могуће је спречити избегавање његове неопходно потребне иницијативности, предузимљивости, чиме би суштински избегавао ризик и отуда потенцијално ангажовање одговорности.

dr Mirko Vasiljević,
assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

Summary

PREREQUISITES OF A MORE APPROPRIATE RESPONSIBILITY OF THE MANAGING BODY

The author discusses in this article the question of necessary prerequisites for realizing a more appropriate system of responsibility of the managing body. The author considers that in this respect the self-management regulation procedure is not much successful, so that he proposes the institutionalisation of a particular self-management code covering the responsibility of the managing bodies. In relation to that, the author particularly emphasizes that the existing system of responsibility of the managing body is not turned towards the prevention, so that the self-management practice should develop new forms of responsibility which could prevent, through their preventive element, the emergence of classical forms of responsibility (namely, the vote on confidence, urging for resignation and the like).

In addition to the above, the self-management regulation procedure should be much more effective in making adequate proportion between the amount of legal authority (and factual power of influence due to the nature of the function) and the scope of responsibility. The same should apply to the creation of responsibility, which is badly needed to the self-managing society, as far as proposals of decisions are concerned. Finally, the self-management and social practice in general have to build up a consequent system of »a more responsible« responsibility of the managing body, instead of periodical chasing of individuals. Only in such a way it is possible to really encompass the question of responsibility of the managing body for periodical business failures, as well as that of the responsibility for lack of initiative.

dr Mirko Vasiljević,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

Résumé

PRESUPPOSITIONS D'UNE RÉSPONSABILITÉ PLUS OPPORTUNE DE L'ORGANE DE DIRECTION

L'auteur examine dans cet article la question des prédispositions indispensables qu'il est nécessaire de réaliser pour que nous ayons un système de responsabilité plus rationnel pour l'organe de direction. L'auteur estime que ce qui a surtout fait défaut sur ce plan c'est la régulation autogestionna-

ire et propose d'institutionaliser un code autogestionnaire spécial sur la responsabilité des organes de direction. L'auteur souligne particulièrement que l'actuel système de responsabilité de l'organe de direction n'est pas tourné vers la prévention, de sorte que la pratique autogestionnaire devrait édifier de nouvelles formes de responsabilité qui empêcheraient par leur acheminement préventif, qu'il y ait des formes classiques de responsabilité (Note de confiance invitation à la démission etc).

En outre, la régulative autogestionnaire devrait faire bien plus sur ce plan et mettre le signe d'égalité entre la »somme« de procurations juridiques (et le pouvoir d'influence effective à cause de la nature même de la fonction) et la portée de la responsabilité, ainsi que sur celui d'assumer la responsabilite pour la proposition d'une décision, ce qui est indispensable dans une société autogestionnaire. En fin de compte, la pratique autogestionnaire et sociale en général doivent systématiquement édifier un système de responsabilité »plus responsable« de l'organe de direction au lieu des »campagnes« subjectives temporaires. Ce n'est que sur cette base qu'il est possible de considérer sur une base réelle la responsabilité d'un directeur entreprenant pour de mauvaises réussites temporaires dans les affaires, ainsi que la responsabilité de l'organe de direction privé d'initiative pour absence d'action.

UDK 341.241.8

др Јелена Вилус
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

БЕЧКА КОНВЕНЦИЈА О МЕЂУНАРОДНОЈ ПРОДАЈИ РОБЕ И КОМПРОМИСИ НА КОЈИМА ПОЧИВА

Уводне напомене

После више од пола века у Бечу је 1980. донета Конвенција Уједињених нација о уговорима о међународној продаји робе. Нацрт ове конвенције израђен је у оквиру Комисије Уједињених нација за међународно трговинско право (UNCITRALCNUDCI), чији рад на овом нацрту је великим делом био олакшан постојањем Хашких једнообразних закона о међународној продаји телесних покретних ствари од 1964 (Бечка конвенција, у ствари, представља ревизију Хашких закона).

Само они који се овом материјом баве знају колико је процес међународне унификације тежак, дуготрајан и сложен. Многи су започињали и одустајали јер или нису имали снаге да издрже или им се чинило да су напори у несразмери са постигнутим резултатима. На том пољу остајали су само они који су веровали да је то једини пут којим право може да допринесе већој и бољој међународној размени, већем и бољем разумевању различитих правних система. Садашњи тренутак ових напора обележен је покушајима да се унификацијом правних правила у овој области допринесе бољем положају земаља у развоју тј. успостављању новог међународног економског поретка.

Не набрајајући овом приликом познате светске стручњаке који су још давних тридесетих година овог века (у оквиру Међународног института за унификацију приватног права у Риму — UNIDROIT) започели рад на унификацији правних правила којим би се регулисала међународна продаја робе, на овом месту треба истаћи заслуге академика проф. Борислава Т. Благојевића који је својим изузетним познавањем упоредног права, активним учешћем у UNIDROIT-а, као и на дипломатским конференцијама у Хагу и Бечу, дао свој велики допринос да се коначно усвоји Конвенција УН о уговорима о међународној продаји робе. Својим потписом како Завршног акта, тако и Конвенције, у Бечу 11. априла 1980. проф. Благојевић је у име своје земље изразио своју веру у текст тог документа и у његов значај за отварање даљих процеса у правцу изједначавања правних правила којима би се регулисали разни видови међународне размене робе и услуга. Иако се константно и консеквентно — од своје докторске дисертације (*Уговори по пристанку*, 1934) — борио

за веће и боље разумевање упоредног права, без чега се не може ни замислити успешна унификација правних правила на међународном плану, вероватно никоме у Југославији као проф. Благојевићу, није тако јасно колико је свака међународна конвенција „несавршена", јер је плод компромиса у коме свако по нешто даје и губи — да би ипак међународна заједница добила.

У овом прилогу осветлиће се неки од важнијих компромиса на којима почива Бечка конвенција од 1980. За југословенског правника значајно је пре свега, указати на оне који се односе на преузимање институција common law система. Поред ових, у Бечкој конвенцији присутни су и компромиси учињени неким источноевропским социјалистичким земљама као и компромиси у корист земаља у развоју.

1. Компромиси у корист common law система

Нема сумње да је Бечка конвенција (слично као и Хашки једнообразни закони) израђена под великим утицајем common law система и да садржи знатан број институција који су непознати правнику чије право припада континенталном или civil law систему. Међутим, ако се пође од чињенице да се у међународној трговини у великој мери користе типски уговори и општи услови које су саставила енглеска трговачка друштва, онда институције common law система у Бечкој конвенцији можда и неће изгледати тако непознате учесницима у међународном промету.

а) Критеријум „разумног лица"

Један од најважнијих стандарда или критеријума за тумачење уговора о међународној продаји робе садржан је у одредбама члана 8. Бечке конвенције. Према том члану „изјаве и друга понашања једне стране тумачиће се у складу са њеном намером када је друга страна знала ту намеру или јој та намера није могла бити непозната". У истом члану даље се наводи да у случају кад се ово правило не може да примени онда ће се „изјаве и друга понашања једне стране тумачити онако како би их разумно лице истих својстава као и друга страна схватило у истим околностима". За разлику од овог критеријума који је преузет из common law система, у континенталним правним системима у грађанском праву обично се говори о добром домаћину (bonus pater familias), а у привредном (трговачком) о добром привреднику. Разумно лице (reasonable person или reasonable man) личи на ове стандарде али се од њих разликује. Критеријум *разумног лица* уткан је у цео текст Бечке конвенције тако да се примењује и у вези са многим другим одредбама (нарочито је значајан за одређивање појма *битне повреде уговора).*

б) Прихватање понуде

У вези са понудом у Бечкој конвенцији (у чл. 19) прихваћен је принцип common law система по коме прихватање понуде постоји и у случају кад одговор на понуду садржи допунске или различите услове „који суштински не мењају услове понуде". Овај принцип не познају конти-

нентални системи у којима допунски услови у прихватању представљају или одбијање понуде или противпонуду са којом — да би исти били важећи — мора да се сложи понудилац. Протагонисти новог правила су истицали да оно доприноси ефикасности и брзини међународног промета и да се њиме избегава тзв. *битка формулара* (battle of forms) која није у интересу уговорних страна.

в) Битна повреда уговора

Према чл. 25. Конвенције „повреда уговора коју чини једна страна сматраће се битном уколико се њоме проузрокује таква штета другој страни да је суштински лишава оног што је оправдано очекивала од уговора", изузев, наводи се даље у истом члану, „ако такву последицу није предвидела страна која чини повреду нити би је предвидело разумно лице истих својстава у истим околностима". За разлику од напред наведене дефиниције, у civil law систему се полази од правних и физичких недостатака с тим што се ови последњи деле на видљиве и скривене и према томе се одређује одговорност уговорних страна. Принцип битне повреде уговора (fundamental breach of contract) у центар разматрања ставља уговор као највиши израз воље уговорних страна и у односу на уговор процењује се да ли је у којој мери извршена његова повреда. Тако посматрано чл. 25. Бечке конвенције је један од њених најважнијих чланова.

г) Извршење у натури

У континенталним правним системима извршење у натури (l'exécution en nature или specific performance) је значајна санкција за случај повреде уговора, док земље common law система ову санкцију примењују само изузетно. Извршење уговора на начин како је уговорено у земљама common law система примениће се само ако накнада штете није адекватна санкција. У свим случајевима, дакле, где је могућа накнада штете, суд никад неће инсистирати да друга уговорна страна изврши уговор онако како је обећала.

Компромис common law систему у овом погледу садржан је у одредбама чл. 28. којим се наводи да „суд није дужан да донесе пресуду о извршењу у натури сем ако би то учинио према правилима свог сопственог права за сличне уговоре о продаји на које се ова Конвенција не односи".

д) Саобразност робе уговору

У погледу принципа саобразности робе (conformity of the goods) који је Бечка конвенција преузела из common law система, највећи број европских правника се повољно изјаснио и поздравио његово уношење у ову конвенцију. Француски проф. Кан (Kahn), на пример, истиче да је идеја о саобразности робе уговору (la conformité de la chose) једна од најплоднијих оригиналности међународне унификације, јер се применом тог принципа недостатак ствари процењује конкретно у односу на уговор, а не апстрактно применом неке концепције или теорије. У чл. 35.

Бечке конвенције таксативно се наводе случајеви кад се сматра да роба није саобразна уговору, али и поред тога што је процена саобразности објективизирана, њена примена у пракси није тако једноставна као што на први поглед може да изгледа.

ђ) Накнада штете

Бечка конвенција истиче општепознати принцип привредног права да накнада штете обухвата како стварну штету тако и изгубљену добит коју је једна страна претрпела услед повреде уговора. Оно што представља компромис у корист common law система односи се на ограничавање висине накнаде. Наиме, у чл. 74. Бечке конвенције се каже да накнада „не може бити већа од губитка који је страна која је повредила уговор предвидела или морала предвидети у тренутку закључења уговора као могућу последицу повреде уговора, с обзиром на чињенице које су јој тада биле познате или морале бити познате". Иако је ово компромис у корист common law система (који се базира на познатом енглеском случају Hadley v. Baxendale од 1854), ограничавање висине накнаде познају и други правни системи. Јер, како истичу многи страни и југословенски правници, ограничавање висине накнаде на предвидљиву штету има за циљ заштиту дужника од неоправданих захтева повериоца.

2. *Компромиси у корист источноевропских социјалистичких земаља (односи Исток—Запад)*

Кад је реч о уговору о продаји робе, источноевропске социјалистичке земље припадају систему који почива на римском праву па се, у принципу, правна правила источноевропских и западноевропских држава у том погледу не разликују.

Компромиси који су на конференцији у Бечу, ипак, учињени у корист источноевропских држава односе се на област примене Конвенције, као и на писмену форму уговора.

а) Област примене Конвенције

Бечка конвенција се примењује на уговоре о продаји робе закључене између страна које имају своја седишта на територијама различитих држава, под условом да су те државе, Државе уговорнице или кад правила међународног приватног права упућују на примену права једне државе уговорнице (чл. 1).

У вези са другим условом учињен је уступак државама које имају посебне прописе којим се регулише међународна продаја робе, тиме што (према чл. 95) приликом ратификације Бечке конвенције држава може изјавити „да се не сматра обавезном" да поштује поменути други услов из чл. 1. Конвенције. У неким источноевропским државама (Чехословачка, Демократска Република Немачка, Мађарска) постоје, наиме, посебни прописи који се односе на уговоре о међународној продаји робе, па је истицано да би за те државе било неприхватљиво проширивање примене Конвенције и у случају „кад правила међународног приватног права упућују на примену права једне Државе уговорнице".

б) Писмена форма уговора

Иако Бечка конвенција прихвата принцип неформалности у погледу закључења уговора (чл. 11), она садржи резерву (чл. 96) према којој ће уговор о међународној продаји да буде пуноважан једино ако је закључен у писменој форми. Овај уступак учињен је, у ствари, Совјетском Савезу, јер се прописима који су на снази у тој земљи предвиђа да уговор о међународној продаји, као и свака измена или раскид уговора, мора бити учињен у писменој форми.

3. Компромиси у корист земаља у развоју (односи Север—Југ)

Земље у развоју у правном погледу могу да се поделе на оне које припадају common law систему и оне чије је право слично европском континенталном правном систему. Отуда све дилеме које су постојале у погледу институција ова два система одржавале су се и у иступањима делегата земаља у развоју. Међутим, ове земље су инсистирале да се приликом конципирања појединих одредби води рачуна о њиховом економском положају, о чињеници да су оне превасходно купци, као и о томе да немају довољно кадрова којима би правила међународног пословања била добро позната. Иако су уступци земљама у развоју чињени у неким другим одредбама Бечке конвенције, овом приликом указаће се на два компромиса у корист ових земаља којима се доста јасно илуструју напред наведене тешкоће земаља у развоју.

а) Последице доцње у погледу слања обавештења о несаобразности робе

Правила савременог међународног промета робе захтевају од купца да робу прегледа (или да је дâ на преглед) одмах и да у случају несаобразности без одлагања о томе обавести продавца. То је у интересу и купца и продавца, а нарочито у погледу обезбеђивања доказа који су значајни за случај спора. Ако тако не поступи Конвенција предвиђа (чл. 39) да купац губи право да се позива на недостатак саобразности.

На конференцији у Бечу представници земље у развоју су ову санкцију назвале „драконском", „суровом" и „неприхватљивом". Многи од њих су с овим у вези истицали да су привредници, чак и у великим предузећима у тим земљама неписмени и да обавеза слања писменог обавештења за њих може да представља озбиљан проблем.

Излазећи у сусрет овим захтевима у Бечку конвенцију су унете посебне одредбе (чл. 44), према којима страна која није послала тражено писмено обавештење о несаобразности робе не губи права која јој с тим у вези Конвенција признаје „ако има разумно оправдање што није послала тражено обавештење".

б) Критеријуми за одређивање цене кад цена није уговором одређена

У вези са одређивањем цене, на инсистирање земаља у развоју прихваћена је формулација према којој у случају кад цена није одређена ни изричито ни прећутно, сматраће се да су „стране прећутно пристале на цену која се у тренутку закључења уговора редовно наплаћивала у односној трговачкој струци за такву робу продату под сличним околностима" (чл. 55. Бечке конвенције).

Не указујући овом приликом да су се у вези са формулацијом чл. 55. сукобили интереси common law земаља (у којима цена није битан део уговора) и осталих система у којима се цена сматра битним елементом, земље у развоју су сматрале да уколико остане формулација по којој цена може накнадно да се утврди, да ће цену одређивати економски јача уговорна страна, што може да значи да ће купци из земаља у развоју бити препуштени самовољи продавца. Стога су предлагале да се овај члан изостави. После доста дискусије преовладало је схватање да је боље да нека правила у овом погледу постоје, па је прихваћен предлог земаља у развоју да то буде цена која се наплаћивала у време закључења уговора „у односној трговачкој струци за исту робу продату под сличним околностима", чиме је критеријум (нарочито у односу на онај који постоји у Хашком закону и који је био у нацрту) објективизиран. Уместо „времена извршења" као релевантно узето је „време закључења" уговора, што такође више одговара земљама у развоју тј. купцима робе, јер је у време нестабилног тржишта кад цене расту логично претпоставити да ће цена у време извршења, по правилу, бити виша од оне која је постојала у време закључења уговора.

Закључне напомене

У овом прилогу сумарно је дат осврт на компромисе на којима почива Бечка конвенција о међународној продаји робе. За анализу ове Конвенције могући су, разуме се, и други прилози, па је оправдано што се од југословенских правника (као и правника у свету) тек очекују озбиљне студије посвећене разним питањима везаним за ову Конвенцију.

Југославија је одлучила да ратификује Бечку конвенцију, чиме ће се и званично изразити поверење и одати признање југословенским правницима — међу којима нарочито проф. Б. Т. Благојевићу — који су дали свој допринос и подршку за њено доношење. Разлога за ратификацију ове Конвенције има много. Један од несумњивих је да се њоме доприноси већој правној сигурности међународног промета за што се проф. Благојевић својим бројним радовима посвећеним овим питањима увек енергично залагао.

dr Jelena Vilus,
profesor of the Faculty of Law in Novi Sad

Summary

THE VIENNA CONVENTION ON INTERNATIONAL SALE OF GOODS AND RELEVANT COMPROMISES

The Vienna Convention on International Sale of Goods, adopted in 1980, in whose drafting and preliminary work professor Blagojević too was rather active, as any other work of unification of law, is based on numerous compromises. The author predominantly studies the adoption of some common law institutes, then the concessions in favour of some East European socialist countries, as well as compromises in favour of the developing countries.

The Convention is in its entirety drafted under the influence of the common law system and contains numerous institutes unknown to the continental law. Among the most important are the criteria of »the responsible person« as contrasted to »the good head of a household« and »the good tradesman« in the continental law, to be followed by the possibility to consider as acceptance of an offer an answer containing additional or different terms which in essence do not alter the terms of the offer. Further criteria of the Convention relate to the principle of »essential violation of the contract«, instead of legal and physical shortcomings of the thing (goods), then to the priority at compensation of damage which is given to fulfilment by paying in kind, as well as to the notion of conformity of goods to the contract, which makes possible to assess shortcomings at the goods specifically, i.e. according to contract. Also significant is the limitation of the amount of damages in proportion to that which was envisaged by the party at the moment of entering into contract or, as the case may be, which the party could have envisage.

At the request of the East European socialist countries the possibility of non-implementing the Convention is permitted through the conditional ratification, namely in case the rules of internal private international law directing to the application of internal law of one the contracting states. The author mentions also the important clause relating to compulsory written form of contract on international sale of goods on the ground of conditional ratification, as contrasted to the informality in terms of principle — which was introduced at the request by the USSR.

The concessions in favour of the developing countries include the following: the issue of consequences of delay in relation to sending written information on non-conformity of goods (namely, the right is reserved if there is reasonable justification for delay), as well as the criteria for determining the price if it has not been agreed upon in the contract (i.e., the price which was paid usually at the moment of entering into contract).

dr Jelena Vilus,
professeur à la Faculté de droit à Novi Sad

LA CONVENTION DE VIENNE SUR LA VENTE INTERNATIONALE DES MARCHANDISES ET COMPROMIS SUR LESQUELS ELLE REPOSE

Résumé

La Convention de Vienner sur la vente internationale des marchandises adoptée en 1980 à l'élaboration à la promulgation de laquelle le professeur Blagojević a de même joué un rôle remarquable, repose comme toute oeuvre

d'unification de droit, sur de nombreux compromis. L'auteur en recherche la prise de quelques institutions du système *common law*, concessions faites à quelques pays socialistes de l'Europe de l'est et compromis au profit des pays en devéloppement.

Toute la Convention est élaborée sous l'influence du système *common law* et contient de nombreuses institutions inconnus dans le droit continental. De par leur importance nous distingons le critère de »personne responsable' à l'opposé de »bon maitre de maison« et »bon négociant« dans le droit continental, ensuite la possibilité que la réponse qui contient des conditions complémentaires ou differentes, qui ne changent pas essentiellement les conditions de l'offre, soit estimée comme acceptation de l'offre, le principe d'infraction substantielle au contrat« à la place de défaillances juridiques et physiques des choses, la priorité de dédommangement à l'accomplissement en nature ainsi que la notion de conformité de la marchandise à l'accord commercial *(conformity of the goods)* qui permet d'évaluer concrètement, selon l'accord, lex la défaillance des choses. Ce qui est de même important c'est la limitation du montant du dédommangement par ce que la partie a prévu ou a pu prévoir au moment de la signature de l'accord.

A la demande des pays socialistes de l'Europe de l'est, on a prévu par une ratification conditionnelle, la possibilite de ne pas appliquer la Convention lorsque les règles du droit privé international de ce pays demandent d'appliquer le droit interieur d'un des pays contractants. Ce qui est de même important c'est l'obligatoire forme écrite de l'accord sur la vente internationale basé sur la ratification conditionnelle, à l'opposé de l'informalité principielle introduite à la demande de l'URSS.

Parmi les concessions au profit des pays en développement on distingue la question des conséquences du retard au point de vue envoie d'information écrite sur la nonconformité de la marchandise (conserve ses droits en cas de justification raisonable pour le retard) et critères pour la determination du prix lorsque celui-ci n'a pas été fixé par contrat (prix qui au *moment de la conclusion de l'accord* était regulièrement appliqué pour une telle marchandise).

UDK 347.7 (094.9) (497.1)

др Александар Голдштајн,
редовни професор Правног факултета у Загребу

ТРГОВАЧКИ ОБИЧАЈИ У ЈУГОСЛАВЕНСКОМ ПРАВУ И ПРАКСИ

Примјена трговачких обичаја долази у обзир првенствено у пословној пракси. Тек по томе арбитражна и судска пракса долазе у прилику да им дају или одрекну санкцију. Наша је пословна пракса у том погледу неспорна. Трговачки су се обичаји редовито примјењивали на привредне уговоре и примјењују се и данас.

Другачији је став законодавства. Још је у административном периоду управљања привредом законодавство обичајима придавало одговарајућу пажњу. Прописи о Државној арбитражи изричито су предвидјели примјену трговачких обичаја и узанца. Касније, преласком на нови привредни систем увођењем радничког управљања привредним подузећима, реорганизирано судство — претварањем државних арбитража у привредне судове, задржало је став о примјени трговачких обичаја на привредне уговоре.

Сумње су изазване у правној литератури, али не у пословној пракси, контроверзним и недореченим одредбама чланова 21, 1107. и 18. Закона о обавезним односима. 1. октобра 1978. — дан ступања на снагу Закона о обавезним (облигационим) односима, требало би да буде пријеломни датум у једном од основних питања привредног права у нас. Према садашњем стању сумње дијела правне литературе нису имале одјека на пословну праксу. Да ли је на судску праксу имао утјецај само текст Закона или и ставови изражени у литератури, није могуће са сигурношћу рећи. Очигледно је слово Закона — иако у међусобној контрадикцији — било дијелом достатно са становиште које још није провјерено сталном судском праксом.

Нужно је дакле, видјети став југославенске правне теорије у односу на могућност примјене трговачких обичаја. Ту морамо лучити радове из опће правне теорије од радова специфичних за привредно право. У првоспоменутим, дакле на терену теорије права општенито, трговачки обичаји нису били изузети од опће негативне оцјене значаја обичаја у нашем праву. Аргументација је углавном у томе да обичаји настају спонтано, да су конзервативни и да је наше ново законодавство довољно за задовоља-

вање потреба. Управо дуговјечност обичаја, спонтани настанак и конзервативност, као темељна одлика обичаја, долазе у сукоб с револуционарним промјенама у нашем друштвеном уређењу, дакле и правном регулацијом. Никакви изузеци нису прављени за трговачке обичаје и никакви обзири нису узели у разматрање чињеницу постојане праксе наших подузећа у погледу примјене трговачких обичаја. Мислимо да је узрок томе опћи приступ и недостатак информација о пракси и *разлозима* њезине постојаности у привредном животу. Изостала је, додуше, аргументација како је могуће да у јеку административног управљања привредом, савезни закони о Државној арбитражи изричито обавезују на примјену *трговачких* обичаја и да Главна државна арбитража доноси Опће узансе за промет робом, које су биле једини наш извор права на том подручју до 1. октобра 1978, дакле скоро четврт стољећа.

Два су изузетка у опћој правној теорији и то новијег датума. Р. Лукић је упозорио да „технички елеменат права треба разликовати од суштинског...", те надаље да су „техничке правне норме многобројне и често истовјетне за сва права, чинећи тако свјетоко право" (Лукић, Р. *Упоредно и светско право*, Зборник радова о страном и упоредном праву, Београд 1981, 175). Такође и Б. Перић подвлачи улогу обичаја у привредном праву истичући да сложени односи не подносе аутархију државе у нормирању. (Перић, Б., *Структура права*, Загреб 1983, 181—182).

У литератури о привредном праву је до доношења Закона о облигационим односима трговачким обичајима дата велика пажња, па су Опће узанце, као кодифицирани трговачки обичаји, били главним изворима привредног уговорног права за судство и наставу на факултетима. То није био одраз недостатка законских прописа као искључив мотив, иако је и та околност играла улогу. Тако је и Спољнотрговинска арбитража имала, као што и данас предвиђа нови Правилник, одредбу о томе да ће се трговачки обичаји узети у обзир код рјешавања спорова. Послије ступања на снагу ЗОО тај је став задржан и ушао је у садашњи Правилник из 1982.

Изузетно су мјесто добили трговачки обичаји у UNCITRAL арбитражним правилима, које је и Спољнотрговинска арбитража укључила у нови Правилник дајући странкама могућност да уговоре њихову примјену.

1963. Југославија је ратификовала Европску конвенцију о међународној трговачкој арбитражи, која у чл. VII. предвиђа да ће арбитри у свим случајевима водити рачуна о одредбама уговора и о трговачким обичајима. Такође и хашки Једнообразни закони о међународној продаји прописују да су уговорници везани обичајима којима су се подвргли изричито *или прећутно* (чл. 9), а Бечка конвенција о међународној продаји робе (1980) одређује да се сматра да су стране прећутно подвргле свој уговор обичају који им је био познат или морао бити познат уколико није друкчије уговорено (чл. 9). На нацртима хашких закона, касније на коначном тексту, генерације су наших студената училе трговачко (привредно) уговорно право. Растовчан је поновио познату чињеницу да обавезна снага пословног (трговачког) обичаја почива на прешутном спо-

разуму уговорника (lex contractus) (Растовчан, П., Компаративно трговачко право, Загреб 1954, 21). Брајковић је истакао да познавање лучких узанца није мање важно од познавања законских извора. Коначно, као у свакој привредној материји, треба узети у обзир обичаје (Брајковић, В., Међународно транспортно право, Загреб 1957, 7—8). Међутим, најодређенији је био Бартош излажући да је „свуда у свету, па и код нас, појам обичаја у привредном праву веома проширен. Поред правних обичаја створен је и признат као извор права и такозвани пословни обичај. Међутим оно што је битно — наглашава М. Бартош — у уговору се не мора позивати на пословни обичај да био претпостављен као уговорен." (Бартош, М., Обичаји узансе и пословни морал, Привреда и право 1/1968, 8, 9).

Ми се овом приликом не би позивали на своје радове (Привредно уговорно право, Загреб 1967) нарочито оне послије доношења ЗОО (Пролегомена ЗОО, у књ. *Обавезно право*, I, 2. изд. Загреб 1979 и *Међународна трговачка арбитража и lex mercatoria*, Загреб 1984), гдје смо изнијели своје сумње у основаност садашње интерпретације контроверзног законског текста. Вратили бисмо се најприје литератури из привредног права, па и новијој, уколико се изјашњава о трговачким обичајима. С изузетком В. Капора (*у Коментару ЗОО*, Благојевић/Круљ, 2. изд., у чл. 21 ЗОО) који је окренуо пажњу на противурјечности законског текста и приписао то недостатку теоријске припреме за нацрт, неки су аутори порекли велику улогу обичаја с образложењем да је доношењем ЗОО престала потреба обраћати се трговачким обичајима, који су уосталом конзервативни. Таква становишта полазе од свеобухватности Закона и његове искључивости, што је пракса демантирала у дугој историји законодавства. Али, поћи од искључивости закона, значи занијекати плуралитет извора права, право на аутономно регулирање и инсистирати на потреби и могућности да само закон буде све и сва, нешто што никад у привреди није било могуће, а понајмање у сложеним пословним односима данашњице кад специфичности струка траже специфична рјешења и број иноминатних контраката далеко надмашује број именованих. Оквирна рјешења ЗОО не могу задовољити потребе привреде, оне су диспозитивни модел, понајприје грађанима, али не безувјетно привредницима. Зато је неопходно успоредити нашу пословну праксу, међународне конвенције и цјелокупно аутономно право са текстом ЗОО који тражи ваљану тумачење, а не ропску изолирану примјену појединих контрадикторних дијелова почев од самог термина који варира и конфундира појмове *обичај, добар обичај, добар пословни обичај* (чл. 18, ст. 2 и чл. 21, ст. 1) са други *трговински пословни (!) обичај* (чл. 1107, ст. 3).

Могло се поставити питање је ли могуће да став нашег права буде један у домаћим односима, а други у ванскотрговачким с обзиром да изложена интерпретација неких аутора одудара од домаће и међународне праксе и међународних конвенција које смо ратифицирали и још ћемо ратификирати. Колико мислимо да је дуализам могућ и да ће донекле до њега доћи ратификацијом Бечке конвенције, у погледу примјене трговачких обичаја он је незамислив.

У свјетској литератури је трговачким обичајима као претпостављеној вољи странака дата велика пажња. Обичај трговачки долази до примјене ако није што друго уговорено, испред диспозитивних прописа.

Дакако присилни прописи су мјеродавни за оцјену допустивости неког обичаја, као што је мјеродаван и опћи морал.

Није јасно како би привреда могла функционирати кад би ЗОО био искључив критериј за хиљаде специфичних ситуација, па зашто у сфери диспозитивних прописа Закона нешто не би могло бити друкчије уређено макар и конклудентним пристанком на обичаје. Ставови о конзервативности обичаја, нихову сукобу с револуционарним промјенама и о искључивости Закона почивају на непознавању праксе која их свакодневно демантира, али и на погрешној поставци о границама и могућностима закона, па и овог Закона о обвезним односима, поготово што је у својим одредбама претежно диспозитивне природе што одговара његовим Основним начелима да Закон служи стварању увјета за слободан промет робе и услуга на јединственом југословенском *тржишту* у увјетима социјалистичке *робне производње* (чл. 1).

Како је Закон о обвезним односима садржајно рецепција одређеног круга средњоевропског система, што му уписујемо у добро, јер не може другачије бити, изузетна одступања или новине не мијењају карактер закона ове врсте тј. о облигацијама. Међу новине не можемо убројити одредбе о обичајима које су неусклађене (чл. 21) II према 1107, узев у обзир диспозитивност ЗОО чл. 20, односно признату аутономију воље уговорника).

Поводом будуће ратификације Бечке конвенције о међународној продаји, која има начелан став према трговачким обичајима, требало би преиступати могућност новелирања ЗОО у погледу трговачких обичаја, а ништа не спречава судску праксу да то учини раније тумачењем текста који тражи разјашњење.

Теоријско разјашњење да треба лучити мотиве од технике, корисника од метода, омогућило је да цијели свијет сурађује на изради правила облигационог права у оквиру UNCITRAL-а, комисије Уједињених народа за право међународне трговине, чији је Југославија члан. Наша давнашња сурадња у Европској економској комисији УН на изради опћих увјета пословања, у оквиру Међународне трговинске коморе чија се правила у цијелости у нас примјењују (INCOTERMS, Једнообразна правила за документарне акредитиве), у оквиру Међународног института за унификацију приватног права и другдје, доказом је да активно сурађујемо на стварању права прихватљивог на релацијма Сјевер—Југ те Исток—Запад. Правила облигационог права једнако служе свима који се њима користе, без обзира на структуру корисника. Трговачки обичај, поготово у модерном концепту, доприносе лаком одвијању послова и немају везе са концептима који се односе на остале обичаје било које врсте.

Приједлог за отклањање двојби које сада постоје био би у овоме:

1. Терминолошки поправити текст ЗОО изостављањем неприхватљивих термина или употребу истог у различитом смислу. Зато у чл. 21 ст. 1 изоставити термин *добри пословни обичаји* и замијенити или с *добри обичаји* у смислу *boni mores*, или још боље став 1. тога члана брисати, јер је та мисао већ формулирана у чл. 10.

У ст. 2 чл. 21 послије ријечи *узанце* додати *и трговачки обичаји*. ЗОО је то већ учинио у чл. 1107, ст. 3, па то треба пренијети из Пријелазних и завршних одредаба у Основна начела. У чл. 1107 термин *трговачки*

пословни обичај замијенити са *трговачки обичај*, јер је садашњи *трговински пословни* плеоназам на штету прихваћеног термина у нашем праву, међународној и домаћој пословној пракси и међународним конвенцијама.

2. Став 3. члана 1107 ЗОО не спада у Прилазне одредбе, јер је начелан. Дикција садашњег ст. 3 тога члана је у супротности с начелним ставом у чл. 21. ст. 2. Док је наиме чл. 21/2 у складу с модерним схваћањем (иако не у најбољој дикцији) као у Бечкој конвенцији о међународној продаји, супротан став из чл. 1107/3 је у јасном сукобу с пословном праксом свуда, компаративним правом и међународним конвенцијама и UNCITRAL правилима. Незамисливо је да се у случају да постоји *диспозитивни* пропис ЗОО примјена *обичаја* (дакле оног што је *уобичајено)* мора уговорит и то *изричито*. То је *contradictio in adjecto*. Уосталом већ има коментара да се у смислу садашњег законског текста примјена обичаја може уговорити усмено или писмено, али и конклудентно. У том смо већ случају на ставу из чл. 21/2 ЗОО да примјена трговачког обичаја произлази из околности.

Коначно, није прихватљиво поћи од поставке да пословни људи тако добро познају текст ЗОО да у свим приликама кад треба примијенити диспозитивни пропис Закона могу изабрати трговачки обичај који треба *уговорити*. Затим, како уговорити? Усмено, дакако, такође, јер се многи послови склапају усмено. Требало би тада изрећи формулу: примијенити ће се трговачки обичај. То пак имплицира: само ако нису у супротности с уговорним уганачењима. Затим који трговачки обичаји, сви општи и посебни, међународни и регионални? Све ће се то избјећи уважавањем онога што је свуда у свијету прихваћено и што је било и код нас до Прилазних одредаба ЗОО, а то је да су трговачки обичаји *lex contractus* и долазе до примјене увијек, ако нису *contra legem* и то његовим присилним одредбама.

dr Aleksandar Goldštajn,
professor of the Faculty of Law in Zagreb

USAGES OF TRADE IN YUGOSLAV LAW AND PRACTICE

Summary

This article is the reaction by the author to some opinions in Yugoslav legal literature according to which, on the ground of article 1107 of the Law on Obligation Relations (Contracts and Torts), after the enactment of this Law (October 1, 1978) the attitude of the legislator has been changed in relation to the usages of trade.

The author emphasizes that mentioned Law, in its articles 18, paragraph 2 and 20, paragraph 2, clearly provides for the possibility of applying the usages of trade. In that respect this Law does not differ from the former practice and the attitudes in the comparative law and in the law of international trade. In addition to the above, Yugoslavia has ratified the European Convention on International Commercial Arbitration (1961), so that according to the Rules of the Foreign Trade Court of Arbitration at the Yugoslav Chamber of Economy »the parties may stipulate that the Rules of Arbitration of UNCITRAL be applied to the proceedings before this Arbitration« (article 40).

However, the most important thing is that Yugoslav business practice, in relation to the application of usages of trade, does not differ from the generally accepted practice in international commercial relations, so that with the ratification of the Vienna Sales Convention (1980) the application of usages of trade would acquire also the formal international recognition.

While referring to his earlier works and to other leading authors, the author makes suggestions in relation to correcting the wording of article 1107 of the Law on Obligation Relations, which led, due to its ambiguity, to some dilemmas, so that this article should be coordinated with the stand-points expressed in principle in mentioned articles 18 and 20 of that Law.

dr Aleksandar Goldštajn
professeur à la Faculté de droit à Zagreb

Résumé

USAGES COMMERCIAUX DANS LE DROIT YOUGOSLAVE ET DANS LA PRATIQUE

L'article présente un compte rendu de l'auteur concernant quelques opinions dans la litterature juridique yougoslave qui, se basant sur l'article 1107 de la Loi sur les rapports d'obligation, estiment que par l'entrée en vigueur de cette Loi le 1 octobre 1978, la position de la législation a changé par rapport à usages of trade.

L'auteur souligne que la Loi sur les rapports d'obligation dans les articles 18 al. 2 et 20 al. 2 règle clairement la possibilité d'appliquer l'usages of trade et que dans ce sens là il ne diffère pas de l'ancienne pratique et position dans le droit comparé et dans le droit commercial (the law of international trade). En outre, la Yougoslavie a ratifié European Convention on International Commercial Arbitration (1961) a according to the Rules of the Foreign Trade Court of Arbitration atached to the Yugoslav Chamber of Economy »the parties may stipulate that the Rules of Arbitration of UNCITRAL be applied to the proceedings before this Arbitration« (Art. 40).

Cependant, ce qui est le plus important c'est que la pratique dans les affaires en ce qui concerne l'application d'usages of trade ne diffère pas de la pratique généralement adoptée dans les relations commerciales internationales de sorte que par la ratification de la Convention de Vienne (1980) l'application de usages of trade recevra formollement une confirmation internationale.

Se référant à ses anciens ouvrages et autres auteurs éminents, on propose dans l'article des corrections dans la formulation de l'article 1107 de la Loi d'obligation, qui a été à l'origine du dilèmme à cause de l'ambiguite, de sorte que, selon l'auteur, il est nécessaire de les adapter à la position de principe des articles mentionnés 18 et 20.

UDK 347.42

др Младен Драшкић,
редовни професор Економског факултета у Београду

ГРАНИЦЕ ОДГОВОРНОСТИ ДУЖНИКА ЗА ШТЕТУ ПРИЧИЊЕНУ ПОВРЕДОМ УГОВОРНИХ ОБАВЕЗА

Конкретан обрачун штете настале услед повреде уговорних обавеза дужника полази од смањивања имовинског стања сваког појединог повериоца изазваног том повредом. Поверилац треба начелно да путем накнаде штете буде стављен у исти имовински положај у којем би се налазио да је дужникова обавеза уредно извршена. Ово начело задаје у својој примени огромне тешкоће. Повреде уговорних обавеза дужника могу имати мноштво дејстава, и позитивних и негативних, на имовину повериоца. Та дејства могу проистицати непосредно из саме повреде, али могу бити и њена далека последица, која је опредељена и другим узроцима. Где је граница одговорности дужника и докле постоји узрочна веза између повреде обавезе и настале штете?

Сва права су морала на неки начин да ограниче штету за коју дужник одговара. Али, начини на које је то ограничење извршено разликују се. Према Rabel-u(1) постоје четири система ограничења која се примењују у позитивним правним системима: а) разликовање између директне и индиректне штете, б) степеновање према тежини кривице, в) начело адекватности и г) границе предвидљивости.

Разликовање између директне и индиректне штете

Према овом систему ограничења (француско право — Code civil — у случају злонамерне повреде уговора, англосаксонско право(2) — за „општу" штету), штета мора бити непосредна и нужна последица неизвршења. Непосредна штета је она која има свој једини правни узрок у чињеници која наноси штету и која без те чињенице не би наступила(3). Дужник не одговара за сумњиве и недоказане последице неизвршења. Индиректном се сматра и штета која је делом настала кривицом повериоца или коју је он могао избећи. У случају да при настајању штете дејствује заједнички више узрока, директним последицама сматрају се,

(1) Ernst Rabel, *Das Recht des Warenkaufs*, B. I. Berlin, 1957. str. 474.
(2) *Sale of Goods'Act* — *чл.* 51. ст. 2. и право правило случаја *Hadley v. Baxendale* од 1854. г.
(3) Бошко Перић, *Однос између контрактуалне и деликтне одговорности.* — „Архив за правне и друштвене науке", бр. 1—2/1953., стр. 108—119.

према мишљењу француског Касационог суда(4), само оне чији су узроци постојали већ у тренутку повреде. Нови узроци, који су касније наступили и погодовали развоју штете, не узимају се у обзир, ако би они даљу штету изазвали и без повреде. Овде је нарочито шкакљиво питање накнадног скока или пада цена који се догоди после повреде уговора. Ове промене се третирају као садејствујући узрок који не може бити искључен из одговорности(5).

Степеновање према тежини кривице

Степеновање висине штете према тежини кривице усвојено је у аустријском грађанском праву (АГЗ — § 1324). Ако је штета учињена из зле намере или из крајње непажње, оштећеник има право да захтева потпуно задовољење (претрпљену штету и измаклу добит), а у осталим случајевима само стварно претрпљену штету. Аустријско трговинско право, међутим, одобрава оштећенику увек и накнаду стварне штете и измаклу добит. Ипак, оштећеној страни припада само она изгубљена добит за коју је извесно да би је поверилац, према редовном току ствари или према посебним околностима случаја, остварио да је дужник своју обавезу испунио како треба. Није, према томе, оштећеној страни дато пуно задовољење, у смислу аустриског грађанског права, него је дужникова одговорност ограничена само на изгубљену добит која је директна, „извесна", последица повреде уговорне обавезе.

Степеновање према кривици постоји и у француском праву, где се, као што смо видели, при злој намери одговорност проширује на сву директну штету.

У нашем Закону о облигационим односима (чл. 266, ст. 2), степеновање висине штете према тежини кривице јавља се као коректив начелу предвидљивости. „У случају преваре или намерног неиспуњења, као и неиспуњења због крајње непажње, поверилац има право захтевати од дужника накнаду целокупне штете која је настала због повреде уговора, без обзира на то што дужник није знао за посебне околности због којих су оне настале". Израз „целокупна штета" у овој одредби ЗОО значи да је у наведеним случајевима дужник обавезан да накнади сву обичну штету и измаклу корист, без ограничења која произлазе из предвидљивости, као претпоставке за одређивање висине одговорности дужника према ставу 1. истог члана ЗОО. Према томе, дужник у случају обичног нехата (culpa levis) одговара само за предвидљиву штету, док му у случају dolus-а и culpa lata пада на терет и непредвидљива штета.

Начело адекватности

Немачки грађански законик је уклонио сва разликовања између врста штете и степена кривице и у § 249 усвојио начело пуне накнаде штете. „Ко је обавезан да накнади штету, има да успостави оно стање које би постојало да није наступила околност која обавезује на накнаду." Разуме се да би стриктно спровођење овог начела доводило до недоглед-

(4) Cass. civ. 18. 10. 1926. г. Цит. према E. Rabel-u, *op. cit.* стр. 227.
(5) G. Baudry-Lacantinerie et Léo Saignat, *Traité théorique et pratique de droit civil. De la vente et de l'échange.* — Paris, 1908.

них последица за дужника, па су теорија и правосуђе, у жељи да отклоне накнаду штете за неуобичајене последице, поставили захтев да између штетне чињенице и причињене штете постоји адекватна каузална веза(6). Веза између неизвршења и штете је увек адекватна кад је неизвршење према редовном току ствари подобно да доведе до наступелих последица. Адекватност везе цени се према времену неизвршења, а не према времену закључења уговора. Неадекватна је штета која је наступила посредством неког другог догађаја и која је „у тако неспојивој и удаљеној вези са догађајем који је узет као узрок да, према схватању живота, разумно не може више бити узета у обзир"(7).

Према Rabel-u(8) цела ова теорија, мада је јако раширена у литератури(9) и пракси, довела је до „задивљујуће" мало пресуда у којима би каузална веза била означена као неадекватна. Практична неостварљивост ове теорије је за њега најбоља потврда да је она непогодно конструисана. „Ова теорија нема никакав став о домашају конкретне облигације и зато нема ни погодно мерило да међу новим догађајима који су наступили разликује оне који се као узроци могу приписати учиниоцу". Одатле произлази несигурност њене примене или немогућност да се у појединoм случају негира адекватност.

Границе предвидљивости

Овај систем ограничења, који је прихваћен у нашем праву (ЗОО — чл. 266, ст. 1), француском праву, кад није у питању dolus него само faute (Code civil — чл. 1150), енглеском праву за „специјалну" штету и у међународним изворима права продаје (Једнообразни закон о међународној продаји — чл. 82. и 86. и Бечка Конвенција о уговорима о међународној продаји — чл. 74) признаје повериоцу само штету за коју се разумно може претпоставити да ју је дужник у време закључења уговора узимао у обзир као могућу или вероватну последицу повреде уговора (која је при закључењу уговора предвиђена или је морала бити предвиђена).

Закључна разматрања

Приказани системи ограничавања конкретне штете показују да у овом погледу постоје значајне начелне разлике између националних система права. Ипак, извесна заједничка правна схватања постоје у свим системима, без обзира на разлике у полазним начелима. Минимум заједничког представља схватање да се одговорност за проузроковану штету не може раширити и на прекомерне последице. Немачко право то искључује путем одредби § 254. Грађанског законика. У Француској се таква штета сматра индиректном или непредвиђеном. Англосаксонска права за одговорност за такву штету траже стварно знање (actual knowledge) странака о њој. Друго заједничко схватање, које произлази из првог, јесте да дужник увек одговара за штету са чијим би наступањем, као

(6) Творци ове теорије су Max Rümelin, *Arch, ziv. Prax.* 90, 171. и Trueger; *Der Kausalbegriff im Straf und Zivilrecht*, 1904.
(7) Цитирано по Rabel, E, *op. cit.*, I. *p.* 487.
(8) E. Rabel, *op. cit.*, I, *p.* 487.
(9) Бошко Перић, *op. cit.*, стр. 108—119.

последицом повреде уговора, морао рачунати сваки човек његовог позива. Ова заједничка схватања показују да предвидљивост, као мерило одговорности за штету у већој мери него остали критеријуми, одговара за евентуално изједначење права у овој области.

Зато су редактори једнообразних правила о међународној продаји (Једнообразног закона од 1964. и Бечке Конвенције од 1980.) прихватили овај критеријум при формулисању одредби о границама одговорности за штету причињену неизвршењем уговора. Из Једнообразног закона је овај критеријум, у готово идентичној формулацији, преузет у наш Закон о облигационим односима (чл. 266, ст. 1.). Ови акти ограничавају одговорност дужника на накнаду обичне штете и измакле користи које је дужник у време закључења уговора морао предвидети као могуће последице повреде уговора с обзиром на чињенице које су му тада биле познате или морале бити познате. А формула „једна је страна је познавала или би морала познавати" протумачена је у чл. 13. Једнообразног закона као познавање разумног лица „истих особина стављеног у исту ситуацију".

За оцену предвидљивости штете меродаван је тренутак закључења уговора. Како утврдити предвиђање дужника у време закључења уговора, кад се ради о једном нематеријалном факту и кад стране при закључењу уговора претежно имају у виду његово испуњење, а не његову повреду? У одговору на ово питање теорија и пракса националних права која су усвојила критеријум предвидљивости долазе до различитих закључака. Француска теорија сматра да је утврђивање дужниковог предвиђања у време закључења уговора фактично питање за које је тешко дати опште правило([10]). Правосуђе је колебљиво: један правац полази од степена кривице, други од уобичајеног губитка, који се увек сматра предвидљивим, а трећи од прећутног споразума странака. Енглеска теорија([11]), при одновору на постављено питање, не полази од субјективног мерила, претпостављене воље странака у време закључења уговора, већ од објективног критеријума који се састоји у општем знању просечног човека. И према Коментару нашег Закона о облигационим односима([12]), предвиђање штете не треба да се просуђује према конкретном дужнику, његовим својствима и могућностима, него према предвиђању штете које треба да „учини добар привредник, односно добар домаћин", при чему се има узети у обзир и врста уговора. Према енглеском правосуђу([13]), постоје две врсте „знања" дужника: претпостављено и стварно. За „редован ток ствари" се знање дужника претпоставља, без обзира да ли га он стварно поседује или не, а за специјалне околности је нужно стварно знање да би изазвало одговорност за посебну штету. Ако, на пример, препродаја спада у редован ток ствари, а она то јесте у трговини, онда њено знање не треба доказивати — оно се претпоставља. Обрнуто, ако се она сматра „специјалном околношћу", ван редовног тока ствари, онда је купац дужан да докаже да је продавац стварно знао (а не само „морао знати") у време закључења уговора могућност препродаје. И у нашој правној теорији је још пре доношења Закона о облигационим од-

(10) Marcel Planiol, *Traité élémentaire du droit civil.* — Paris, 1902.
(11) Clive Schmitthoff, *The Salle of Goods.* — London, 1951.
(12) *Коментар Закона о облигационим односима,* I. — Београд, 1983, стр. 935.
(13) Victoria Landry (Windsor) Ltd. v. Neymann Industries Ltd., 1949.

носима било заступано гледиште да је штета предвиђена, ако су последице повреде уговора нормалне([14]).

Проблем предвидљивости се, дакле, своди на питање тумачења уговора, при чему се не истражује воља странака, него се, према околностима случаја (предмету и циљу уговора), конструише тип уговора и одређује које су околности са којима би, с обзиром на тип уговора, дужник морао рачунати и колика приближна висина накнаде одговара интересима који су таквим уговором заштићени. Дужник узима у обзир при утврђивању цене за своју обавезу и ризик везан са евентуалним неиспуњењем. При том он рачуна, уколико му нису познати посебни односи повериоца, са ризиком који се нормално појављују код типа уговора у питању. Против опасности да мора сам да сноси ненормалне штете, поверилац се може заштитити на тај начин што ће са посебним моментима упознати дужника, који, опет, са своје стране, може, с обзиром на повећани ризик, тражити повећану цену.

За разлику од англосаксонског права, наше право и наведени међународни извори права продаје, полазе од предвиђања дужника, а не од предвиђања странака, као што се то захтева у чувеном правилу *Hadley v. Baxendale*([15]). Решење нашег права и међународних извора права разликују се од свог узора — енглеског права — и по томе што је по њима довољно да су штетне последице предвиђене као *могуће*, а није потребно и да су *вероватне*, као што то захтева енглеско право. Најзад, наше право и међународни извори права употребљавају израз „предвидети", а енглеско право *узимати у обзир* (па се стога ово правило назива *contemplation rule*, што подразумева и вођење рачуна о ризицима.

Предвидљивост, као систем ограничења одговорности, била је и предмет критике од стране правне теорије([16]). Указивано је, по нашем мишљењу с правом, да овај систем није применљив кад се ради о штетама које су изазване материјалним недостацима (манама) продате ствари, јер, по правилу, сам продавац не зна у време закључења уговора за недостатак, тако да не може ни да предвиђа штете које би због њега могле настати. Инсистирање на предвидљивости у овој ситуацији представљало би чисту фикцију. Због тога амерички Једнообразни трговачки законик *(UCC)* примењује у овим случајевима правила деликтне одговорности о најближем узроку *(proximate cause)*.

У закључку треба истаћи да је, нема сумње, начело предвидљивости адекватније од осталих система ограничења одговорности за накнаду штете због неиспуњења уговорних обавеза, али да његова примена није једноставна и да не пружа лако утврдљиве резулате. При штетама које су изазване материјалним недостацима ствари, оно је чак и неприменљиво, уколико се предвидљивост не фингира.

---

(14) Бошко Перић, *op. cit.*, стр. 108—119.

(15) Пресуда у случају *Hadley v. Bexandale* је водећа пресуда у области утврђивања накнаде штете у енглеском праву. У њој су постављена два начела за оцењивање одговорности за накнаду штете. Дужник одговара: а) за штету која природно, по редовном току ствари, произлази из односне повреде уговора и б) за штету, за коју се разумно претпоставља да су је странке у тренутку закључења уговора узимале у обзир као вероватну последицу повреде уговора. Прво правило се односи на тзв. општу штету, а друго на посебну.

(16) B. Hans Dölle, *Kommentar zum Einheitlichen Kaufrecht.* — München, 1976., str. 543—548. и Kahn, Phillipe, *La vente commerciale internationale.* — Paris, 1961., *p.*, 141. и д.

dr Mladen Draškic,
professor of the Faculty of Economics in Belgrade

LIMITS OF DEBTOR'S LIABILITY FOR DAMAGE DONE BY VIOLATION OF CONTRACTUAL DUTIES

Summary

The following systems of limiting liability for damage done to the creditor by violating the contract are elaborated in this article: (i) differing between direct and indirect damage; (ii) rating according to severity of fault; (iii) the principle of adequacy; and (iv) the limits of foreseability.

The author particularly analyzes the limits of foreseability which, as a yardstick of liability of debtor, are accepted both in Yugoslav law and in the international sources of the law of sales. The application of that system of limiting the liability of debtor, which is cosidered largely in theory as being better than the others, causes significant difficulties which meet different approaches in settlement in various national laws where it has been adopted. In the conclusions the author points out that the application of the degree of foreseability is reduced to the question of interpreting the contract. In doing that, one does not inquire into the will of the parties, but rather — depending on the circumstances of the case — (i. e., the object and aim of the contract) into the constituting of the type of contract. In such a way it is determined what are the circumstances to be accounted for by the debtor due to the type of conctract, as well as what should be the approximate amount of damages in order to suit the interests otherwise protected by such kind of contract. In case of damage caused by material shortcomings (i.e ., defects) of goods, the system of foreseability is not applicable since, as a rule, the seller does not know of the shortcoming at the time of entering into contract, so that he is not able to foresee eventual damage.

dr Mladen Draškić,
professeur à la Faculté des sciences économiques à Belgrade

LIMITES DE LA RESPONSABILITÉ DU DEBITEUR POUR le PREJUDICE SUBI PAR INFRACTION AUX OBLIGATIONS CONTRACTUELLES

Résumé

L'article examine les systèmes de limitation de responsabilité pour le dommage causé au créancier par infraction au contrat: a) differencation entre le dommage directe et indirecte, b) graduation selon la gravité de culpabilité, c) principe d'adéquation et d) limites de prévisibilité.

L'auteur analyse particulièrement les limites de prévisibilité qui — en tant que mesure de responsabilité du débiteur — sont adoptées dans le droit yougoslave et dans les sources internationales du droit de vente. L'application de ce système de limitation de la responsabilité du débiteur, qui est d'ailleurs dans la mageure partie de la théorie juridique estimé meilleur que les autres, provoque d'importantes difficultés, qui ont été differamment solutionnés dans les droits nationaux des pays qui ont adopté ce système de limitation. En conclusion on constate que l'application du degré de prévisibilité se réduit à la question d'interpretation du contrat sans pour autant rechercher la volonté des parties mais selon les circonstances du cas (objet et objectif du contrat) on construit le type de contrat et définit les circonstances avec les quelles, étant donné le type de contrat, le débiteur doit compter et quel est à peu près le montant de la compensation qui corresponde aux intérêts protégés par un tel contrat. En cas de dommages provoqués par défaillance d'ordre matériel des choses, on ne peut appliquer le système de previsibilité car, de règle, le vendeur lui-même n'est pas au courant des défauts au moment de la signature du contrat et ne peut donc prévoir le dommage qui pourrait être provoqué par ceux-ci.

UDK 347.77/78(497.1)

др Живомир Борђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

О СУБЈЕКТИВНИМ МАТЕРИЈАЛНИМ ПРАВИМА У НАШЕМ ПРАВНОМ СИСТЕМУ

1. Субјективна материјална права уведена су у наш правни систем Уставом СФРЈ, који је донет 1974., и прописима који су после њега донети.

У чл. 169. Устава, у коме се говори о научном и уметничком стваралаштву и правима поводом творевина које настану као резултат тога стваралаштва, каже се: „Ствараоци научних и уметничких дела, као и научних открића и техничких изума, имају морална и материјална права на своје творевине".

У појединим прописима ближе су установљена и одређена субјективна материјална права.

У Закону о удруженом раду, који је донет 1976(1), субјективна материјална права се: уврштују у средста рада (чл. 227); уврштују, у друштвеном правном лицу, у друштвена средства (чл. 265); а потом се говори о начинима на која могу постати друштвена средства (чл. 266); говори о случају када привремено постају друштвена средства (чл. 267); говори о начинима на које могу престаи да буду друштвена средства (чл. 269); и, најзад, говори о њиховој заштити, па су, као материјална права, примера ради, наведена *право на патент, потраживање и др.* (чл. 274).

У Закону о ауторском праву, који је донет 1978.(2), а који би требало да садржи ближе одредбе о субјективним материјалним правима с обзиром да је донет после доношења Устава СФРЈ од 1974., постоји само једна одредба у којој се више наговештава него што се регулише постојање материјалних права. Наиме, у чл. 26. се каже: „Ауторско право садржи имовинско-правна, односно материјално-правна овлашћења (у даљем тексту: ауторка имовинска права) и лично-правна овлашћења (у даљем тексту: ауторска морална права)". Као што се види, овде се помињу материјално-правна овлашћења у смислу синонима за имовинско-правна овлашћења и потом замењују појмом имовинска ауторска права.

У Закону о дугорочној производној кооперацији, пословно-техничкој сарадњи и прибављању и уступању материјалног права на технологију између организација удруженог рада и страних лица, који је донет 1978. а измењен и допуњен 1983.(3), говори се о субјективним материјалним

(1) „Сл. л. СФРЈ", бр. 53/76.
(2) „Сл. л. СФРЈ", бр. 19/78.
(3) „Сл. л. СФРЈ", бр. 40/78. и бр. 10/83.

правима, као што се види, у самом називу закона. А по њему: „Под материјалним правом на технологију... подразумевају се: материјално право на творевине и право на производну техничку документацију". А „Под материјалним правом на творевине... подразумевају се: право на патент, право на индустријски узорак или модел и право на заштићени знак (фабрички или трговачки знак или услужни знак). Под правом на производну техничку документацију... подразумева се право на комплетну техничку документацију за производњу једног или више производа, делова производа или хемијске материје" (в. чл. 22).

У Закону о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања, који је донет 1981.(4), о субјективним материјалним правима се каже: „Проналазачи и други ствараоци чије су творевине заштићене на основу овог закона имају овим законом утврђена морална и материјална права на своје творевине" (чл. 8, ст. 1). „Материјално право ствараоца на творевине обухвата његово право да своју творевину користи и њом располаже и да остварује право на накнаду и награду у случајевима и на начин који су предвиђени овим законом и самоуправним општим актом" (чл. 12, ст. 1).

У Закону о извршном поступку, који је донет 1978.(5), у чл. 27, каже се да се као средство извршења ради остварења новчаног потраживања може, поред продаје покретних и непокретних ствари и преноса новчаног потраживања, одредити и „уновчење других имовинских, односно материјалних права", а у чл. 28. се каже да као „предмет извршења ради намирења новчаног потраживања може бити свака дужникова ствар или имовинско, односно материјално право, који нису законом изузети од извршења, односно уколико извршење на њим није законом ограничено".

У Закону о облигационим и основним материјално-правним односима у ваздушној пловидби, који је донет 1977.(6), под материјално-правним односима подразумевају се односи који настају и постоје поводом југословенског ваздухоплова у виду права располагања, заложног права, права преče куповине и права привременог искоришћавања стеченог на основу уговора о закупу — кад се ради о ваздухоплову у друштвеној својини, и односи у виду права својине, права преče куповине и уговорног и законског заложног права — кад се ради о ваздухоплову који није у друштвеној него у својини домаћег физичког или грађанског правног лица. Као што се види, наведена права нису изричито названа материјална права, али су односи, који настају у вези с њима, оквалификовани као материјално-правни односи, па се посредно може закључити да се наведена права у ствари сматрају материјалним правима.

У Уредби о висини вредности ствари и материјалних права, као и о другим случајевима прибављања и отуђења ствари у друштвеној својини за потребе савезних органа у којима се не мора прибавити мишљење Савезног јавног правобраниоца, која је донета 1983.(7), каже се да савезни органи *нису дужни* да Савезном јавном правобраниоцу доставе на мишљење: уговор о купопродаји потрошног материјала и ситног инвентара; уговор којим се прибавља, преноси или отуђује покретна ствар

(4) „Сл. л. СФРЈ", бр. 43/81.
(5) „Сл. л. СФРЈ", бр. 20/78.
(6) „Сл. л. СФРЈ", бр. 22/77.
(7) „Сл. л. СФРЈ", бр. 43/83.

чија вредност не прелази 100.000 дин.; уговор о делу или уговор о закупу, ако укупна накнада по уговору не прелази 100.000 дин.; измену уговора на основу којег се накнада плаћа периодично и ако се мења само висина накнаде у складу с прописима о друштвеној контроли цена. Из наслова и текста Уредбе дâ се закључити да се под материјалним правима подразумевају права која се преносе и стичу поводом ствари наведеним уговорима.

У неким законским текстовима се не говори о материјалним правима или материјално-правним односима, али су у њима употребљени изрази који дају материјалан или нематеријалан карактер одређеним појмовима. На пример, у Закону о облигационим односима, који је донет 1978.([8]), говори се о материјалној штети (вид. наслове испред чл. 185, 189, 193, 198), материјалној ситуацији (вид. чл. 190), материјалном стању (вид. чл. 191), нематеријалној штети (вид. чл. 155. и наслов испред чл. 199).

Прописи савезног карактера, у којима се говори о материјалним правима, материјално-правним односима или се, пак, даје материјалан или нематеријалан карактер извесним правним појмовима, наведени се као примери. Они су довољни за констатацију да у нашем правном систему постоје извесна субјективна права која су оквалификована као материјална права.

2. У вези са субјективним материјалним правима поставља се питање која се све субјективна права обухватају овим појмом. На основу наведених позитивно-правних прописа може се рећи да у субјективна материјална права несумњиво спадају: ауторско право, право на патент, право на модел, право на узорак, право на жиг и право потраживања. У њих би се могла убројати, мада то непосредно није речено али се може закључити на основу квалификације извесних правних односа као материјално-правних, и право својине, право преče куповине, право коришћења ствари, заложно право и друга права у вези са стварима, а такође и право на накнаду штете као тражбено право. Другим речима, у субјективна материјална права спадају субјективно ауторско право и субјективна права која постоје у области тзв. права индустријске својине, а поред њих и сва субјективна права која се традиционално називају имовинским правима. Међутим, навођењем ових права, листа субјективних права, која се можда могу оквалификовати као материјална права, не исцрпљују се, јер се ни на једном месту не даје коначна листа права која се сматрају материјалним правима. А то даје основа да се у ову групу права могу, сем наведених, утврдити и друга. Међутим, за расправу о субјективним материјалним правима није неопходно имати исцрпну листу тих права; довољно је то што је законодавац известан број субјективних права, и то не мали број, оквалификовао као материјална права.

3. Поставља се питање како је реаговала правна теорија на уставне и друге законске одредбе о субјективним материјалним правима.

У делу правне теорије уставног права, прихваћено је увођење тих права у наш правни систем као уобичајена, нормална ствар и углавном

(8) „Сл. л. СФРЈ", бр. 29/78.

су парафразиране одредбе Устава, а каткад и појединих закона у којима се говори о тим правима(9).

Извесни правни писци не чине никакве опаске на рачун законских одредаба у којима се говори о материјалним правима; они говоре о имовинским правима као да су у тим одредбама материјална права названа имовинским правима(10).

Али, има у нашој правној теорији и критичких опаски на рачун материјалних права. Ми смо, на пример, о субјективним правима у области тзв. индустријске својине рекли: „... ниједно субјективно право није матеијално, па то нису ни субјективна права у области индустријске својине. Материјални могу бити само објекти појединих субјективних права.... Међутим, субјективна права у области индустријске својине немају чак ни објекте материјалне природе; предмети тих права су управо нематеријалног карактера"(11). Др Слободан Перовић је критиковао употребу назива *материјално право* у значењу *грађанско право*, дакле, у значењу гране, односно области права као објективног права(12). Његова критика је значајна за ову расправу утолико што указује на још једну неадекватну употребу термина *материјално право*.

4. Поставља се питање како је дошло до увођења категорије материјалних права као субјективних права у наш правни систем. У томе је, изгледа, знатан утицај имао др Стојан Претнар, професор Правног факултета у Љубљани. Он је у реферату под називом *Патентно право*, који је поднео на Саветовању правника и привредника о актуелним питањима индустријске својине, одржаном у Београду 2. и 3. октобра 1969., дакле, неколико година пре него што су донети данас важећи Устав СФРЈ и Закон о удруженом раду, писао: „Права" која за проналазача проистичу из проналаска деле се на две групе: на тзв. морална права и материјална права... Друга, за привреду најважнија категорија, јесу материјална права. Материјално право је у првом реду право искоришћавања проналаска који се баш искоришћавањем из *интелектуалне креације претвара у материјалну* снагу или, конкретније, у капитал"(13). Међутим, у тада важећем Закону о патентима и техничким унапређима, који је донет 1960., а ни у другим прописима, субјективна права, која се могу имати поводом проналазака, нису била оквалификована као материјална права.

У време припрема за доношење закона који би регулисао област проналазаштва, техничких унапређења и знакова разликовања, које су започете по доношењу Устава СФРЈ од 1974., у дискусији коју је у Београду био организовао Савезни завод за патенте, професор Претнар је без колебања заступао становиште да права поводом духовно-креативних творевина из области науке, уметности и технике имају карактер материјалних права и да их тако треба и назвати. Постојање тих права има смисла само ако се она, односно творевине на које се односе, еко-

(9) Вид., на пример, др Јован Борђевић, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1982., стр. 399—400; др Александар Фира, *Уставно право*, I изд., Београд, 1976., стр. 283.; Вид. Мартиновић, Н. Филиповић, С. Сокол, *Уставно право и политичке институције*, Загреб, 1981., стр. 456., Strobl, Kristan, Ribičič, *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*, Љубљана, 1981., стр. 148.; Мира Јовичић, *Књижевна ауторска права, Ауторско право и издавачи*, Београд, 1984., стр. 48., 55. и 66.

(10) Вид., на пример, др Војислав Спаић, *Савремена заштита ауторског права у свијету и код нас, Ауторско право и издавачи*, Београд, 1984., стр. 9—43.

(11) Вид. *О недостацима у регулисању појединих питања индустријске својине*, „Гласник Правног факултета у Крагујевцу", школска година 1982/1983., Крагујевац, 1984., стр. 97—98.

(12) Вид. *Примереност правних норми друштвеним односима*, „Правни живот", бр. 4, 1983., стр. 444—445.

(13) Вид. стр. 5. *Реферата*.

номски, дакле, материјално, искоришћавају, била је суштина његовог излагања. Он је ово своје становиште, у виду писмених примедби, доставио Заводу пре усмене расправе и, између осталог, рекао: „Права која треба да регулише тај Закон у суштини су права експлоатације производних средстава и са њима се правно изједначавају. Сама производња, међутим, ствара материјална добра. Концепција (о правима у области тзв. индустријске својине као правима на нематеријалним добрима — Ж. Б.) је и у изразитој супротности са марксистички схваћеним производним средствима и у супротности са Нацртом Закона о удруженом раду, који та иста права означава као „материјална" (члан 203. Нацрта Закона о удруженом раду)(14).

Колико нам је познато, увођење материјалних права као субјективних права у наш правни систем не може се оправдати ни постојањем таквих права у правним системима других земаља, нити схватањима у правној теорији, која би томе ишла у прилог. У правној теорији појединих земаља, нарочито предратној Немачкој, може се, код појединих писаца, наићи на схватања која нарочито наглашавају привредни карактер појединих субјективних права, посебно ауторског права и права у области тзв. индустријске својине, али ни ти аутори та права не квалификују као материјална права нити поптуно запостављају друге елементе из којих се састоје(15).

5. Поставља се питање јесу ли материјална права, која су уведена у наш правни систем, а њихово постојање подупрто у делу правне теорије, посебна врста субјективних права, у смислу нове, до сада непостојеће врсте, или у смислу нове класификације постојећих субјективних права или, најзад, у смислу новог назива за већ постојећу врсту субјективних права; најзад, поставља се питање да ли уопште постоје нека субјективна права која су материјалне природе, па се због тога могу назвати *материјална права.*

Прво, ниједно субјективно право нема материјалан карактер. Јер, свако субјективно право је правна власт, призната правним поретком, и као такво представља надградњу над нечим што чини његов предмет. Субјективно право је у исто време и правни однос између субјеката права поводом онога што чини његов предмет. А предмет субјективног права може бити материјално добро, нематеријално добро или људска радња.

Право својине, право службености, право залоге и друга тзв. стварна права имају за предмет материјална добра (ствари). Али, ни та субјективна права, а ни друга, која евентуално, за предмет имају неко материјално добро, не могу се оквалификовати као материјална права, нити су их правна наука и правна пракса раније тако квалификовали, нити их данас игде тако квалификују.

Као материјална права тим пре не треба да буде оквалификована она субјективна права која за предмет имају нешто што уопште није материјалне природе. А то значи да ни ауторско право, ни патентно право, ни право на узорак, ни право на модел, ни право на жиг, не треба

(14) Примедбе носе назив: *Примедбе и критика Нацрта Закона „О заштити нематеријалних добара на подручју технике и привреде* (вид. стр. 5). Овај материјал се налази у Савезном заводу за патенте, у Београду.

(15) Преглед тих схватања може се, на пример, наћи у др Eugen Ulmer, *Urheber- und Verlagsrecht*, 2. neu bearbeite Auflage, Sprnger-Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1960.

да буду оквалификована као материјална права. Ова права имају за предмет нематеријална добра (ауторско дело, проналазак, облик тела — дакле, неку духовно-креативну творевину, или неки знак — дакле, нематеријално добро друге врсте). Најзад, тражбено право ма које врсте има за предмет одређену људску радњу у вези с одређеним материјалним или нематеријалним добром и одређеним правом поводом тих добара (на пример, правом својине, правом искоришћавања, правом објављивања, правом излагања).

Теза да ауторско право, право на патенте, право на узорак, право на модел и слична права имају оправдање за своје постојање само ако се предмет тих права (ауторско дело, проналазак, слика, цртеж, облик тела и др.) искоришћавају, не може се прихватити, јер постојање ових субјективних права није условљено искоришћавањем објеката тих права. Ова права постоје иако се објекат на који се односе не искоришћава. Из праксе је познато да се многи проналасци никада не реализују, али право на патент у вези с њима постоји за све време трајања патентне заштите.

Такође, ни теза да је квалификовање субјективних права у области тзв. индустријске својине као материјалних права у складу с „марксистички схваћеним производним средствима" не може издржати критику. Проналазак, ауторско дело, облик тела и друга духовно-креативна и нематеријална творевина остаје увек нематеријална творевина, па и онда када се искоришћавањем претвара у материјалан производ (машину, робу, књигу, технолошки поступак и сл.). Проглашавање духовне нематеријалне творевине за материјалну данас, значило би враћање у далеку прошлост када људи нису били у стању да уоче разлику између те творевине и материјалне подлоге помоћу које се она испољава. То такође не би ни најмање допринело материјалистичком схватању света, него његовој вулгаризацији. Најзад, чак и када бисмо добра, која немају материјалан карактер, прогласили материјалним добрима, субјективна права поводом њих не би требало прогласити материјалним правима, јер, као што је већ показано, ниједно субјективно право, с обзиром да је правна власт, није материјално.

На основу реченог, закључак се намеће сам по себи: *материјална права не постоје ни као врста постојећих, ни као врста нових субјективних права, нити ма које субјективно право треба оквалификовати као материјално право.*

Ако се пажљивије погледа, наш законодавац је, у ствари, материјалним правима назвао извесна права која се традиционално сматрају и називају имовинским правима, као што су: право својине, право залога, право преče куповине, право коришћења, тражбена права. С друге стране, материјалним правима је назвао и извесна субјективна права у чијим оквирима су само поједина овлашћења имовинске природе, док су друга личне (моралне) природе, као што су: ауторско право, право на патент, право на узорак, право на модел; та се права не могу оквалификовати као имовинска у целини, јер она то нису. Као што се види, материјалним правима су назване две групе субјективних права чија је

садржина различита и која правна наука због тога не уврштује у исту врсту субјективних права.

Због свега реченог, требало би, и то што пре, из нашег законодавства уклонити називање материјалним правима оних субјективних права или правних овлашћења која су имовинске природе, јер, називи *материјална права* и *имовинска права* нису синоними. Увођењем категорије материјалних права у правни систем ствара се забуна у правничким круговима и отежава споразумевање са осталим светом. Субјективна права и правна овлашћења, чија садржина то оправдава, треба квалификовати као имовинска права и имовинскоправна овлашћења, као што је то чињено пре доношења Устава СФРЈ од 1974.

dr Živomir Djordjević,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

SUBJECTIVE SUBSTANTIVE RIGHTS IN YUGOSLAV LEGAL SYSTEM

Summary

The subject matter of this article covers substantive rigths viewed as subjective rights. Relevant legal provisions are quoted where individual subjective rights are qualified as substantive rights. The following are qualified as substantive rights, namely: rigth to ownership, the right of security, the right of use, the right of pre-emption, the right of claiming, the copyright, the right to a patent, the right to a model, the right to a sample, the right to a trademark, and some other subjecive rights. The author lists also the titles of studies of various authors accepting or denying this kind of subjective rights.

The author concludes that substantive rights as a kind of subjective rights do not exist and that no subjective right is of a substantive nature, because the subjective right is a legal power. Substantive may be only the object to which the subjective right is related. This fact doest not suffice to qualify such right as being substantive one. In fact, qualified as substantive are subjective rights or legal authorities within the framework of subjective rights which are traditionally termed as property rights. However, among the rights otherwise termed substantive rights there exist such rights whose contents is not entirely of a property character, so that such rights can not — and are not — be termed as property rights. Finally, the author concludes that the term »substantive rights« should be eliminated as soon as possible from Yugoslav legislation, since, on the one hand, it provokes confusion and, on the other, hinders the relations with the outside world.

dr Živomir Djordjević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DROITS MATERIELS SUBJECTIFS DANS NOTRE SYSTÈME JURIDIQUE

Résumé

L'article parle des droits matériels en tant que droits subjectifs. On cite les prescriptions légales où l'on qualifie certains droits subjectifs, de droits matériels. Ont été qualifiés de droits matériels droit de propriété,

droit de gage, droit d'utilisation, droit de préemption, droit de créance, droit d'auteur, droit de brevet, droit d'échantillon, droit de modèle, droit de sceau et encore quelques autres droits subjectifs. On cite les travaux de quelques auteurs de droit où l'on adopte ou conteste sorte de droits subjectifs. L'auteur conclut que le droit materiel en tant que sorte de droits subjectifs n'existe pas et qu'aucun droit subjectif n'est matériel étant donné que le droit subjectif est un pouvoir juidique. Ce n'est que l'objet sur lequel le droit subjectif se rapporte, qui puisse être materiel. Mais ce n'est pas à cause de cela qu'il faut qualifier un tel droit de droit matériel. En réalité, on appelle droits matériels les droits subjectifs ou bien les procurations juridiques dans le cadre de certains droits subjectifs qui sont traditionnellement intitulés droits de proprieté. Cependant parmi les droits qppelés droits matériels il y en a de tels dont le contenu n'est pas en totalité de nature de propriété, de sorte que ces droits ne peuvent et ne sont pas intitulés droits de propriété. Pour terminer l'auteur conclut qu'il faut éliminer le plus tôt possible le terme de droit matériel de la législation yougoslave car d'une part il prète à confusion et de l'autre il rend difficile l'entente, avec le monde hors des frontières yougoslaves.

UDK 340.13+321.74(497.1)

др Јован Борђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

УСТАВНО СУДСТВО И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Уставно судство је ново и без преседана у политичкој историји Југославије, као што до данас није познато у пракси социјализма. Оно је као политичко-уставни облик познато у свету. Оно се први пут уводи у једној социјалистичкој земљи и то не случајно већ као институција која произлази из конкретне структуре друштвено-политичког система и њему треба да служи. Уставно судство указује на нужност и значај гарантија уставности у политичком систему социјализма. Оно је последица сазревања и институционализовања социјалистичког друштва и његовог политичког система. Оно је установа процеса деполитизације и демократизације политичке власти и друштвено-политичког система који се истовремено заснива на самоуправљању, федерализму и јединственој власти радног народа. Више од тога оно је потврда увођења конституционализма у политички систем социјализма; израз потребе да се емпирија као облик власти претвори у политички систем.

Југословенско уставно судство је институција друштва које познаје и признаје унутрашње противречности па и могућности сукоба, а нарочито потребу да се ускладе целина и делови, заједница и самоуправа, заједнички и појединачни интереси човека и да се отклањају акти и појаве прекорачења права, злоупотребе, овлашћења, кршења уставности и законитости, па и друге могуће појаве штетне за унутрашњу кохезију социјализма и демократије. То чини југословенско уставно судство истовремено скромнијим и више уквиреном установом од неког другог судства, али и више ангажовано у решавању противречности и неусклађености у самој друштвеној и политичкој стварности. Његове одлуке се могу критиковати, али се не смеју оспоравати док се не промене.

Као што политичка улога уставног судства захтева посебне концепције и методе, односно посебни однос овог суда према друштву, тако и југословенско друштво мора имати према судству одређени и нови став. Да би уставно судство било један од органа политичког система и остваривања, јавност и органи политичког система морају пружити подршку одлукама суда. Уставно судство захтева поверење и разумевање његове улоге од стране „званичне" политичке. Одлуке суда морају имати

ауторитет и подршку, а један од основних услова за то је, не само да оне буду уставне и одговорне, већ и да се друштво и његови органи односе према њима као према одлукама нужног и признатог ауторитета.

Овакво судство тражи да нико унапред не мисли да има више права него што га има, без обзира на коме месту се налази у друштвено-политичкој организацији. „Званично" друштво и јавност морају показивати толерантност, разумевање и ослобођење од комплекса апсолутности у мишљењу и ставовима. Одлуке уставног суда морају уживати ауторитет и кад постоји извесна различитост мишљења у погледу њихове уставности и вредности. Али заснована, демократска и остварена критика јавности, стручних и научних крутова може обухватити приговоре и примедбе на одређене одлуке суда. Ауторитет суда тражи ову атмосферу критичности и критике, као и одређену самокритичност самог суда. Отуда је оправдано да се познају и објављују и дисидентска мишљења у одлучивању уставног суда. То може само спречити њихову затвореност, појачати одговорност и истовремено релативизирати и демократизирати његова мишљења.

Уставно судство није ни виша ни посебна власт нити се може одвојити од друштва и његових односа и стремљења. Оно је самостална уставна институција која из устава црпи аргументе за своје ставове и мишљење у социјалистичком друштву коме служи. При томе, оно је и мора бити, једна од основних институција политичког система.

Такво уставно судство може бити потреба и фактор не само заштите већ и примене и складног остваривања уставности и законитости као важних полуга политике и улоге човека у систему самоуправљања.

Уставни судови нису постављени нити могу бити у југословенском друштву, које је превазишло приватну својину и вишепартијску демократију, као „органи за стварање" устава. Штитећи, они примењују устав, а примењујући га, они га и развијају. У томе је оквир њихове улоге и правно и динамично остваривање друштвеног система и политике која није ничији монопол.

Уставни суд није ни креација каквог доктринарног плана нити је пренета установа из других политичких и уставних система. Он је институција која је настала на основу друштвено-економских и политичких промена у току стварања и успостављања федеративне заједнице и друштвеног самоуправљања у радним организацијама. Сагласно томе, друштвено-политичку основу уставног судства чине: а) друштвено самоуправљање, као облик друштвено-економских и политичких односа у којима се превазилази својински монопол и тиме ограничава и институционизира политичка власт, која је политички укључена (укључује се) у самоуправљање; б) постојање аутономне територијалне и функционалне самоуправе у основним друштвено-политичким и радним заједницама; в) федерализам, заснован на националној основи али и на таквим односима који обухватају не само поделу функција већ и низ међусобних односа, утицаја и зависности; г) одређена и покретна скала слобода и права човека и грађанина која је истовремено услов за успостављање и развитак друштвеног и политичког система и граница преко које се не

може вршити власт чак ни у име „виших интереса", као отуђујућа снага; д) јавност вршења власти и одговорности њених носиоца у складу са отклањањем услова и облика експлоатације, бирократије и друге самоволе, арбитрерности и формализма државе; ђ) могућност злоупотреба и одузимања права, постојање низа противречности.

У оваквом друштвеном и политичком систему неопходна су објективно утврђена друштвена и правна правила, која истовремено гарантују права али и обавезују и ограничавају сваког. То значи да су нужни уставност и њено гарантовање. На тој основи је настало уставно судство и у њој налази своју улогу и место.

Уставно судство у Југославији је по свом положају и функцији уставни орган који као такав спада у шири оквир политичке власти. Оно није ни виши орган од других органа власти федерације (и републике), и у крајњој линији, оно је орган који не ствара основе политике и не одлучује о правцу кретања друштва и остваривања политике. Ова функција у свом „друштвеном" и званичном облику, као израз политичког стварања, припада представничким и њима одговорним уставним органима друштва.

Уставни суд у Југославији није установљен да би био или постао институција која треба да „пише нови устав". Уставни суд штити уставност и законитост на основу Устава и у складу са његовим принципима. Уставни суд нема задатак да „каже шта је Устав", и да тиме старим или новим уставним језиком формулише извесну своју друштвену и политичку „филозофију", па чак и своју правну идеологију. Он је под Уставом.

Уставно судство обезбеђује постојање и развијање друштвених односа и делатности, али не по својој визији и по свом праву већ, на основу једне већ предвиђене објективизиране визије која се ствара и формулише изван њега у друштвеним односима, борбама и кретањима и у акцији друштвених, политичких и уставних органа, организација и институција изван судства. У функцији уставног суда има елемената стваралаштва и елемената политичког одлучивања.

То стваралаштво је посебно, правно и парцијално, и у извесном смислу потврђујуће, а не одлучујуће. Оно треба да омогући да се односи и права не остварују супротно институционализованим односима и да њихови мотиви не изражавају интересе и идејне погледе који фаворизирају једне насупрот другима или да не црпе своје изворе из конзервативизма и изједначавања функције и својине.

Уставно судство је орган који политички одлучује већ и по том што оно решава сукобе између устава и закона, сукобе еминентно политичке, а нарочито по томе што оно има извесну маргину самосталности у усклађивању политике и устава. Оно то чини путем једне посебне правно-политичке методологије. Суд мора бити политички орган у том смислу што у правном облику утврђује политику а она може имати правни облик само ако је та „политика" у основи схваћена и прихваћена, ако произлази из друштвених токова и тежњи људи и њима одговара, и ако не изазива нове сукобе а поготово грчеве у друштву и решавању политике. У том смислу два су основна правила за понашање суда и за схватање ове деликатне и суптилне политичко-правне функције коју има уставно судство.

По првом правилу, уставни суд мора бити ослобођен правног формализма, а нарочито сваке идеје да формализам наметне политици. Чисто формални и формалистички спорови нису уставни спорови. Уставни суд разрешава сваку неуставност или незаконитости, а не бави се формализмом који омета остваривање политике и друштвене токове. По другом, суд мора свестрано, тј. политички у пуном и објективном смислу то реши, правилно да оцени домашај и последице своје арбитраже и да тако разрешава односно да се они без већих сукоба успостављају, јер виртуелно у стварности већ постоје, и да отклањају извесне појаве и акције које битно утичу на принципе и суштину устава, тј. на успостављању већ виртуелно постојећих и тиме друштвено оправданих односа.

Према томе, уставно судство је орган који треба да оцењује и мисли политички, свестрано и одговорно, а да то постиже применом објективних правних метода. Његова арбитража је правна, а по значају може бити политичка. Формализам и „јуристерај" морају бити страни у методологији овог судства. Исто тако, опасно је да ово судство падне у политичке арбитрерности и ремећење постојећих уставом утврђених односа и функција других политичких органа, нарочито оних који су у ширем и непосредном контакту са друштвом и грађанима и подвргнути изборима, опозиву и смењивости.

dr Jovan Djordjević,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

CONSTITUTIONAL JUDICIARY IN THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF YUGOSLAVIA

Summary

Constitutional judiciary in Yugoslavia emanated out of the specific structure of its socio-political system, so that it was not introduced into that system arbitrarily or by chance. It is an independent constitutional institution which draws arguments for its stand-points and opinions from the constitution, as well as one of the basic institutions of the political system. As a constitutional body, the constitutional judiciary, by its position and functions, belongs to the wider framework of political power. However, it is not a superior body in relation to the other bodies and agencies of power and authority, while in the final analysis it is a body which does not create the fundamentals of policy, and doest not make decisions on the direction of development of society and on the realisation of policy (this function, namely, pertains to the assemblies and to the bodies responsible to the assemblies). Constitutional courts are not »the bodies for creating the constitution«. While protecting the constitution, they implement it, and while implementing it, they develop it. Following are two equally harmful dangers related to the constitutional judiciary, namely: one is the legal formalism *(Juristerei)*, and the other — political arbitrariness and disturbing of constitutionally established relations and functions of other constitutional bodies.

dr Jovan Djordjević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

AUTORITÉ JUDICIAIRE CONSTITUTIONNELLE DANS LE SYSTÈME SOCIO-POLITIQUE DE YOUGOSLAVIE

Résumé

L'autorité judiciaire en Yougoslavie tire son origine de la structure concrète de son système socio-politique et n á pas été introduite dans ce système ni arbitrairement ni accidentellement. Elle est une institution constitutionnelle autonome, qui puise dans la constitution, les arguments pour ses positions et opinions et présente une des institutions fondamentales du système politique. De par sa situation et fonction, l'autorité judiciaire en tant qu'organe constitutionnel se range dans un cadre plus large du pouvoir politique. Néanmoins, par rapport aux autres organes du pouvoir elle n'est pas un organe superieur, et en définitif c'est un organe qui ne crée pas les bases de la politique, et ne décide pas de la direction des mouvements sociaux et de la réalisation de la politique (cette fonction incombe aux assemblées et aux organes qui sont responsables à celles-ci). Les tribunaux constitutionnels ne sont pas des »organes pour l'élaboration de la constitution«. En défendant la constitution, ils l'appliquent, et en l'appliquant, ils l'enrichissent. Il y a deux dangers, aussi nuisible l'un que l'autre dans lesquels peut se trouver l'autorité judiciaire, l'un c'est le formalisme juridique et l'autre l'arbitration politique et le dérangement des actuels rapports et fonctions définis par la constitution des autres organes constitutionnels.

UDK — 347.7

др Ивица Јанковец,
редовни професор Правног факултета у Крагујевцу

МАРГИНАЛИЈЕ УЗ ОДРЕДБУ О ДУЖНОЈ ПАЖЊИ У ПРИВРЕДНИМ ОДНОСИМА

Од учесника у уговорним односима захтева се да се понашају с одређеном пажњом. Кад су у питању односи из уговора у привреди, од странака се тражи да покажу пажњу доброг привредника. А ако је у питању извршавање обавезе из професионалне делатности, дужник мора поступати с повећаном пажњом, тзв. пажњом доброг стручњака(1).

У вези с овом законском одредбом пажњу привлаче три питања. Када ће се сматрати да се уговорна страна није понашала као добар привредник, односно као добар стручњак? Која је улога ове одредбе у систему норми које регулишу уговорне односе? У чему се састоји разлика између пажње доброг привредника и пажња доброг стручњака?

Ова питања често имају велики практични значај, али се њима правна теорија (и то не само наша правна теорија) бавила само узгредно.

1. Када ће се сматрати да се одређена уговорна страна није понашала као добар привредник, односно као добар стручњак? Или, нешто друкчије речено, која је садржина законске одредбе о дужној пажњи у привредним односима?

Закон не даје одговор на ово питање. Уосталом, не би ни било могуће да се садржина ове норме законом унапред разради на начин који би одговарао сваком конкретном случају, јер животне ситуације могу бити врло различите. Зато се може рећи да пажња доброг привредника, односно доброг стручњака, представља један правни стандард. Да ли се уговорна страна понашала у складу с овим стандардом представља фактичко питање, значи цени се од случаја до случаја(2). При томе као мерило треба да послужи апстрактни, имагинарни добар привредник, односно добар стручњак. Треба се запитати како би се у конкретној ситуацији, а према владајућем схватању *(id quod plerumque fit)*, требало да понаша просечан учесник у привредним односима.

Приликом примене прописа о пажњи доброг привредника, односно доброг стручњака, неколико момената треба имати у виду. Прво, од учесника у привредним односима се захтева да се придржавају посеб-

(1) Члан 18. став 1. и 2. Закона о облигационим односима, „Службени лист СФРЈ", бр. 29/78.

(2) Др Ратимир Кашанин и Тиосав Велимировић, *Опште узансе за промет робе са објашњењима и судском праксом*, Београд, 1976, стр. 141. и 142.

них прописа који важе за привредне односе. Такви су прописи, на пример, Закон о основама пословања организација удруженог рада у области промета робе и услуга у промету робе и о систему мера којима се спречава нарушавање јединства југословенског тржишта у тој области(3) или Закон о промету робе(4). Поврдеа ових прописа, чак и ако њихове одредбе имају управно-правни карактер, значи да се одређени учесник у привредном односу није понашао са пажњом доброг привредника. Друго, од учесника у привредним односима се захтева да се придржавају привредних обичаја, као и узанси (ако је тако уговорено). У том смислу члан 354. став 1. пољског Грађанског законика одређује да ако постоје устаљени обичаји, дужник мора извршити обавезу и на начин који одговара тим обичајима. Треће, учесници у привредним односима дужни су да се понашају у складу с добрим пословним обичајима, тј. пословним моралом(5). И прекршај ових етичких правила понашања значи да се учесник у привредном односу није понашао са пажњом доброг привредника, односно доброг стручњака.

Посебни прописи који важе за привредне односе или за поједине врсте привредних делатности, опште и посебне узансе, привредни обичаји и добри пословни обичаји ближе одређују садржину стандарда доброг привредника, односно доброг стручњака.

У оцени конкретног понашања од значаја је објективни критеријум. Према објективном критеријуму треба оценити да ли је учесник у привредном односу показао пажњу једног средње способног привредника. Није меродавно како се одређени привредни субјект иначе понаша у уговорним односима(6). Рецимо, извођач грађевинских радова неће избећи одговорност за закашњење у извођењу радова ако докаже да је уложио сву своју пажњу да радове заврши у уговореном року, али се утврди да је та пажња недовољна с обзиром на стандард пажње средње способног извођача. Или обратно, бродару се не може приговорити кад није, и поред својих субјективних могућности, уложио приликом опремања брода за пловидбу већу пажњу од оне које се може очекивати од средње способног бродара. Другачији став доводио би у питање правну сигурност.

2. Која је улога одредбе о дужној пажњи у привредним односима у систему норми које регулишу уговорне односе? У којим случајевима се примењује ова одредба?

У одговору на ово питање треба нарочито указати на три ситуације.

Прво, одредба о дужној пажњи у привредним односима од значаја је ако треба утврдити да ли постоји повредат уговора. Уколико постоји дилема да ли је дужник уредно извршио своју уговорну обавезу, треба се запитати како, на који начин би такву обавезу извршио апстрактни добар привредник, односно добар сручњак. У том смислу се може рећи да је комисионар дужан чувати поверену робу са паж-

(3) „Службени лист СФРЈ", бр. 43/76.
(4) „Службени гласник СР Србије", бр. 27/77.
(5) Члан 21. Закона о облигационим односима.
(6) Др Владимир Капор, *Уговор о куповини и продаји робе према Општим узансама за промет робом*, Београд, 1960, стр. 60; др Александар Голдштајн, *Привредно уговорно право*, Загреб, 1974, стр. 196.

њом доброг привредника(7), или да је посредник дужан тражити са пажњом доброг привредника прилику за закључење одређеног уговора(8).

Друго, одредба о дужној пажњи у привредним односима од значаја је ако треба утврдити да ли је дужник одговоран за повреду уговора. У нашем праву опште је правило да се дужник ослобађа одговорности за штету ако докаже да није могао да испуни своју обавезу, односно да је закаснио са испуњењем обавезе због околности насталих после закључења уговора које није могао спречити, отклонити или избећи(9). Рецимо, ако је дужник из једног привредног односа закаснио са испуњењем уговорне обавезе, па истиче да закашњење није могао спречити, отклонити или избећи, треба оценити да ли закашњење не би могао избећи ни апстрактни добар привредник, односно добар стручњак, или су у питању субјективни моменти на страни конкретног дужника. Због тога би било боље да је у закону одређено да се дужник ослобађа одговорности за штету ако докаже да није могао да испуни своју обавезу, односно да је закаснио са испуњењем обавезе, због околности насталих после закључења уговора које се нису могле (а не које није могао) спречити, отклонити или избећи. Или, ако је у питању таква врста уговора у привреди за коју важе правила о субјективној одговорности, приликом оцене да ли је дужник крив за неиспуњење или за неуредно испуњење уговорне обавезе, треба утврдити да ли се понашао са пажњом доброг привредника, односно доброг стручњака. Такав је, на пример, случај код уговора о превозу ствари бродом, у погледу обавезе бродара да са пажњом бродара оспособи брод за пловидбу(10).

Треће, учесник у привредним односима који је одговоран за повреду уговора, дужан је да другој уговорној страни накнади штету коју је ова претрпела. Накнађује се штета коју је дужник у време закључења уговора морао предвидети као могућу последицу повреде уговора(11). А коју је то штету дужник морао предвидети цени се узимајући у обзир стандард пажње доброг привредника, односно доброг стручњака.

У вези с овим питањима треба обратити пажњу на још један моменат. Најчешће се у пракси питање дужне пажње поставља поводом понашања дужника. Али и приликом вршења својих права поверилац из уговора, па и поверилац из уговора у привреди, дужан је да се понаша са пажњом доброг привредника, односно доброг стручњака. У том смислу члан 354. став 2. пољског Грађанског законика одређује да правила која важе за дужника у погледу извршења обавезе важе и за повериоца у случају када прима извршење обавезе.

3. У чему се састоји разлика између стандарда пажње доброг привредника и стандарда пажње доброг стручњака? И у вези с тим, у којим случајевима се примењује један, а у којима други од ова два стандарда понашања?

Пажња доброг привредника је минимум пажње који се захтева од учесника у привредним односима. Исто онако као што се од сваког грађанина захтева да се у уговорним односима понаша са пажњом доброг

(7) Члан 776. став 1. Закона о облигационим односима.
(8) Члан 818. став 1. истог закона.
(9) Члан 263. истог закона.
(10) Члан 458. Закона о поморској и унутрашњој пловидби, „Службени лист СФРЈ", бр. 22/77.
(11) Члан 266. став 1. Закона о облигационим односима.

домаћина, тако се од сваког привредника очекује да се у пословима у које је ушао понаша бар са пажњом доброг привредника. Посредовање се, рецимо, сматра типичним привредним послом. Зато је свако ко се прихватио дужности посредника дужан тражити са пажњом доброг привредника прилику за закључење одређеног уговора и указати на њу налогодавцу([12]). Или, сваки продавац из уговора у привреди дужан је чувати ствар са пажњом доброг привредника, када је због купчеве доцње ризик прешао на купца пре предаје ствари([13]).

Поједини аутори сматрају да је пажња доброг (уредног) привредника у привредним односима већа од пажње доброг домаћина која се тражи у грађанском праву([14]). То јесте најчешће случај, али не и апсолутно правило. Може се десити да се у одређеној ситуацији, због потребе да се омогући лакше и брже одвијање привредног промета, од доброг привредника захтева нижи степен пажње него од доброг домаћина ако би се нашао у истој ситуацији.

Међутим, ако садржина обавезе дужника улази у сферу његове професионалне делатности, онда је он дужан да се понаша са пажњом доброг стручњака. То је повећана пажња у односу на пажњу доброг привредника, јер је добар стручњак дужан да се придржава не само општих правила понашања која важе у свим областима привреде, него и посебних правила струке и посебних обичаја. Превозилац, зато, одговара за штету коју је путник претрпео због задоцњења у превозу, изузев ако је до задоцњења дошло из узрока који није могао отклонити ни пажњом стручњака([15]). Извођач грађевинских радова дужан је у извршавању обавезе из своје професионалне делатности поступати с повећаном пажњом, према правилима струке и обичајима([16]). Он треба да одбије извођење радова чим примети да цемент нема одговарајући квалитет([17]).

Ово правило треба повезати с правилом о делатностима привредних субјеката. Свака организација удруженог рада може обављати основне и споредне делатности([18]). Уколико је закључила уговор који улази у оквир њене основне делатности, од ње се захтева да приликом испуњења уговора покаже пажњу доброг стручњака. Она мора располагати потребном стручношћу за обављање послова којима се стално бави. Рецимо, од трговачке организације која стално продаје одређену врсту робе може се пре захтевати да познаје својства такве робе, и да о евентуалним материјалним недостацима обавести купца приликом закључења уговора о продаји, у складу с добрим пословним обичајима, него од организације која се само повремено бави продајом такве робе. Међутим, када је у питању уговор који улази у оквир споредне делатности организације удруженог рада, дакле такве делатности коју она обавља у мањем обиму или повремено уз основну делатност, довољна је и пажња доброг привредника.

(12) Члан 818. став 1. истог закона.
(13) Члан 520. став 1. истог закона.
(14) Др Зоран Компањет, *Уговори у привреди, Ријека,* 1970, стр. 25; др Владимир Капор и др Славко Царић, *Уговори робног промета,* Београд, 1983, стр. 114.
(15) Члан 683. став 2. Закона о облигационим односима.
(16) Одлука Вишег привредног суда Хрватске, Пж-925/79 од 25. IX 1979, „Преглед судске праксе у години 1980", број 17, прилог „Наше законитости", одл. бр. 312, стр. 172.
(17) Одлука Врховног суда Хрватске, Гж-228/78 од 9. I 1979, „Преглед судске праксе у години 1979", број 15, прилог „Наше законитости", одл. 139, стр. 36.
(18) Члан 411. став 1. Закона о удруженом раду, „Службени лист СФРЈ", бр. 53/76.

У Закону о облигационим односима не води се довољно рачуна о овој разлици. Примера само ради, у члану 797. став 1. овог закона одређено је да је заступник дужан старати се о интересима налогодавца и у свим пословима које предузима дужан је поступати са пажњом доброг привредника. Међутим, трговинско заступање је увек за трговинског заступника његова основна делатност. Уговор о трговинском заступању ствара један трајни правни однос, то је уговор са сукцесивним испуњавањем обавеза, који за трговинског заступника никако не може представљати узгредни посао. Зато је у закону требало одредити да је трговински заступник дужан да у обављању послова трговинског заступања показује пажњу доброг стручњака. А ако се једна организација удруженог рада која није трговински заступник обавеже да ће заступати другу организацију приликом закључења одређеног уговора са трећим лицем, онда за такав посао важе општа правила о заступању. Приликом вршења обавеза из таквог уговора о заступању, заступник је дужан да поступа са пажњом доброг привредника.

dr Ivica Jankovec,
professor of the Faculty of Law in Kragujevac

MARGINAL NOTES ON THE PROVISION OF DUE ATTENTION IN ECONOMIC RELATIONS

Summary

It is determined in the Law on Obligation Relations (torts and contracts) that in the relations out of contracts in the economic sphere, the contracting parties should behave with attention of a good tradesman. If the duties to be discharged are the ones from the professional activity, the debtor should act with more intensive attention, namely with the attention of a good expert. Three issues ar elaborated in this article in relation to the above, namely: when it should be considered that a contracting party did not behave as a good tradesman, namely as a good expert; what is the role of the above provision of the Law on Obligation Relations in the system of norms regulating contractual relations; and what is the difference between the attention of a good tradesman and the attention of the good expert (professional).

The attention of a good tradesman, namely of the good expert, is a legal standard. In assessing whether a contracting party in a particular case behaves in accordance with that standard, one should apply especialy trade usages, i. e. the ones in the sphere of economy. By comparing specific behaviour of a contracting party with the standard of a good tradesman. namely of a good expert, one is able to determine eventual violation of the contract, then, whether debtor is liable for such violation of contract, as well as what kind of compensation should be decided in favour of the creditor because of the violation of contract (bearing in mind that according to Yugoslav law the debtor is liable only for damage which he could foresee as eventual consequency of the violation of contract).

The attention of a good tradesman is a minimum attention required from the participants in economic relations. The attention of a good expert is an increased degree of attention, since a good expert (professional) is under a duty to adhere not only to the general rules covering all the fields of economy, but also to specific rules of the profession and to particular trade usages.

dr Ivica Jankovec,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac

NOTES MARGINALES ACCOMPAGNANT LA DISPOSITION SUR LA COMPLAISANCE DÜE DANS LES RELATIONS ECONOMIQUES

Résumé

Dans la Loi sur les rapports d'obligation il est défini que dans les relations résultant du contrat commercial, les parties contractantes doivent se comporter avec la complaisance de bon négociant. S'il s'agit d'executer les obligations relevant des activités professionnelles, le débiteur doit se comporter avec une attention accrue, attention de bon technicien. L'article analyse trois questions liées à cette disposition: quand est ce qu'on estimera que la partie contractante n'a pas eu le comportement de bon négociant, soit de bon technicien, quel est le rôle de cette disposition dans le système de normes qui règlent les rapports stipulés par contrat et en quoi consiste la différence entre la complaisance du bon négociant et celle du bon technicien.

La complaisance du bon négociant, soit du bon technicien est une norme juridique. Pour estimer si la partie contractante dans un cas concret s'est comportée conformément à cette norme, ce sont les coutumes commerciales qui sont surtout importantes. En comparant le comportement concrèt de la partie contractante à la nomr de complaisance du bon négociant, soit du bon technicien, on établi s'il y a infraction au contrat, si le débiteur en est responsable et quel est le préjudice que le débiteur est tenu de dédommager au créancier à cause de l'infraction faite à l'accord (étant donné que selon le droit yougoslave, le débiteur ne répond que du dommage qu'il a du prévoir comme suite possible à l'infraction au contrat). L'attention de bon négociant est le minimum de complaisance que l'on exige aux participants des rapports économiques. L'attention de bon technicien est un degré accru d'attention, car un bon technicien est tenu de respecter non seulement les régles générales en vigueur dans tous les domaines économiques mais aussi les règles afférentes à la branche ainsi que ses coutumes.

UDK — 347.61/64

др Марина Јањић-Комар,
доцент Правног факултета у Београду

ПРОМЕНА ПРАВНОГ ОДРЕЂИВАЊА ПОРОДИЧНОГ ИНТЕГРИТЕТА

У регулисању породичних односа запажају се знатне промене. Започеле су на различитим тачкама сложеног породичног односа, пре свега као појединачна одступања од класичне правне конструкције јединства породичног односа, да би временом довеле до крупних померања како у уређењу правних института тако и у њиховим међусобним односима.

Раздвајање брака и родитељског односа

Брачно право је било основа за регулисање родитељског односа. Права и обавезе из родитељског односа су били пројекција регулације брачних односа. Брак је био фаворизован основ за настанак породице, а трајност брака гарантовала је стабилност породице и обезбеђивала заштиту слабије стране у односу — жене и детета. Сигурност коју су браком обезбеђивала ова лица компензовала се правима мужа и оца. Брак и породица су били приватне установе. Јединство брачног и родитељског односа изражавало се у одређеном схватању интегритета породице. То је ауторитарна и брачна породица. Правна интервенција се активирала онда кад су биле поремећене ове претпоставке.

Лаицизирање установе брака ослобађа брак као правни институт од религијских компоненти, али и одговарајућег морала(1). Социјалистичке државе настоје да ослободе брак од имовинских мотива и да формулишу на другачији начин моралне претпоставке ове установе. Правно релевантне су друге чињенице: слободан избор брачног друга(2), слобод-

(1) Борбу против верског права започеле су буржоаске револуције а доследно су спровеле социјалистичке државе. Али док су неке социјалистичке земље први пут у свом законодавству правно заштитиле грађански брак у Мађарској и Немачкој (Закон о актима грађаског стања од 1875) је борба за легализацију грађанског брака била завршена у XIX веку. Грађански брак је важио и у деловима Пољске и Југославије (Војводина и Међумурје) где се примењивало мађарско право — Законски чланак XXXI од 1894. У Румунији је уведен грађански брак законом од 1864. У Чешкој се брак сматра грађанским уговором од 1783. У Бугарској и Југославији радило се на пројекту грађанског закона између два светска рата али до реформе је дошло тек установљавањем народне власти. У СССР грађански брак се уводи Декретом од 18. 12. 1917. *O građanskom braku, o deci i o vođenju knjiga akata građanskih stanja* (SU RSFSR, 1917, No 11, str. 160).

(2) Принцип слободе и добровољности закључења брака је опште прихваћен. У теорији се формулише мишљење да се специјалним аспектом добровољности и слободе брака сматра слобода развода којат је под контролом државе. Један од израза те слободе је развод по узајамној сагласности — Lj. Nenova, *Semeinoe pravo Narodnoi Respubliki Bolgarii: Semejnoe pravo zarubežnih evropskih socialističkih stran,* Moskva, 1979, str. 26.

но испољавање личности, разумевање и поштовање(3). Мењају се субјективна очекивања у односу на брачну заједницу, али и социјална очекивања. Брак мање обезбеђује социјалну сигурност и положај него интимна очекивања. Релативизира се трајност брака и настаје експанзија развода. Распад брака као социјалну чињеницу прате промене и у правној регулативи. Мења се правна физиономија развода. Од развода који се усредсређује на прецизно дефинисање дозвољених узрока за престанак брака, правни интерес се помера ка последицама развода. Узроци се дефинишу на општи начин(4) и процена опстанка заједнице препушта слободном судијском уверењу у настојању да се обезбеди друштвено прихватљива мера распада заједнице. На тај начин судска пракса постаје извор права у делу око конкретизације узрока и процене друштвене прихватљивости, односно неприхватљивости одржања заједнице. Следећи корак у развоју започиње споразумним разводом брака(5). Одлука о разводу брака престају бити друштвено контролисана и утврђују се само последице распада заједнице(6). Како се у неким законима омогућава споразумни развод брака и када су у питању деца, посебан значај добијају одредбе о поверавању деце и процена услова на страни оба брачна друга. Интерес детета се више не формулише као трајност и стабилност односа родитеља већ у односу на сваког родитеља посебно(7). Брак као заједница губи значај са становишта детета, јер су брачна и ванбрачна деца правно изједначена. Док функционише брачна заједница родитеља и деце нема потребе за правном интервенцијом. Пошто распад заједнице све више зависи од одлуке брачних другова, право преокупирају само последице распада. Померањем правног интереса на последице заједнице губи се значај услова за закључење и пуноважност брака. Смањује се број брачних сметњи и забрана и изједначавају последице ништавих и разведених бракова(8). Губи значај и форма брака којом

(3) Закони социјалистичких земаља предвиђају ове односе као лична права и дужности брачних другова а посредно их санкционишу разводом брака.

(4) У породичном закону Демократске Републике Немачке се наводи да ће се брак развести кад суд закључи да су разлози против наставка заједнице тако озбиљног карактера да је брак безсмислен за супруге, децу и самим тим и за друштво (чл. 24(1). Идентично решење садржи Породични закон Кубе (чл. 51). Слично поступа породични закон Мађарске који дозвољава развод ако постоје „озбиљни и значајни разлози" (пар. 18) и бугарски закон који захтева „дубок и непоправив распад брака" (чл. 21). На исти начин поступају и друге социјалистичке земље.

(5) Споразумни развод брака не предвиђају закони Демократске Републике Немачке, Пољске, Чехословачке, Албаније а румунско право га забрањује *(Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda,* No 10, 13. 11. 1969 — *Culegere de decizii ale Tribunalului Suprem,* 1970, str. 46.

(6) Неки закони захтевају да се брачни другови договоре о свим последицама развода: ЗБПО СР Словеније чл. 64 (1), закон Бугарске чл. 24. У мађарском праву Закон о браку, породици и старатељству од 1952. није предвиђао споразумни развод, али Врховни суд је заузео став да распад брака потврђује и заједничка намера супруга да раскину брак. Закон од 1974. признаје споразумни развод, али обавезује брачне другове да се споразумеју о свим последицама развода осим поделе имовине. Иначе споразумни развод се у праву социјалистичких земаља први пут уводи Декретом од 19. 12. 1917. (СУ РСФСР, 1917. ио 10, стр. 152). Споразумни развод није био ограничен посебним условима. Указом Президијума Врховног Совјета СССР од 8. 6. 1944. мења се поступак развода да би се од 1968. брак без деце разводио по узајамној сагласности пред органима за упис грађанских стања (чл. 38. РСФСР).

(7) Кривица за развод брака нема утицаја на поверавање деце у социјалистичким земљама. Испитују се услови на страни родитеља и по правилу се истиче већи значај моралних својстава родитеља, а не материјалних услова живота — Ненова, супра 2 стр. 54, сличан став изражава Пленум Врховног суда СССР од 7. 12. 1979. године и теорија и пракса других социјалистичких земаља.

(8) Проглашење брака неважећим не утиче на права детета. Та пракса је утврђена још за време важења Кодекса РСФСР од 1926. а у чл. 15. Основа законодавства и члану 46. Породичног кодекса РСФСР добила је и законско утемељење. Посебну одредбу имају Естонска ССР (чл. 53) и Литванска ССР (чл. 51). Сличну одредбу или став имају друге социјалистичке земље. Изузетак је непостојећи брак кад се деца сматрају ванбрачном у

се обезбеђивала контрола услова брачне заједнице. Легализује се ванбрачна заједница(9). Оправдање се налази у кризи форме брака и већој слободи избора облика заједнице. Правним уређењем ове заједнице намеће се у суштини један режим ванбрачним друговима који они нису ни желели, па се не може истицати њихова већа слобода или већа могућност избора стила живота(10). Без обзира на степен уједначавања услова брачне и ванбрачне заједнице оба режима исте карактеристике. Тежиште је на последицама распада односа, јер се у својој финалној фази и развод брака завршава могућношћу једностраног развода брака(11).

Развојне тенденције у регулисању родитељског односа

О односима родитеља и деце углавном се размишља са становишта правног статуса родитеља који се идентификује са родитељским односом. Ова појава у породичном праву последица је одређеног схватања интегритета породице који се базира на ауторитету и уклапа у оквире шире заједнице — друштва(12). Отац је титулар права а обавезе леже на осталим члановима породице. Права родитеља су апсолутна, а правна ограничења минимална. Свака нова генерација затиче готове улоге и уклапа се у одређене норме понашања. Али дијалектика господара и роба отвара услове за промену односа. Постепено се мења социјални контекст и нараста значај права као средства регулисања друштвених односа. Идеја једнакости коју је изнела на историјску сцену буржоаска револуција, омогућава да се субјектом права сматра свако лице. Социјалистичке револуције настоје да једнакост остваре и у стварним односима. Демократизује се родитељски ауторитет. И отац и мајка имају иста права и дужности. Јавља се идеја о детету као титулару права на заштиту(13). Права родитеља мењају своју природу. Права власти прерастају у права заштите. Границе права родитеља су све чвршће фиксиране и контролисане. Родитељи стичу поред права и обавезе и отвара се простор за формулисање посебних права детета, па се поред одређене друштвено прихватљиве димензије родитељског права поставља и унутрашња граница родитељског права — права детета. Заштитни карактер права родитеља помера тежиште са статуса на функционални аспект права — родитељска права као социјалне функције(14). Родитељска права обавезују на активно вршење.

праву РСФСР (Расенцев, *Совјетско породично право*, Москва, 1982, стр. 93) и ЗБПО СР Хрватске (чл. 28).

(9) СР Словенија изједначава брак и ванбрачну заједницу у породичноправним дејствима, а СР Хрватска и СР Србија у шовинским односима. Слично решење има од социјалистичких земаља Породични закон Кубе који предлиђа да ће заједница мушкарца и жене која је стабилна и моногама обавезивати као и формална брачна заједница ако је призната од стране суда (чл. 18). Накнадна формализација има ретроактивно дејство (чл. 19).

(10) A. Agell, *Cohabitation without marriage, Family life in a changing society*, Uppsala 1979.

(11) H. Krause, *Family law*, West publ. Co 1977, *p.* 302—303.

(12) Augustinus, *De civitate Dei*, p. 16.

(13) Kufaev, V., *Detskoe pravo, ego predmet i ob'em*, »Pravo i žizn«, 1926, no 8/10, str. 60, Прво детета на заштиту детињства анализира Nečeva, A. M. *Obespečenje konstitucionih prav i ob'zannostei graždan sovietskim semein'im zakonodatel'stvom:* Rol. graždanskogo i semeinogo zakonodatel'stva v obespečenii konstitucionn'ih prav i ob'zannostei graždan SSSR, Moskva, 1983, str. 180—190.

(14) М. Алинчић, *Односи родитеља и деце: Породично право*, Загреб 1980, стр. 185.

Истовремено се отвара простор за самостално вршење права детета([15]) и индивидуализују се ограничења која произлазе из статуса малолетства([16]).

Промене у дефинисању права и обавеза између сродника

Заснивање и правно обликовање породичних односа базира на чињеници сродства, при чему су правно признати облици: крвно сродство, тазбинско сродство и сродство по усвојењу. Раније, крвно сродство је било правно најзначајнија чињеница која је производила одређена права и обавезе између великог броја лица и квалитативно се разликовала од осталих облика сродства. Но промене су захватиле и ову сферу која је дуго времена одолевала изменама. Различити облици сродства почињу да изазивају сличне правне последице. Сродство по усвојењу престаје да имитира права и обавезе из родитељског односа и постаје замена за односе крвног сродства([17]). Истовремено, сродство по тазбини губи значај у домену закључивања брака([18]) али добија значајан простор у родитељском праву. Нагло повећање развода брака наметнуло је потребу да тазбински сродници добију већа права и обавезе односно ступе на место родитеља који не живи заједно са дететом([19]). Заштитна природа родитељског права актуелизује значај других чињеница, пре заједничког живота него порекла. Истовремено, концепт нуклеарне породице ограничава учешће сродника у личним односима([20]) и даља сродничка веза правно функционише само у имовинској сфери наслеђивања и издржавања, која је такође захваћена променама које резултирају из проширивања социјалних права, посебно права на пензију([21]) и оснивања одговарајућих друштвених установа које преузимају бригу о остарелим лицима односно, у крајњој линији, општег повећања друштвеног стандарда.

---

(15) Дете стиче посебне пословне способности: са 16 година може признати очинство или материнство, може тражити одобрење за закључење брака, са 10 година даје сагласност за усвојење и слично.

(16) У совјетској теорији појам пословне неспособности сматра се неадекватним за децу до 15 година, јер се признаје правни значај одређених радњи таквог малолетника па се предлаже употреба појма делимичне пословне способности — Eršova, Voprosi sem'i v graždanskom prave, Moskva 1977, str. 18. Супротно Ioffe i Pergament. У грађанском закону ЧССР не указује се на конкретне послове које малолетник може да врши већ се формулише општи став по коме малолетник може вршити послове који су по свом карактеру у складу са умном и моралном зрелошћу која одговара узрасту малолетника (пар. 9 ГК). За наше право види О. Станковић, *Ограничена пословна способност и заступање малолетника од стране њихових родитеља у нашем праву*, „Анали Правног факултета", 6/1982, стр. 1215—1231.

(17) Потпуно усвојење познају сва законодавства социјалистичких земаља и оно се сматра примарним обликом усвојења. У породичним законима Чехословачке, Мађарске, Албаније, Демократске Републике Немачке, Руске ССР и СР Словеније то је једини облик усвојења.

(18) Тазбинско сродство као брачну сметњу не предвиђају закони Румуније, Кубе, Демократске Републике Немачке, Руске ССР и СР Словеније.

(19) Потпуно усвојење може извршити брачни друг родитеља детета. Осим тога, очух и мајеха дужни су издржавати свог пасторка или пасторку ако се код њих налазе на васпитању, а немају родитеље, или они немају довољно средстава за издржавање (чл. 80. РСФСР). У теорији се сматра да очух или мајеха обично заједно са родитељима васпитавају пасторке а на то их овлашћује родитељ детета. Отуда чл. 81. РСФСР употребљава термин васпитање или издржавање детета од стране очуха или мајехе — R'sencev, супра 8, стр. 195. По бугарском праву очух и мајеха су дужни да помажу родитеља детета у испуњавању обавеза (чл. 59(2).

(20) Само изузетно признаје се право на личне односе деди и баби са дететом: чл. 57. РСФСР, чл. 67. Албаније.

(21) Истиче се да у Демократској Републици Немачкој више од 90% мушкараца и 85% жена ради и пензионо осигурање је широко остварено, Grandke, Halgaš, Žaifert, Ort, *Semeinoe pravo GDR*, Moskva 1979, str. 159.

Особине породичних права

На природу породичних права значајно утиче промена у дефинисању породичног интегритета као резултат измена које су наступиле у брачном и родитељском праву. Раздвајање брака од родитељског односа трансформише схватање потпуне породице. Губи значај крвно сродство и право и обавезе се везују за заједнички живот одраслог лица и детета. Како права добијају карактер права заштите на место родитеља може ступити свако лице које је вољно да остварује та права, а друштвено се контролишу услови на страни тог лица. Права и обавезе родитеља, усвојиоца и старатеља се уједначавају. Све ређе се поставља питање природе старатељског права и његовог места у систему правних наука, посебно његовог односа према породичном праву. Појам интереса детета ствара услове да се контрола начина вршења права и обавеза појављује као начин повезивања различитих облика заједнице и друштва. Развија се систем институција који применом тимског рада настоји да обезбеди правилно функционисање породице. Добијају у значају психолошки односи, друштвени положај и окружење породице и друге материјалне чињенице, а губи значај низ класичних правно релевантних појмова. Орган старатељства добија значајне компетенције у правном одлучивању. Ствара се својеврсан паралелизам и проблеми разграничења надлежности. Нараста значај институционалне организације: кадрови, опремљеност, професионално усавршавање и специјализација. Замагљују се правни елементи и цео проблем помера на социјално-политички терен. Губи се елемент личне и људске одговорности за избор и његове последице.

dr Marina Janjić-Komar,
assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE CHANGES OF LEGAL DETERMINATION OF FAMILY INTEGRITY

Summary

Legislating in the sphere of family relations is based on the model of complete, marriage-type and nuclear family. The development of legal regulation, however, points out that the prerequisites of this model suffer changes in social relations, namely in evaluating these relations also at the level of legal norm.

The marriage represents a free community where the emphasis is placed on personal relations and the realisation of individual happiness. Overtly individualistic conception of these relations influences also the changes of social significance of marriage. The freedom of entering into marriage is extended also to the freedom of divorcing which has its bearing on determination of the divorce causes. The center of gravity of legal regulation is thus shifted from ensuring the permanency of mariage to the consequences of divorce. Since the marriage less and less ensures social security and position of partners, it begins to loose in significance of its from too.

Parental relationship is not any more a direct extension of marital relationship. Out-of-wedlock children are made equal to the children born in wedlock as far as their rights and duties are concerned. By liberalizing the divorce their position is also factually made equal. The structure and contents of the parental relationship are changing too, since the conflict of interests in these relationships assume particular importance for the society, so that there is more intensive legal intervention in this field. The

emphasis is also placed to the significance of the duties of the parents, while rights are being transformed into the rights of jurisdiction — namely, into social functions. The child is more and more individualized as a subject in the parental relationship.

Opting for a nuclear familly diminishes the importance of the blood relationship. The relations towards the kin are reduced to specific property relations. Since the liberalisation of divorce causes necessarily the decomposing of the family nucleus, the foster parent relationship assumes in significance, which applies also to the in-laws kinship, namely the relationship between the stepfather and stepmother towards the stepson and stepdaughter. The community of life between a grown-up person and a child becomes a fact which is ensured in a primary way. The very notion of family is subject to changes. Regular functioning of the family is ensured by an ever greater legal intervention which is more and more concentrated on the problems of institutional organisation.

dr Marina Janjić-Komar,
prefesseur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

MODIFICATIONS DE LA DETERMINATION JURIDIQUE DE L'INTEGRITÉ FAMILIALE

Résumé

La normalisation des relations familiales repose sur le modèle d'une famille conjugale et nucléaire compiète. Le développement de la régulative juridique indique que les prémisses de ce modèle sont embrassées par les modifications des rapports sociaux, dans la valorisation de ces rapports et au niveau des normes juridiques.

Le mariage présente une communauté libre où l'accent est mis sur les relations personnelles et réalisation du bonheur personnel. La conception individualiste marquée de ces relations agit aussi sur le changement de l'importance sociale du mariage. La liberté de se marier s'étend aussi à la liberté de divorcer, ce qui agit sur la determination des causes de divorces. Le centre de graivté de la régulation juridique se déplace de l'assurance de la stabilité du mariage aux conséquences du divorce. Etant donné que le mariage assure de moins en moins une sécurité et situation sociale, la forme de mariage per son importance.

Les relations parentales ne sont plus une continuation directe des rapports conjugaux. Les enfants naturels sont égalisés avec les enfants conjugaux en droits et devoirs. La libéralisation du divorce égalise effenctivement aussi leur situation. La structure et le contenu des rapports parentaux changent car dans de tels rapports, les conflits d'intérêts revètent un caractère social particulier et l'intervention juridique s'accroit. On souligne l'importance des obligations parentales et les droits sont transformés en droits de compétence — fonctions soicales. L'enfant est de plus en plus individualisé en tant que sujet dans les rapports parentaux.

L'orientation vers une famille nucléaire réduit l'importance de la consanguinité. Les relations avec la parenté sont réduites à certains rapports de propriété. Etant donné que la libéralisation du divorce provoque la décomposition du noyau familial comme consequence inévitable, la parenté par adoption reçoit une importance particulière ainsi que la parenté avec la belle famille — relations entre le beaupère, la belle mére et les enfants d'un autre lit. La communauté de vie d'une personne adulte et d'un enfant devient un fait qui est assurée primairement. La notion même de la famille change. Le fonctionnement normal de la famille est assuré par l'intervention juridique grandissante qui est de plus en plus tournée vers les problèmes d'organisation institutionnelle.

UDK — 347.73

др Владимир Јовановић,
редовни професор Правног факултета у Београду

PROMISSORY NOTES

Promissory Notes англосаксонског права одговара сопственој меници европског континенталног права укључујући и наше менично право *(eigener Wechsel; billet à ordre)* а познају је и законодавства која су се угледала на англосаксонско, углавном на енглеско менично право односно право хартија од вредности. Тако, *promissory notes* регулишу: енглески *Bills of Echange Act* од 1882 *(sec.* 83 до 89); амерички*Negotiable Instruments Law* од 1896 и*Uniform Commercial Code* од 1962.); Аустралијски*Bills of Echange Act* од 1909; Новозеландски *Bills of Echange Act* од 1908; затим низ афричких земаља као Гана, *Bills of Echange Act* од 1961; Кенија, *Ordonance relating to Bill of Echange, Cheques and Promissory notes* од 1962; Нигерија, *Bills of Echange Ordonance* од 1917; Танзанија, *Ordonance relating to Bills of Echange, Cheques and Promissory notes* од 1931; Судан, *Bills of Echange Ordonance* од 1917. Уз одређена одступања, *promissory notes* усвајају и право *Индије, The Negotiable Instruments Act* од 1981; Канада, *Billes of Echange Act* од 1890.

1. *Појам (дефиниција)* promissory notes. — Према Section 83 енглеског Bills of Echange Act-а promissory note је безусловно писмено обећање сачињено од стране једног лица другом лицу, потписано од стране издаваоца (сачиниоца), којим се овај обавезује да на захтев или у одређено или одредиво будуће време плати одређену суму новца назначеном лицу или по његовој наредби, или доносиоцу.

Наш Закон о меници не садржи дефиницију сопствене менице, али из члана 107 (који набраја елементе сопствене менице) аутори меничних права извлаче дефиницију према којој је сопствена меница писмена изјава која садржи обећање издаваоца менице да ће у време назначено у меници исплатити одређену суму новца неком другом лицу или по његовој наредби (види наше Менично и чековно право, коауторски рад са професорима Бартошем и Антонијевићем).

Као што се може запазити, у оба менична система ради се о писменом једностраном обећању исплате одређене суме новца, о писмену које је преносиво индосаментом („по наредби"). Као што ћемо видети, разлике постоје у погледу броја битних елемената. Ова разлика, међутим, проистиче из разлике меничног права у оба наведена система, англосаксонском и континенталном, где такође меница англосаксонског пра-

ва садржи мање битних елемената од менице европског континенталног права. Иначе, promissory notes је у англосаксонским земљама у доста широкој употреби, и то и као средство обезбеђења потраживања и као средство плаћања ово нарочито у Сједињеним Америчким Државама.

2. *Битни елементи* promissory notes. — Према већ наведеном члану 83. енглеског Bills of Echange Acta, битни елементи promissory note јесу: 1) безусловно обећање плаћања одређене суме новца; 2) назначење лица коме ће платити назначени износ новца односно назначење да је promissory note платива доносиоцу; 3) означење доспелости; 4) потпис издаваоца.

Према изричитој одредби горе наведеног члана енглеског Закона хартија која не садржи све наведене елементе не сматра се да је promissory note. Даље, према члану односно Sect. 84 promissory note се сматра неоперативном и некомплетном док не буде предата односно пренета (индосирана) повериоцу односно доносиоцу. Она тек индосирањем ствара обавезу за издаваоца.

(1) *Безусловно обећање плаћања* суме новца назначене у promissory note битни је елеменат исто као и код наше сопствене менице односно сопствене менице према Женевској конвенцији. Условљавање плаћања наступањем односно испуњењем неког будућег услова чини promissory note непуноважном. Исто дејство има и везивање исплате за тачно одређени фонд. Међутим, назначење основног посла из кога је promissory note настала не чини promissory note неважећом нити спречава истицање субјективних приговора из основног посла. Према члану односно Sect. 85 истог Закона promissory note могу издати односно потписати и два или више лица. При томе се прави разлика да ли су они обећали солидарно плаћање (jaintly) или *солидарно и вишеструко односно појединачно* (jointly and severally). Практички, ова разлика је незнатна и односи се на обавезе наследника дужника. У случају jointly потписа ималац promissory note, ако умре неки од издаваоца, неће имати право да захтева исплату од наследника. Иначе, и када има више саиздавалаца promissory note сваки од потписника дужан је, на захтев имаоца promissory note, да исту исплати у целини (обавеза није дељива).

И америчко право прихвата безусловност обећања плаћања и то из практичких разлога. Допуштање условљавања наметало би банкарима, код есконтирања promissory note, обавезу проверавања што, поред посла, повлачи и трошкове. Даље, истиче се да ли условљавање исплате promissory note успорило промет ове хартије од вредности. Упућивање на основни посао, само по себи, не сматра се, у америчком праву, стављањем услова. Такође, ни стављање клаузуле о могућности исплате пре рока односно захтевања исплате пре доспелости, не сматра се само по себи стављањем услова. Међутим, везивање исплате promissory note за рокове или одредбе из уговора о основном послу у вези с којим је promissory note дата сматра се условом и чини promissory note непуноважном. Међутим, у изузетним случајевима, према Коментару Униформног трговачког закона (Sec. 1—105) стипулирање превремене наплате и позивање на посебан споразум не укидају преносивост (негоцијабилност) promissory note. Амерички закон посвећује знатно већу пажњу питању

условљавања promissory note, но што то чини енглески, па изричито наводи да се неће сматрати условљеном ако promissory note: подлеже претпостављеним условима или условима који се могу извести тумачењем текста; садржи навођење престације или посла поводом којег је издата или се доспелост promissory note везује за основни посао; садржи позивање на посебни споразум у погледу права на превремену или убрзану исплату или у погледу истицања порекла promissory note; садржи позивање да је издата по основу одређеног акредитива; има обезбеђење путем залоге или неког другог допуштеног начина обезбеђења; садржи везивање исплате односно рефундације за посебан рачун или фонд (ово нарочито када је promissory note издала влада или нека њена агенција или фондација); садржи ограничење исплате из тачно одређене ортачке имовине, англосаксонског труста, одређене заоставштине или неинкорпорисаног удружења (unincorporated association). Женевска конвенција пак нема никаквих одредби које ближе одређују шта чини или не чини сопствену меницу условљеном. Стога, може се закључити да је менично право САД-а мање формално и строго у односу на европско и унифицирано право, па чак и у односу на енглеско право.

Предмет исплате по promissory note је увек одређена сума новца. Међутим, назначење да је плаћање обезбеђено неком залогом или на други начин уз овлашћење да се из ње може намирити потраживање по promissory note, не чини исту неважећом. Мада и енглеско право, као и униформни закон, прихвата правило да сума новца мора у promissory note односно сопственој меници да буде одређена, тумачење шта се сматра *одређеним* је различито. Тако, енглеско право допушта камату, без обзира на начин одређивања доспелости promissory note, док сопствена меница може вући камату само ако доспева по виђењу или на одређено време по виђењу. Енглеско право допушта сукцесивну исплату promissory note (у ратама) док Женевска конвенција односно униформни закон као и наше право (које га је рецепирало) то не допуштају. Пропуштање плаћања доспеле рате код promissory note чини целу суму наплативом. Енглеско право допушта чак и да свота на коју гласи promissory note буде *одредива*, тојест да је у самој хартији дат начин на који ће се о доспелости тај износ израчунати па чак иако се у моменту издавања не може тачно утврдити.

И америчко право допушта уношење клаузуле о камати у све promissory note без обзира на начин доспевања. Међутим, америчко право иде и даље и допушта различите каматне стопе пре и после доспелости promissory note. Такође, допушта неку врсту *бонуса* и *малуса*, тојест умањење или увећање своте која се има платити по promissory note зависно од тога да ли је исплата уследила пре или после доспелости као и уношење клаузуле о признавању курсних разлика (увећање или умањење суме назначене у promissory note за курсне разлике у валути плаћања). У случају закашњења плаћања америчко право допушта и наплату трошкова закашњења укључујући и адвокатске трошкове. Женевска конвенција и наш Закон допуштају код вучене менице, а то правило важи и за сопствену меницу да се, у случају доцње са исплатом, у регресном поступку, наплате и трошкови (подизања протеста) а предвиђају и казнену камату. Најзад, амерички Negociable Instruments Law

(Sect. 5 пар. 4) допушта и datio in solutum код promissory note, то јест да се уместо плаћања одређене суме новца у самој хартији предвиди могућност извршења обавезе неком другом чинидбом (на пример предајом хартија од вредности).

(2) *Назначење лица коме* ће се или по чијој наредби исплатити promissory note, ремитента по Женевској конвенцији односно по континенталном меничном праву, укључујући и наше, није увек битни елемент promissory note. Наиме, пошто она може да гласи и на доносиоца, то се назначење лица коме ће се платити, ремитента у смислу континенталног права, сматра битним елементом само када promissory note гласи на неко лице тојест не гласи на доносиоца. При том, одређивање лица мора да се учини са „разумном сигурношћу", што би, схваћено у смислу континенталног меничног права, значило да је довољно да је ово лице одредиво (не мора чак ни пуно име и презиме већ може и само име уз назначење функције која је препознатљива). Овакво означавање ремитента није допустиво код сопствене (а наравно ни вучене) менице континенталног права односно према Женевској конвенцији. Најзад, за разлику од сопствене менице континенталног меничног права односно Женевске конвенције, у promissory note енглеског права више ремитента могу бити назначени и алтернативно (Bills of Echange Act, Sec. 7). Према америчком праву постоје више предпоставки о доносиоцу. Тако, када је последњи индосамент бланко претпоставља се да promissory note гласи на доносиоца. Исто тако, ако је ремитент назначен алтернативно, тј. назначено одређено лице или плаћање доносиоцу, сматра се да је платива доносиоцу. Назнака плаћања у готову такође ствара претпоставку плативости доносиоцу (Униформни трговачки законик, Сец. 3—204).

(3) *Означење доспелости* promissory note уређује се изричитом одредбом Bills of Echange Sct-a (сецт. 86) и упућивањем на одредбе које се односе на меницу (Сец. 10, став 2. и Сецт. 11, став 2). Према овим одредбама, promissory note је платива по захтеву, на одређено време од дана издања или на одређено време по виђењу. Promissory note која је платива по захтеву мора, у разумном времену по индосирању да буде поднета на исплату. Као разумно време сматраће се оно време које проистиче из природе хартије, трговачких обичаја и посебних околности случаја. Сматра се да је promissory note платива по захтеву и онда када је одређено да је платива по виђењу, или по презентацији или када начин доспелости није уопште назначен (претпостављени битни елеменат. Плативом по захтеву сматра се и promissory note индосирана после доспећа а у односу на индосанта који је индосирање извршио после доспећа. Доспелост може бити означена и везивањем за догађај за који је сигурно да ће наступити, али је неизвесно када. Код promissory note плативе сукцесивно, за сваку рату мора бити посебно означена доспелост да би била пуноважна. Плативост у ратама међутим, не допушта делимично индосирање promissory note (индосамент мора увек да гласи на укупну суму назначену у promissory note. Ово одговара начелу инкорпорације континенталног права. Према овом, права из менице везана су за меницу, те се део своте из менице не може пренети без преноса менице у целини, а самим преносом меничног писмена преносе и сва права из менице. Ова логика очигледно је примењива и на promissory note.

Специфичности америчког права у погледу доспелости promissory note је да су Negociable Instruments Law-ом предвиђена сва три начина доспелости док је Униформним трговачким законом предвиђено само два начина: на захтев или на одређено време. При том, као одређено време сматраће се ако је promissory note платива: одређеног датума или пре њега или на одређено време после утврђеног датума; на одређено време по виђењу; на одређено време уз право имаоца на пролонгацију по опцији издаваоца или везану за одређене радње или догађај; и пре предвиђеног рока (убрзано плаћање) у случају наступања одређених околности. Овај последњи начин, у ствари клаузула о убрзаном плаћању јесте овлашћење имаоца менице да, у случају неиспуњења одређених обавеза од стране дужника, приступи одмах наплати promissory note издате као обезбеђење извршења те обавезе (класичан пример је да неплаћање једне рате код сукцесивног одређивања исплате promisory note повлачи доспелост целокупне суме на коју ова гласи. Пошто је у америчкој пракси спорно да ли клаузула убрзаног плаћања делује аутоматски или по опцији имаоца, то у promissory note треба ово изричито назначити. Клаузула убрзаног плаћања може бити везана за серију издатих promissory note тако да неплаћање једне повлачи убрзано плаћање свих. Са становишта континенталне теорије, могло би се поставити питање да ли, у ствари, тада постоји серија самосталних promissory note (односно сопствених меница) или је у питању сукцесивна исплата једног дуга путем више хартија (promissory note, односно сопствених меница).

(4) *Потпис издаваоца* је, као и код сопствене менице, једини потпис који се захтева да би promissory note била пуноважна. При томе, и promissory note, као и сопствена меница или меница уопште, може се издати и преко пуномоћника, односно овлашћеног лица. При том, енглеско право допушта накнадну конвалидацију promissory note од стране издаваоца кога је као таквог означило друго лице иако није имало његово овлашћење. Међутим, не може се конвалидирати фалсификовани потпис издаваоца. Већ је речено да promissory note може бити издата од стране више лица с тим да она одговарају било солидарно (заједнички) или заједнички и појединачно. Када је одговорност утврђена као заједничка, ималац promissory note може тужити било ког или све издаваоце, али може тужити само једном. У случају алтернативне одговорности, заједнички или појединачно, ималац promissory note може бирати кога ће да тужи а ако не успе, може даље тужити оне издаваоце који нису били обухваћени ранијом тужбом. Специфичност америчког права је да се као потпис promissory note прихвата сваки начин изражавања воље да се писмено обећа исплата суме назначене у хартији. То може бити и рукознаком, отиском прста, стављањем иницијала и крста, стављањем печата, итд. (Униформни трг. законик, Сецт. 1—201).

Као што се из излагања види, англосаксонско право захтева мање битних елемената од пуноважности promissory note но што то захтева континентално европско право за сопствену меницу. Тако, на самом писмену није нужно означење да је то promissory note (што се не тражи ни код менице), не захтева се обавезно назначење места плаћања, мада се у пракси редовно ставља, може се назначити и више места плаћања алтернативно (ималац тада бира место у којем ће поднети хартију на

исплату); није обавезно назначење датума и места издања (у случају доспелости на одређено време од дана издања сваки ималац може сам попунити датум издања) а антидатирање и постдатирање promissory note, као и менице, не чини ове ништавим. Фактичке разлике у погледу наведених елемената у односу на европско менично (континентално) право суштински су мање јер је лако препознати да неке од наведених елемената европско континентално право као и Женевска конвенција сматрају претпостављеним битним елементима те се не морају наводити у писмену (место и датум издања, место плаћања, доспелост). Америчко право показује, у погледу наведених елемената, неке специфичности према енглеском праву. Тако, оба америчка извора Negociable Instruments Law и Униформни трговачки законик захтевају обавезно уношење клаузуле „по наредби", а према Униформном законику мора садржавати и означење да је то »promissory note«.

dr Vladimir Jovanović,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

PROMISSORY NOTES

Summary

Promissory notes of the Anglo-Saxon law corresponds to one's own bill of exchange of the European continental law, including the Yugoslav law of negotiable instruments (German term — *eigener Wechsel,* French one — *billet à ordre).* It is also known in the legal systems modelled after the Anglo-Saxon one.

The Anglo-Saxon law requires less essential elements for the validity of the promissory note than the continental one for the validity of one's own bill of exchange. Thus, there is no need to mark on the paper of the note that this is a promissory note (which is not required in case of the bill of exchange either); this also applies to the designation of the place of payment, although in practice there is such designation; moreover, even several place of payment may be noted down as alternative (so that the holder may choose the place where he would submit the note for payment); also there is no duty to note down the date and place of drawing (in case of maturity at a specific time counting from the day of drawing, every holder ma fill in the date of drawing), while subsequent dating of the promissory note, as well as of the bill of exchange, does not make it null and void. Factual differences in relation to mentioned elements as compared to European (continental) bill of exchange law are in essence less expressive, since it is easy to recognize some of the mentioned elemnts as being considered implicitly by the European contiental law and by the Geneva Convention as essential elements, so that they have not to be noted down on the face of the note (namely, place and date od drawing, place of payment, maturity).

American law contains some specificities in relation to mentioned elements — as contrasted to the English law. Thus, both American sources, namely the Negotiable Instruments Law and the Uniform Commercial Code, require compulsory introducing of the clause »on order«, while according to the latter Code there should also be a note that this is a promissory note.

dr Vladimir Jovanović,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

PROMISSORY NOTES

Résumé

Promissory Notes du droit anglosaxon correspond à la lettre de change du droit européen continental y compris notre droit commercial (eigener

Wehsel, billet à ordre) est connue aussi dans les législations qui se sont inspirées de l'anglosaxone, surtout du droit anglais d'obligation, c'est à dire droit des papiers de valeur.

Le droit anglosaxon exige moins d'éléments essentiels de la validité de promissory note que ne l'exige le droit continental européen pour sa propre lettre de change. C'est ainsi qu'il n'est pas nécessaire d'indiquer sur la lettre que c'est une promissory note (ce que l'on ne demande non plus pour une lettre de change), on n'exige pas d'indiquer obligatiorement le lieu de paiement, bien qu'en pratique ce soit fait régulièrement, on peut désigner plusieurs lieux alternatifs de paiement (dans ce cas là le porteur choisit la localité où il presentera le papier pour le paiement), il n'est pas obligatoire d'indiquer la date et le lieu de son émission (au cas où l'échéance est arrivée au terme défini le jour de son émission, tout porteur peut insrire seul la date de l'émission) le fait d'antidater ou de postdater la promissory note, ainsi qu'une lettre de change ne les rend pas nulles. Les differences effectives quant aux éléments cités par rapport au droit européen (continental) d'obligation sont substantiellement plus petites, car il est facile de voir que le droit continental européen ainsi que la Convention de Genève estiment quelques uns des éléments précités comme étant éléments supposés essentiels et ne doivent pas être mentionnés dans la lettre (lieu et date d'émission lieu de paiement, échéance). Le droit américain manifeste, quant aux éléments précités, certaines spécificités par rapport au droit anglais. C'est ainsi que les deux sources américaines Negociable Instruments Law et (le Code de commerce uniforme) exigent d'introduire obligatoirement la clause »sur ordre«, et selon le Code uniforme doit contenir la mention que c'est une »promissory note«.

C'est ainsi que les deux sources américaine *Negociable Instrument Law* et le *Code comercial uniforme exigent d'introduire* obligatoirement la clause »sur ordre« et selon le Code uniforme doit contenir et la mention qu'il s'agit de »*promissory notes*«.

UDK — 347.7(091)

Проф. др Врлета Круљ,
научни саветник Института за упоредно право у Београду у пензији

НЕШТО О ПРИВРЕДНОМ ПРАВУ ИЗ ИСТОРИЈСКОГ УГЛА

1. Привредно право као термин сусрећемо како у правној литератури капиталистичких земаља, тако и у оној социјалистичких земаља. Како и под којим историјским околностима је тај термин настао и стекао „право грађанства" у правним системима?

Имовински односи у капитализму, који се заснивају на робно-новчаној привреди, регулисани су, као што је познато, приватним правом које обухвата цивилно (грађанско, опште) и трговачко (трговинско, специјално) право.

Међутим, од почетка двадесетог века присуствујемо новој појави економске, друштвене, политичке природе — која се одразила и на подручју права — државној интервенцији у привредни и друштвени живот, интервенцији која је узимала све више маха. Та интервенција је постајала нужна као саставни део привредног механизма у ери монополистичког капитализма. Супротности инхерентне том капитализму су се изражавале драстично у ратовима и привредним кризама, материјалним разарањима, несташици производа широке потрошње, незапослености, финансијским краховима и тд. У таквој ситуацији држава је била присиљена да интервенише, да предузима различите мере, у почетку ad hoc, а касније као стални метод и систем руковођења привредом. Раније, интервенције тзв. државе-жандарма сводила се на санкционисање правила *економске игре,* на обезбеђивање ауторегулационих механизама тржишта *(мисија јавног поретка);* сада пак код интервенције у епохи монополистичког капитализма она се изражава у директним економским функцијама државе које се састоје, с једне стране у диригованој економици којој је сврха управљање привредом и у непосредној привредној активности државе, с друге стране. *Невидљива рука* Адама Смита уступила је место сасвим *видљивој руци* државе.

У вези с тим треба истаћи да у савременом капиталистичком свету наилазимо на многобројне нове појаве, на нова правна дата која је требало испитати и дати им одговарајућу правну квалификацију. Наведимо, примера ради, неке од тих нових правних дата, неке од тих нових видова интервенције. Реч је о прописима — правилима која се односе на национализацију и јавна предузећа; на тзв. индикативно планирање; на спољне финансије и девизну контролу; на цене, картеле, забрањену тр-

говачку делатност и злоупотребу монополског положаја; на индустријску децентрализацију; на учешће особља у делатностима предузећа (партиципације и др.); на реглементацију различитих привредних сектора (челик, осигурање, банке, пољопривредни производи, угаљ, грађевинска делатност итд.); на субвенцију за подстицање извоза; на монетарну политику, царинске дажбине и контигентирање; на фискалну политику, кредите, правни режим штедње; на привредну делатност странаца; на развој инвестирања, на јавне радове, недозвољену добит; на хартије од вредности, на професионална удружења, итд.

У правној литератури капиталистичких земаља је највећма заступљено гледиште да је привредно право — право интервенције државе у привредни живот земље. То гледиште је заступљено већ у првим делима посвећеним проблематици привредног права, која су се појавила одмах по окончању првог светског рата и у периоду између два рата у делима истакнутих немачких правника. (Haymann; Hedemann; Niperday; Klausing). У делима ових правника провејава идеја квалификације привредног права као права *дириговане економије*, па би тим правом били регулисани економски односи који су изузети од деловања слободне конкуренције(1). На тај начин, према Klausing-u, трговачко право би било опште право за економске односе где влада слобода уговарања, а привредно право би важило за економске односе чија је садржина унапред одређена принудним прописима(2).

Истим идејама су у основи прожета дела немачких правних писаца из области привредног права новијег доба. У тим делима, такође, преовладава гледиште да привредно право представља правну арматуру дириговане економије и да је њиме обухваћена „интервенција јавне власти у привредну делатност". Конкретизујући горње уопштене дефиниције, водећи немачки правник из ове области, проф. Rinck каже да је привредно право „укупност закона и мера којим држава одређује свој однос према производњи, расподели и потрошњи" и да је према томе привредно право — право управљања привредом(3), а то значи да је то право „систем закона и државних мера за управљање, унапређење или ограничење самосталне привредне делатности"(4).

Као право интервенције државе у привредни живот односно као право „дириговане економије" и као такво *у принципу* као део јавног права, третирано је привредно право и у правној литератури других земаља (Jeantet, Houin, Rodière, Savy, Marty, Reynaud, Savatier, Schmitthof, Musolt).

2. Питање опстојања привредног права у социјализму везано је за имена и дела два истакнута правника из периода после октобарске револуције: П. Стучке и Пашуканиса. За научну разраду питања совјетског права уопште, совјетског привредног права, посебно велики значај су имале студије у којима су биле садржане њихове идеје и концепције о улози и значају права у социјалистичком друштву.

Да би се могле схватити идеје и концепције Стучке потребно их је ставити у контекст постојања, развоја и примене грађанског права.

(1) A. Klausing: *Wirschaftrecht*, Berlin, 1931.
(2) *Ibid*, *p.* 67. и сл.
(3) Вид. нарочито. G Rink,: *Begrif und Principien des Werschaftsrechts*, Berlin-Frankfurt, 1971, str. 167.
(4) *Ibid*, *str.* 171—178.

Тако, неки грађанско-правни институти који су били унети у совјетски Грађански кодекс (од 1922.) престали су да важе (на пример главе Грађанског кодекса које се односе на друштва; неке одредбе које се односе на право грађења и тд.). Затим, упоредо са системом грађанског кодекса развио се широки и сложен систем регулисања односа унутар социјалистичког сектора. Ту долазе прописи о државним предузећима различитих видова, о уговорима између социјалистичких организација, посебно по питању закључења уговора, одговорности и тд.; прописи о планирању, инвестиционој изградњи, о организацији и делатности транспортних предузећа и тд. Применом тих прописа створена је богата административна и арбитражна пракса. Све у свему овај огромни материјал — законодавни и арбитражно-судски „био је, каже Стучка, прожет новим начелима или сасвим непознатим Грађанском кодексу или једва у њему назначеним, као што је социјалистичко планирање, демократски централизам, привредни рачун" итд.(5).

Имајући у виду овакво фактичко и правно стање, Стучка је сматрао да може закључити да у СССР-у „...сада постоје два, један другом супротстављена пола: на једној страни је организовани центар социјалистичке диктатуре пролетаријата — совјетска власт која на основу државне социјалистичке својине управља огромним социјалистичким сектором односа; на другом — неорганизовани или непотпуно организовани сектор приватног капитала". Међу тим секторима, тачније међу оним који представљају класе тих сектора, произлази борба „ко ће кога"(6).

На овој основи је Стучка створио теорију по којој се разликује грађанско и административно-привредно право: *Грађанско право* регулише односе приватног сектора и међусекторске односе; *административно-привредно право* регулише односе социјалистичког сектора, односе који се формирају између социјалистичких организација — односе које одликују *плански карактер и потчињеност* **(planovost i potčinjenije).** Између ових области совјетског права, каже Стучка, води се непомирљива борба која одражава борбу између социјализма и капитализма, између буржоазије и пролетаријата. Обједињавање совјетског законодавства ове две области у један систем, истиче Стучка, немогуће је; оно је принципијелно неприхватљиво и практично неизводљиво, јер су основи на којима почива регулисање у овим областима различити: у једном случају то је анархичност која се изражава у владавини уговорних односа; у другом случају то је planovost i potčinjenije. Закључак је аутора: два система привредно-правног регулисања: Грађанско право и Административно-привредно право; два законодавна акта: Основи грађанског законодавства СССР и Административно-привредни кодекс. По овоме је ова концепција добила назив концепције *двосекторског права*(7).

Стучкина концепција двосекторског права је била одбачена у СССР-у и наместо ње у тридесетим годинама прихваћена је концепција јединства совјетског привредног права. Ова концепција, чији је творац био Е. Пашуканис је изложена у Kursu sovjetskog hozjajstvenogo prava, објављеног у Москви 1935. године(8). Прихватајући концепцију јединства

(5) P. Stručka: *Klasove gosudarstvo i graždanskoe pravo,* Moskva 1924, стр. 86.
(6) П. Стучка. *Курс совјетског грађанског права,* 1931, Том III, стр. 5 ј стр. 10.
(7) *Ibid,* стр. 5 и сл.
(8) *Kurs sovjetskogo hozjajstvenogo prava* (pod redakcijej L. Gincburga i E. Pasukanisa, Moskva 1935.

целог система привредне политике СССР-а аутори курса привредног права су одбацили *двосекторску формулу* Стучке и усвојили *концепцију привредног права,* која се базира на јединству привредног права које обухвата све имовинске односе у совјетском друштву. Правна правила садржана у Курсу требало је да буду примењена како на привредне субјекте (социјалистичке организације) тако и на појединце.

Критичка анализа Пашуканисове „Концепције привредног права" која је извршена у шездесетим годинама у СССР-у открила је у тој концепцији низ нидостатака због којих она није могла бити у целини прихваћена(9). Творцима те концепције је замерено што су укључивали у сферу привредног права и односе грађана, што је могло умањити улогу личних и имовинских права грађана у социјализму(10), што су подценили значај питања која се односе на права појединаца-грађана; грађанску правну способиност; право личне својине, наследно право итд. Тако је било, према мишљењу критичара, неправилно третирање *приватног лица* као трудбеника потрошача, јер је тај појам ограничавао сферу грађанско-правне способности; неправилно је, кажу ови критичари, било негирање равноправности као важног принципа грађанског права; неприхватљиво је даље било, такође, свођење наследног права у СССР-у у оквире приватно-правне форме осигурања, итд. Но, извесно је, истакао је у својој критици совјетски професор Лаптев, да је без обзира на поједине погрешне ставове у целини узевши наука привредног права била „прогресивна научна творевина која је подстицала правнике — научнике на обраду правних проблема народне привреде — разраду важних питања правне науке"(11).

3. Овај историјски аспект нам омогућава да уочимо разлике које постоје између узрока и основа настанка привредног права у капиталистичким земљама и оних у социјализму.

У капиталистичким земљама постанак привредног права везан је за нове појаве у развоју капитализма, али те појаве нису нека нова друштвена формација која би захтевала радикални раскид са правним институтима претходне друштвене формације, са „старим" буржоаским приватним (грађанским, трговачким) правом које и даље остаје угаони камен на којем почива целокупна друштвено-политичка зграда капитализма.

Када је реч о привредном праву у социјализму, мора се имати у виду да је у питању нова квалитативно различита друштвена формација у којој се неминовно морало поставити питање шта урадити са класичним приватним правом: да ли га одмах am bloc en елиминисати и ставити наместо њега неко ново право или га делом, уз потребне ограде и модификације, на одређеним подручјима одржати док се не створе услови за његово поступно одумирање. У свету социјализма победило је ово друго схватање јер се стало на становиште да „буржоаско право без буржоазије" може корисно послужити и у социјализму, ако се ту одвоји оно што је класно буржоаско од оног што то није и што може бити задржано као позитивно и корисно за грађане. Лењин је свакако

(9) V. Laptev, *Naučni problemi hozjajstvenogo prava,* »Sovjetskoe gosudarstvo i pravo«, 1965, No 4, str. 44 и сл.
(10) L. Gincburg, *K voprosu o hozjajstvenom pravu,* »Sovjetskoe gosudarstvo i pravo«, 1956, No 10, str. 84 и сл.
(11) Laptev, *op cit,* str. 45.

то имао у виду када је у писму Д. Ј. Курском, а поводом Грађанског кодекса од 1922. године рекао да је „...обавезно преузети све оно што служи заштити трудбеника, а што се налази у литератури и искуству западно-европских земаља". Ово што је речено важи за односе између грађана и за односе између грађана и социјалистичких организација. За тзв. друштвени сектор — за односе између социјалистичких организација морала се створити и ствара се ново — социјалистичко право које у овој или оној форми, под овим или оним називом, крчи себи пут као „право подруштвљене привреде" при чему су ипак задржани извесни појмови и институти класичног цивилног права који могу корисно послужити у промету унутар социјалистичког сектора.

dr Vrleta Krulj,
research counsellor of the Institute for Comparative Law in Belgrade

SOME HISTORICAL ASPECTS OF THE ECONOMIC LAW

Summary

The article deals with the basis of forming of the economic law in capitalism and in socialism. In the period of capitalism, at the beginning of the twentieth century and after that even more, the state had intervened in the economic activities and in the life of society. Earlier such intervention was reduced to ensuring self-regulatory mechanisms of the market; now, on the other hand, in the period of monopoly capitalism, such intervention is expressed in direct economic functions of the state. According to the author dealing with this topic, the economic law is but a law of intervention of the state into the economic activities.

In socialism, as a new and qualitatively different social formation, the issue had to arise as to what has to be done with the classical private law. P. Stučka — an outstanding Soviet legal scholar after the Revolution, created a theory of the double-seotor law. According to him, there exists at one side the civil law, which regulates the relations between individuals and the socialist organisations, and at the other side — an administrative-economic law which regulates relations withih the frameworks of the socialist sector, provided the relations between them are antagonistic, so that they are in constant conflict and struggle.

Stručka's theory on the double-sector law has been rejected and the conception of so-called economic law was adopted, according to which there exists unity in socialism of the property law relations and consequently the uniform economic law whose institutes should be applied to all subjects of society, meaning socialist organisations and individuals. The »conception of the economic law« has been rejected too. In all socialist countries the existence of civil law is recognized which regulates relations between the individuals and the ones between the individuals and the socialist organisations. This law has been cleared from the class-bourgeois institutes. Also recognized is the existence of the economic law (although the term may vary) which regulates the relations within the socialist sector.

dr Vrleta Krulj,
conseiller scientifique de l'Institut de droit comparé à Belgrade

QUELQUES MOTS SUR LE DROIT ECONOMIQUE VU DANS SON ASPECT HISTORIQUE

Résumé

Cet article se penche sur les origines du droits économique dans le capitalisme et dans le socialisme. Dans le premier cas, au début du vingtième

siècle et puis de plus en plus l'intervention de l'état était présente dans la vie économique et socale. Autrefois l'intervention se bornait à assurer les mécanismes autorégulateurs du marché, tandis qu'à présent à l'époque du capitalisme monopoliste, elle s'exprime en fonctions économiques directes de l'état. Selon les auteurs qui ont étudié cette problématique, le droit économique est le droit d'intervention de l'état dans la vie économique.

Dans le socialisme, nouvelle formation sociale différente de par sa qualité, la question se posait obligatiorement à savoir que faire du droit privé classique. Stučka P. l'éminent juriste soviétique d'après la révolution, a créé la théorie du droit à deux secteurs. Selon lui, il existe d'une part le droit commun qui règle les rapports entre les particuliers et les organisations socialistes et d'autre part, le droit administratif — économique qui règle les rapports au sein du secteur socialiste, à savoir que leurs rapports sont antagonistes de sorte qu'ils sont en conflit et lutte permanante (qui aura l'autre).

La théorie du droit à deux secteurs de Stručka a été rejetée pour adopter ce qu'on appelle la conception du droit économique selon laquelle il existe dans le socialisme une unicité de rapports juridiques de propriété et conformément à ceci un droit économique unique dont les instituts doivent être appliqués à tous les sujets de la société, tant aux organisations socialistes qu'aux particuliers. La »conception du droit économique« a été de même rejetée. Partout dans les pays socialistes on reconnait l'existence du droit civil qui règle les rapports entre les particuliers et ceux entre les particuliers et les organisations socialistes, droit debarrassé des institutions bourgeoises de classes et le droit économique (ou sous une autre appelation) droit qui règle les rapports à l'intérieur dur secteur socialiste.

UDK — 347.2

др Миодраг Орлић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

СКИЦА ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈМА ПРАВА РАСПОЛАГАЊА У ДРУШТВЕНОЈ СВОЈИНИ

Када бисмо у нашој правној теорији потражили какво се значење придаје термину „право располагања у друштвеној својини" добијени резултат не би био баш охрабрујући. Одговора на то питање је много, а сагласности мало. Понекад се може стећи утисак да је већи део неспоразума у овим расправама терминолошке природе. Такође се може запазити да се у неким теоријским радовима, па и у неким законским текстовима одступа од значења, за која би се иначе са доста основа могло сматрати да представљају општеусвојену и неспорну конвенцију.

Појам располагања у општој правној теорији у нас одређује се углавном на три начина. Према једном становишту које се ослања на уобичајено поимање, располагање представља једно од овлашћења унутар права својине(1). Према другом схватању, овлашћење правног располагања треба одвојити од права својине(2), а према трећем, располагање представља најбитнији елемент на који се у ствари може свести појам својине(3). У расправама о праву располагања у друштвеној својини могу се уочити утицаји поменутих схватања, али и низ других од којих нека представљају само варијације наведених мишљења, док друга означавају негацију располагања као субјективног права(4).

У немогућности да подробније размотримо целовит појам и његова обележја, изложићемо само скицу за његово одређивање.

Изгледа да се право располагања може одредити као право друштвених правних лица које садржи имовинска овлашћења у односу на средства у друштвеној својини(5). Тако одређено право располагања пред-

(1) У овом смислу говори о праву располагања професор О. Станковић. Видети: Станковић — Орлић, *Стварно право*, стр. 85—86; слично: А. Гамс, *Основи Стварног права*, 6. изд., Београд 1971; Ч. Рајачић, *Стварно право*, Загреб 1956. стр. 39.

(2) С. Живадиновић, *Право располагања и својина*, Београд 1938. стр. 26 passim.

(3) Р. Лукић, *Друштвена својина и самоуправљање*, Београд 1964, стр. 9.

(4) Видети о овим схватањима Љ. Буровић, *Права и обавезе друштвених правних лица на средствима у друштвеној својини*, Београд 1979. стр. 184 и даље; М. Стојанов, *Право располагања друштвеним средствима у југословенској правној теорији*, „Правна мисао", бр. 1—2/1984. стр. 63. и даље.

(5) У овом смислу: Љ. Буровић, *op. cit.*, стр. 228. и даље; А. Групчев, *Грађанско право, Стварно право*, Скопје 1976. стр. 89. и даље; мање категорично: Б. Јовановић, *Привредни промет ствари у друштвеној својини*, „Правни живот", бр. 2/1978. стр. 53, супротно (у смислу тврђења да право располагања није субјективно право), М. Ведриш, *Право располагања као овлашћење у промету средствима организација удруженог рада*, „Привреда и право" бр. 9/1975, стр. 16 и даље; М. Ведриш, *Права у погледу управљања, коришћења и располагања друштвеним средствима и имовинска одговорност друштвено-правних особа*, „Наша законитост", бр. 5/1976. стр. 37; М. Ведриш, *Права и обавезе субјеката удруженог*

ставља дакле имовинско право(6) организација удруженог рада и других друштвених правних лица и састоји се из више овлашћења која су побројана у Закону о удруженом раду и у другим законима(7). Додуше назив „право располагања" није употребљен увек у истом значењу и због тога се могу појавити разлике у тумачењу овог појма.

У Закону о удруженом раду право располагања одређено је као свежањ овлашћења које има друштвено правно лице у управном промету(8). Друштвено правно лице овлашћено је да пренесе друштвено средство на друго друштвено правно лице, да од сопственика прибави ствар која тако прелази у друштвену својину, да отуђи друштвено средство које на тај начин из друштвене својине прелази у својину појединца, да дâ ствар на привремено коришћење, да замени једно друштвено средство за друго (или за ствар која је до тада била у својини појединца) и да на други начин располаже друштвеним средством(9). Слично набрајање наилазимо и у неким другим законима. Тако се, на пример, у закону о поморској и унутрашњој пловидби наводи да право располагања садржи ова овлашћења: да се брод пренесе на друго друштвено правно лице уз накнаду или без накнаде, да се брод отуђи из друштвене својине и уз накнаду постане предмет права својине, да се заснује уговорно заложно право на броду (хипотека), да се пренесе или напуштањем отуђи брод у корист осигурача, да се закључи уговор о пловидбеном послу и о закону(10).

Висина наведених овлашћења доиста улази у оно што се у правној теорији назива правно располагање, те отуда употребљени назив одговара садржини овлашћења(11). Међутим, закључивање уговора или самоуправног споразума о давању на привремено коришћење (о чему се говори у члану 243. Закона о удруженом раду) или закључивање уговора о закупу брода или о пловидбеном послу не би се могли једноставно и без потанког разматрања уврстити у акте располагања. У појединим случајевима овде би пре била реч о коришћењу друштвеног средства (акти управљања) него о располагању. Отуда се кад је реч о овим случајевима, право располагања простире и изван оквира на које његов назив упућује и захтева и област коришћења ствари у друштвеној својини.

Право располагања омогућава правни промет између друштвених правних лица и између друштвених правних лица на једној страни и сопственика на другој страни. Наиме, право располагања се може вр-

---

рада у погледу коришћења, управљања и располагања друштвеним средствима, „Наша законитост", бр. 6—7/1977, стр. 76. и даље; Ведриш — Кларић, *Основе имовинског права*, 4. изд., Загреб 1983, стр. 278. и даље; Д. Стојановић, *Друштвена својина*, одредница у књизи *Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада*, Београд, 1978, том I, стр. 270.

(6) Супротно: А. Финжгар, *Друштвена својина у нацрту Закона о удруженом раду*, „Самоуправно право", бр. 3/1976. стр. 6.

(7) *Закон о удруженом раду* „Службени лист СФРЈ", бр. 53/1976, члан 243. и даље; *Закон о облигационим односима*, „Службени лист СФРЈ", број 29/1978, чл. 3, 5, 174, 454, 540, 551, 552, 557, 713. *Закона о поморској и унутрашњој пловидби*, „Службени лист СФРЈ", број 22/1977, члан 188. и даље; *Закон о облигационим и основним материјално-правним односима у ваздушној пловидби* „Службени лист СФРЈ", број 22/1977, чл. 170, 173. и даље; *Закон о извршном поступку*, „Службени лист СФРЈ", број 20/1978, чл. 188, 190, 191, 192. и даље; *Закон о санацији и престанку организација удруженог рада*, „Службени лист СФРЈ", бр. 41/1980, чл. 143. и 144. *Закон о правима и дужностима савезних органа у погледу средстава у друштвеној својини која они користе*, „Службени лист СФРЈ", број 56/1980, чл. 1, и даље.

(8) *Закон о удруженом раду*, чл. 242—243.

(9) *Ibid*, чл. 243. став 2.

(10) *Закон о поморској и унутрашњој пловидби*, чл. 188; Упоредити *Закон о облигационим и основним материјалноправним односима у ваздушној пловидби*, чл. 173.

(11) Супротно: Б. Сајовић, *Temelji družbenolastninskih in premoženjskih razmerij*, Ljubljana 1981, стр. 113.

шити на два начина: друштвено правно лице може отуђити једно друштвено средство појединцу (или неком грађанскоправном лицу) или га може пренети другом друштвеном правном лицу.

Отуђење друштвеног средства представља акт располагања којим ствар из друштвене својине прелази у област права својине. Управо због тога овај облик правног промета може да буде подвргнут бројним ограничењима, више него што је то случај у обрнутом примеру (када ствар на којој је до тада постојало право својине прелази у друштвену својину) или са облицима правног промета унутар друштвене својине. Међутим и поред ових ограничења и отуђење друштвеног средства има сва битна обележја правног промета. Узмимо за пример уговор о продаји. Према закону о облигационим односима друштвено-правно лице се као продавац обавезује да ствар коју продаје преда купцу тако да купац стекне право својине([12]). Отуда, када друштвеноправно лице прода једну ствар појединцу и преда му је у државину (или, кад је реч о непокретној ствари, дозволи упис у земљишну књигу) постоје потребне чињенице за прибављање права својине, ако је испуњен још један услов који је овде од пресудне важности. Наиме, купац ће стећи право својине на основу уговора о продаји са друштвеним правним лицем и друштвена својина ће престати да постоји (у погледу те ствари) само ако је продавац имао право располагања. То значи да купац може постати сопственик само ако своје право изводи од оног друштвеног правног лица које је овлашћено да ствар прода, а не од било ког друштвеног правног лица. А међу друштвеним правним лицима овлашћено је да прода ствар и да је тако отуђи из друштвене својине, само оно које има право располагања том стварју.

Претпоставимо сада да је појединац купио ствар, (например аутомобил) од неовлашћеног друштвеног правног лица. Ово лице које се иначе бави продајом таквих ствари, појављује се као продавац, иако нема право располагања. У том случају, очевидно је да купац не може стећи право својине, иако су испуњени сви остали услови: уговор је пуноважно закључен, подобан је за стицање права својине, извршена је предаја итд. Чињеница што друштвеноправно лице које се појављује као продавац нема право располагања (а није ни у могућности да га накнадно прибави) утиче на то да купац није у стању да прибави право својине непосредно на основу уговора, нити може да га стекне одржајем([13]). Када би под наведеним околностима појединац куповао покретну ствар од другог појединца (који није овлашћен да је прода, зато што нема право својине) он би као купац ипак могао да прибави право својине по правилима која важе за стицање својине од невласника или по правилима која важе за одржај([14]).

Наведена излагања показују нам да је овлашћеност друштвеноправног лица да ствар отуђи, услов за стицање права својине на страни купца и да отуда купац своје право својине извлачи из права располагања које има продавац. Јер, ако под осталим једнаким условима купац не може прибавити право својине, зато што друштвено правно лице као продавац нема право располагања, онда је очевидно да када купац при-

(12) *Закон о облигационим односима*, чл. 454, став 1.
(13) *Закон о основним својинско-правним односима*, чл. 29.
(14) *Закон о основним својинско-правним односима*, члан 31, 28.

бавља право својине, прибавља га на основу тога што продавац има право располагања. Право својине купца изводи се из права располагања продавца.

Може се наравно рећи, да право располагања и право својине нису истоветна права, права са истоветном садржином. И нису. То је неоспорно. Али нам наведена анализа показује да купац постаје сопственик, уколико је продавац имао право располагања и зато што је имао то право. Право својине следбеника заснива се на праву располагања претходника. Ту додуше не постоји преношење укупне садржине права, али постоји преношење овлашћења правног располагања. После прибављања права својине, купац може располагати аутомобилом и продати га са своје стране другом лицу.

У нашој правној теорији изнето је схватање да се не може говорити о преносу права у случају када друштвено правно лице продаје неку ствар([15]). Према поборницима овог схватања, организација удруженог рада (а то важи и за остала друштвена правна лица) нема субјективно право на ствар и отуда она и не може пренети никакво право на купца. И зато се у случају када се продаје друштвено средство може говорити само о економском промету([16]).

Указујући на један стварни проблем, а он се састоји у томе што, када се једна ствар преноси из друштвене својине у својину појединца и обрнуто, из својине појединца у друштвену својину, право претходника и право следбеника нису истоветни (јер се друштвена својина и право својине разликују у многим обележјима) поборници овог схватања иду предалеко када сматрају да због тога нема више уопште правног промета, него да се ствари преносе само фактички, у економском промету, као и када сматрају да купац у овом случају не изводи своје право из права свог претходника, другим речима да купац не стиче право деривативним путем.

Ово схватање, најпре, противречи тексту самог Закона о удруженом раду. Наиме у Закону се изречно наводи да су друштвена средства у правном промету([17]), и помињу се разни облици које овај промет може имати. Затим, и то је за наше разматрање битно, чињеница да између права претходника и права следбеника нема истоветности, не значи да се међу њима не обавља правни промет. За правни промет и деривацију је битно да правни следбеник изводи своје право из права свога претходника (а то значи да купац своје право заснива на чињеници што је продавац имао такво право којим је располагао стварју). И најзад, за деривацију права није битно да својина купца и својина продавца буде правно регулисана на потпуно истоветан начин, да би се уговор о продаји могао закључити и извршити. Правни режим својине у социјалистичким и капиталистичким земљама је различит, али то ниуколико не спречава могућност да се на основу уговора о продаји пре-

(15) Ведриш — Кларић, *Основе имовинског права*, стр. 279; У истом смислу Д. Стојановић, *Друштвена својина, Енциклопедија имовинског права и права удружног рада*, том I, стр. 270.

(16) „Према томе, читав је промет у основи замишљен искључиво као економски промет добара и услуга, економски промет који се врши и обавља искључиво правним инструментима". Ведриш — Кларић, *op. cit.*, стр. 279; супротно: В. Јовановић, *Привредни промет као вид правног промета*, „Правни живот", бр. 2/1978. стр. 53.

(17) *Закон о удруженом раду*, чл. 242. ст. 1.

носи право својине са социјалистичких предузећа на капиталистичка и обрнуто, с тим што је после стицања на основу уговора садржана права својине, она уређена и њени оквири одређени у складу са законодавством сваке поједине земље.

dr Miodrag Orlić,
associate professor of the Faculty of Law in Belgrade

BRIEF OUTLINE FOR DETERMININIG THE NOTION OF RIGHT OF DISPOSAL IN THE SPHERE OF SOCIAL OWNERSHIP

Summary

The right of disposal in the sphere of social ownership may be determined as a right of the social artificial persons containing property law authorities in relation to the means in social ownership. The term »right of disposial« is not used always in the same meaning in the legal texts. However, they all conceive the right of disposal as a basic property law right which may be of wider or narrower scope.

The right of disposal makes possible legal transactions between the social artificial persons and between these and the individuals (i. e. physical persons). Namely, the right of disposal may be effected in two ways, i. e.: a social artificial person may transfer the socially-owned means to an individual, or it ma transfer it to another social artificial person.

dr Miodrag Orlić,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

ESQUISSE POUR LA DETERMINATION DE LA NOTION DU DROIT DE DISPOSITION DANS LA PROPRIÉTÉ SOCIALE

Résumé

Le droit de disposition dans la propriété sociale peut être défini comme droit des personnes morales sociales contenu dans la procuration de propriété, par rapport aux moyens qui sont en propriété sociale. Dans les textes de loi, le terme »droit de disposition« n'est pas toujours employé dans une même signification. Néanmoins dans tous ces textes le droit de disposition est compris comme droit élémentaire de propriété qui a tantôt une signification plus étroite, tantôt plus large.

Le droit de disposition permet un trafic juridique parmi les personnes juridiques sociales et entre les personnes juridiques et les personnes physiques d'autre part. A savoir, le droit de disposition peut être assumé de deux manières: la personne juridique sociale peut vendre un bien social à un particulier ou bien le transmetre à une autre personne juridique sociale.

UDK — 340.1

др Слободан Перовић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПОВРАТНО ДЕЈСТВО ИНТЕРПРЕТАТИВНИХ ЗАКОНА

У теорији углавном постоји начелна сагласност о томе да интерпретативни закони имају повратно дејство(1). То произлази из саме природе ових закона који само тумаче и утврђују значење појединих законских одредби, тако да извесни аутори сматрају да нема никакве сврхе донети интерпретативни закон када он не би имао повратно дејство(2). Сматрајући да чини целину са законом који се интерпретира, ови аутори ће рећи, да интерпретативни закон важи и за оне односе који су настали пре његовог доношења, а нису коначно расправљени правоснажним појединачним актом.

Правило да интерпретативни закон има повратно дејство потиче још с почетка шестог века, када је у Јустинијановој новели 19 било предвиђено правило да аутентична тумачења имају повратно дејство(3). У средњем веку, обичајно право варварских закона, сматрало је каснији закон као интерпретацију претходног, тако да се каснији закон примењивао одмах и на causae pendentes, према правилима интерпретативних закона. Међутим, каснији закони нису дирали у постојећа свршена факта(4). Према средњовековној теорији статута, интерпретативни закони су, такође, имали повратно дејство, пошто се полазило од тога да интерпретативни закони не стварају ново право, већ само прецизирају постојеће. Међутим, ту је већ била истакнута опасност да законодавац путем овог тумачења не прекорачи границу тумачења и да свом закону омогући повратно дејство иако он у суштини није интерпретативног карактера(5). У тзв. краљевском законодавству 18. века био је прокламован принцип неретроактивности, али је путем интерпретације ранијег прописа и замењивањем ордонансе декларацијом, вршена у суштини примена прописа са повратном снагом(6). У пруском Ландрехту из 1794. године, било је предвиђено правило по којем интерпретативни закон има

(1) Reymond, *Des lois d' interprétation et de leur rétroactivité*, Paris, 1925, *p.* 25; Roubier, *La droit transitoire*, Paris, 1960, *p.* 242; Dekeuwer-Defossez, *Les dispostitions transitoires dans le législation civile contemporaine*, Paris, 1977, *p.* 163; Перић, *О повратном дејству интерпретативних закона, Приватно право*, скупљене расправе из грађанског права, Београд, 1912, стр. 175. (објављен први пут у „Мјесечнику", Загреб, 1905); Тасић, *Закон нема повратне силе*, „Архив за правне и друштвене науке", 1976, бр. 1—2, стр. 92; Марковић, *Грађанско право*, I књ., Београд 1912, стр. 42.
(2) Roubier, *op. cit.*, str. 39, 242.
(3) Roubier, *op. cit.*, str. 39, 242.
(4) Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, Paris, 1925,*p.* 35.
(5) Bartolus, Коментар закона *Omnes populi* (D., I, 1, De just. et jure, 9).
(6) Tille, *Dejstvo zakona vo vremeni*, Moskva, 1965, *str.* 6.

повратно дејство, али са напоменом да се таквим законом сматра само онај којим се заиста тумачи ранији закон(7). У поступку доношења француског Грађанског законика из 1804. године, било је предвиђено правило да закон може имати повратно дејство ако се тим законом тумачи неки ранији закон или поједине његове одредбе и под условом да се тим не наноси штета раније пресуђеним стварима или решеним путем поравнања. То правило није ушло у текст Закона, јер се сматрало да би оно у пракси могло и да се злоупотреби у смислу да се неки закон „прогласи" интерпретативним, а да он у ствари то не буде. На тај начин би законодавац могао свом закону да пружи повратну снагу, иако он у ствари није интерпретативног карактера(8).

Интерпретативним законима се, према традиционалном мишљењу, не ствара ново право, већ се само утврђује смисао постојећег права (is qui declarat nihil novi dat), тако да ово постаје разумљивије и јасније. Према томе, интерпретативни закон није нови закон који би могао доћи у сукоб са претходним, већ са њим чини једну целину(9). По многим ауторима, идентитет та два закона је толики да је ретроактивност интерпретативног закона очигледна(10). Интерпретативним законом само се открива скривени смисао претходног закона, тако да у суштини интерпретативни закон не регулише прошлост, већ то чини закон који се интерпретира(11).

Ова тзв. теорија очигледне ретроактивности интерпретативног закона била је оспорена истицањем извесних момената који јој не иду у прилог. Тако, истакнут је приговор конфузности појма јединствене целине та два закона, јер ако се каже да интерпретативни закон чини целину са законом који се интерпретира, онда је очигледно да би и овај други имао ретроактивно дејство, а он га нема. Између та два закона постоји један временски интервал који их раздваја. Интерпретативни закон, после одређеног времена, доноси једно правило које може бити различито од онога које је било у међувремену примењено на одређене случајеве, а који се сада јављају као causae finitae. Ако се интерпретативни закон односи и на те случајеве, онда је то ново, а не старо право. Најзад, истиче се да теорија очигледне ретроактивности прихвата, у ствари, фикцију јединства ова два закона, јер је чињеница да су ова два закона раздвојена одређеним временским интервалом(12). Као што се види, постоји спор о правној природи интерпретативних закона са становишта њихове ретроактивности(13).

У решењу овог питања, чини се, да није довољно истицана разлика између интерпретативног закона којим се прецизира раније донесена одредба, и закона којим се, под називом интерпретативног закона, доноси ново правило. У првом случају интерпретативни закон не регулише непосредно друштвени однос нити конституише право, већ само утврђује смисао правне норме која је већ конституисана; тако напр. ако интерпретативни пропис предвиђа да рок испоруке одређен у уговору изразом

(7) То је 15 Landrehta; вја. Savigny, *Traité de droit romain modernise, (System des heutigen römischen Rechts)*, Paris, 1860, *t. 8, p.* 393.
(8) Reymond, *op. cit.*, str. 12.
(9) Перић, *op. cit.*
(10) Savigny, *op. cit., p.* 500.
(11) Laurent, *Principes de droit civil*, t. I, Bruxelles, 1869, n. 286.
(12) Roubier, *op. cit.*, str. 246.
(13) Marty et Raynaud, *Droit civil*, 1, Paris, 1961, str. 179.

„почетком месеца", означава време од првог до закључно десетог дана у месецу, онда тај пропис само објашњава и прецизира само један појам или израз који је у ранијем закону био употребљен. У таквом случају може се говорити о два комплементарна акта који заједнички обухватају исти чињенични скуп, предвиђајући одређено правило са његовим накнадним прецизирањем. То накнадно прецизирање, по логици ствари, треба да важи од момента доношења правила, што значи да интерпретативни закон има ретроактивно дејство. Међутим, да ли ће се то дејство простирати и на „свршена факта", то је друго питање, које се решава с позивом на принцип правне сигурности и принцип поштовања друштвених потреба и захтева са становишта оправданих и квалификованих друштвених интереса у смислу теорије друштвеног интереса([14]).

Напротив, ако се једним законом или законском одредбом, под називом „интерпретативног прописа", регулише један однос и доноси ново правило (мења постојеће или конституише ново), онда такав пропис нема ретроактивно дејство на основу тога што је назван или схваћен као интерпретативни, јер он то у ствари није. Разуме се, он може имати ретроактивно дејство на основу клаузуле ретроактивности, уколико су испуњени сви услови теорије друштвеног интереса. Међутим, када је у питању аутентична законска интерпретација, практично је веома тешко доћи до сазнања о којој врсти закона је реч: интерпретативном или оном који под тим називом егзистира. Ово стога, што је „аутор" оба текста исти субјект, који је, вршећи своју законодавну функцију, најпозванији да протумачи „своју вољу" и прецизира раније донесену законску одредбу([15]). Формално гледано он може интерпретирати једну одредбу на начин који је мало прихватљив као интерпретација постојећег текста, али се увек може истаћи да је то аутентични смисао текста и да, као такав, има ретроактивно дејство. На тај начин, интерпретативни карактер једног закона често се узима као „извињавајућа" ретроактивност([16]). Још давно је речено да у интерпретирању закона има исто онолико слободе и ширине колико у кројењу њиховом([17]). Против те „слободе" не може се ништа друго истаћи, него принцип уставности и законитости и његово остваривање преко одговарајућих института, а посебно уставног судства у правним системима где оно постоји([18]).

Према томе, да би један пропис био интерпретативан, потребно је да носи два обележја: да се односи на постојеће правно правило које је неизвесно или контроверзно и да не додаје никакав нови елемент том правилу([19]). Ако је реч о неизвесном правном правилу, онда законска интерпретација треба да га учини извесним, напр. интерпретативни пропис ће прецизирати шта се све сматра поклоном у наследноправним односима([20]). Међутим, ако је примена једног правног правила изазвала

(14) Перовић, *Ретроактивност закона и других општих аката*, Београд, 1984, стр. 157.

(15) *Eius est interpretari legem cuius est condere* (C. I, 14, 12. § 3) Законско тумачење припада ономе, ко закон доноси.

(16) Dekeuwer-Défossez, *op. cit., p.* 164

(17) Michel de Montaigne, *Огледи*, Сарајево, 1964. стр. 206.

(18) Николић, *Прилог питању карактера аутентичног тумачења закона*, „Правни живот", 1982, бр. 11, стр. 11101.

(19) Dekeuwer-Défossez, *op. cit., p.* 163.

(20) Тако, по чл. 34. *Закона о наслеђивању од 1955. године*, као поклон у смислу овога закона сматра се и одрицање од права, опроштај дуга, оно што је оставилац за време свог живота дао наследнику на име наслеђног дела, или ради оснивања или проширења домаћинства, или ради обављања занимања, као и свако друго располагање без накнаде.

различите интерпретације које воде различитим правним ефектима, а посебно у судској пракси, онда се јавља потреба за аутентичним смислом и значењем тог правила, а тај смисао утврђује онај субјект који је то правило донео. Разуме се, да сваки спор о смислу и домашају неког правила не даје места аутентичном тумачењу, већ само она спорна и контроверзна ситуација која је израз општијег мишљења компетентних или заинтересованих субјеката. Тако, уколико је једно правно правило предмет различите интерпретације од стране различитих судова или чак и истог суда, и то у тој мери да се тиме доводи у питање правна сигурност и начело законитости у једнакој примени закона на једнаке случајеве, онда се, као нужна, па чак и као ургентна, јавља потреба за аутентичним тумачењем. Разуме се, да та ситуација претпоставља протек извесног времена у коме ће се испољити спор о смислу и домашају одговарајуће законске одредбе. Међутим, то није и формални услов да би се интервенисало путем аутентичног тумачења. Могуће је да сам законодавац „увиди" непотпуност или неодређеност свога текста и да одмах по ступању на снагу закона реагује са аутентичним тумачењем. Без сумње, то даје одређену слику о квалитету једног таквог законодавног акта, али то је питање законодавне политике, а не правне могућности да се приступи аутентичном тумачењу. Ипак, практично гледано, аутентично тумачење углавном долази после једне општије и релативно трајније „спорне" ситуације. Она, дакле, претпоставља примену „спорног" правног правила на одређен број случајева који су се окончали правоснажним одлукама. И тада настаје питање: да ли ретроактивно дејство интерпретативног закона односно аутентичног тумачења захвата и правоснажно окончане предмете.

Одговор на ово питање поделио је ауторе у два правца. По једнима, који категорично заступају теорију очигледне ретроактивности интерпретативног закона, овај закон се у потпуности односи на прошлост, а то значи да захвата и „свршена факта" која су се одиграла под режимом закона који се интерпретира([21]). По другима, интерпретативни закон, и поред своје ретроактивности, не може се односити на већ окончане правне ситуације, јер би то била повреда стечених права([22]). Има и таквих правних ситуација, кажу присталице овог схватања, у којима би примена правила о ретроактивности интерпретативних закона, била исто онако неправична и штетна, као и примена новога закона на права раније стечена. Другим речима, „разлог који забрањује да нови закон вређа стечена права често ће се истаћи, са истом јачином, и против солуције да се интерпретативном закону призна исто дејство, по времену као и протумаченом закону"([23]).

Може се приметити да оба схватања губе из вида могућност процене са становишта теорије друштвеног интереса. Начело правне и друге друштвене сигурности мора се узети у обзир ако се цело питање посматра оптиком ове теорије. Али, могуће је да одређени разлози говоре у прилог апсолутне ретроактивности интерпретативног закона односно да он делује и на „свршена факта". Тада, зависи од установљења квалификованог друштвеног интереса у контексту квалитативног и квантитатив-

(21) Reymond, *op. cit.*, p. 69; Марковић, *op. cit.*, str. 42.
(22) Перовић, *Оглед о стеченим правима*, „Правни живот", бр. 1. 1984, стр. 7.
(23) Перић, *op. cit.*, стр. 177.

ног ограничења процене ових интереса. То значи да нема априорних решења у смислу заштите стечених права, како то сматрају извесни аутори. У ствари, са становишта теорије друштвеног интереса, ту се не ради о стеченим правима, већ о „свршеним фактима", који су, најчешће, ван домена ретроактивности закона. Практично гледано, дакле, та свршена факта неће пасти под удар ретроактивности интерпретативног закона не због њиховог преображаја у стечена права, већ због тога, што је у конкретном случају, применом теорије друштвеног интереса, примат добио принцип правне сигурности у односу на евентуалне разлоге који су говорили у прилог ретроактивности. Али, исто тако, са позиције ове теорије, може се доћи и до обрнутог решења, мада ће то практично бити веома ретко, јер је потребан такав стицај захтева за заштиту друштвених интереса, који би био очигледно превалентан над принципом правне и друге друштвене сигурности, што се може претпоставити у периодима квалитативних друштвених преображаја([24]).

Међутим, под претпоставком да интерпретативни закон својим ретроактивним дејством не дира у „свршена факта", поставља се питање на основу кога основа ова факта правно егзистирају. Наиме, ако претпоставимо да је одређен број случајева правоснажно окончан на бази једне (судске) интерпретације „спорног" правног правила, а интерпретативни закон односно аутентично тумачења утврди сасвим други смисао истог правила, што има ретроактивно дејство, онда се поставља питање да ли су правоснажно окончани предмети засновани на закону. Очигледно је да нису, јер интерпретативни закон даје друкчији смисао том правном правилу, а тај закон само прецизира правило ранијег закона, што значи да с њим чини целину, због чега и има ретроактивно дејство. Према томе, овде се, незаконито пресуђеној ствари супротставља принцип правне и друге друштвене сигурности, коме се, углавном даје примат. То има своју дубоку логику и друштвену потребу, јер у противном, људи никада не би били сигурни у својим правима, па чак ни онда када су им она конституисана или утврђена правоснажним одлукама судских или других државних органа. Таква сигурност не би била далеко од несигурности. Али, с друге стране, не може се никако, са становишта уставности и законитости, оправдати егзистенција таквих одлука које се не заснивају на закону. Отуда, чини се, да је један од могућих излаза из ове ситуације, доношење конфирмативног закона који би својим дејством ознажио и конвалидирао мањиво заснована „свршена факта". Тада би се ова ситуација довела у склад, не само са начелом правне сигурности, већ и са начелом уставности и законитости. Разуме се, да то увећава законодавство и чини га још гломазнијим и непрегледнијим, али то је неопходно у ситуацији када се не води довољно рачуна о свим потребним елементима у поступку израде ваљаног закона([25]).

(24) У том случају вид. *Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације*, „Службени лист СФРЈ", бр. 86 од 25. окт. 1946. године.

(25) Перовић, *Примереност правних норми друштвеним односима*, „Правни живот", бр. 4. 1983, стр. 427.

dr Slobodan Perović,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

RETROACTIVE EFFECT OF INTERPRETATIVE LAWS

Summary

The rule that an interpretative law has retroactive effect originates from the sixth century, namely since the Justinian's Amendment nr. 19, and the theory is generally uniform in this respect, as far as the principle is concerned. According to the theory of so-called obvious retroatcivity of interpretative laws, they do not create new law but only ostablish the meaning of the existing one. This interpretative law therefore can not come to conflict with the former law, making instead an entirety with it; in other words, it does not regulate the past leaving that to the law interpreted by it.

Objections agains this theory include the confusion of the notion of a unified entirety of two laws, namely between the interpretative law and the law being interpreted there exists a time gap. If it is applied to cases already regulated by the interpretative law, it is a new (namely, different) and not the old law.

In order to settle this issue it is necessary to make a distinction between a law which only makes more precise the formerly enacted provision, and the one bringing up a new rule. In the first case the social relationship is not regulated in a direct way, since only the meaning is determined of the legal norm at issue. In such a case we do have two laws, which are complementary and taken together include one and the same complex of facts, so that the interpretative law logically has the retroactive effect. It is a separate question — which should be settled by invoking legal security and interest of society — whether this effect should include »finally binding acts« too.

If a law regulates a relationship by a new rule, such legal act is not an interpretative one, in spite of being termed as such, so that it can not have retroatcive character by invoking such a character.

It is difficult to determine in practice whether a legal act is really interpretative if only because the legislator frequently uses this term in order to effect the retroactivity. The distinguishing criterion is the fact that the law is related to an existing legal rule which is incertain or controversial, and that it does not addany new element to that rule.

Authentic interpretation is used most frequently in case of practical disunity of implementation of a legal rule. The issue then arises as to whether such interpretation should be applied to already decided cases (i. e. absolute retroactivity). According to the theory of obvious retroactivity, the answer should be affirmative. Other authors consider that such a law too can not touch upon so-called vested rights (acquired rights), namely, it can not be applied to finally decided cases.

The author supports the opinion that the theory of social interest should be applied in the above case. In such a case an interpretative law may assume absolute retroactive effect, since from the stand-point of the above theory there are no *a priori* acquired rights, but only »final facts«, just as it may happen that these »final facts« remain untouched if this is in concordance with the interests of society.

dr Slobodan Perović,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

EFFET RETROIACTIF DES LOIS INTERPRÉTATIVES

Résumé

La règle selon laquelle la loi interprétative a un effet retroactif date du sixième siècle à partir des novelles No 19 de Justinien et dans la théorie

il en existe un accord de principe. Selon la théorie dite des évidentes retroactivités des lois interpretatives, on n'en fait pas un nouveau droit mais consolide de sens du droit existant, c'est la raison pour laquelle il ne peut être en conflit avec la loi précedente mais avec cellec-ci il forme une entité, il ne règle pas le passe, mais ceci est fait par la loi qui interprète.

Dans les objeotions qui s'adressent à cette théorie, on souligne la confusion de la notion de l'entité unitaire des deux lois: entre la loi interprétative et la loi qui est interpretée il y a un interval de temps. S'il est appliqué dans les cas reglés dejà par les lois interpretées, il devient un nouveau droit (différent) et non ancien:

Pour résoudre ce problème il est nécessaire de faire la différence entre les lois par lesquelles on ne précise que la disposition préalablement apportée et celui qui apporte une nouvelle règle. Dans le premier cas on ne règle pas directement le rapport social mais on détermine le sens de la norme juridique. Dans ce cas- là il s'agit de deux lois, actes complémentaires qui englobent ensemble le même ensemble de faits, de sorte qu'il est logique que la loi interprétative ait un effet rétroactif. Il y a l'autre question qu'on résoud en se référant à la sécurité juridique et intérêt soical à savoir si cet effet s'étendra et sur les »actes accomplis«.

Si avec une loi on règle un rapport, une nouvelle règle, une telle prescription n'est pas interpretative même si elle porte ce nom et ne peut, se réferant à ce caractère avoir un effet rétroactif.

Il est difficile de définir en pratique si une prescription est vraiment interprétative, pour la bonne raison que le législateur recourt à cette appelation pour arriver à la retroactivité. Le critère de différenciation est que la loi se rapporte à la règle juridique existante qui est incertaine ou controverse et qu'elle n'ajoute aucun élément nouveau à cette règle.

On recourra à l'interpretation authentique le plus souvent lorsqu'il y aura dans la pratique une interprétation discordante d'une règle. La question se pose alors à savoir s'il est nécessaire de l'appliquer sur des cas dejà jugés (retroactivité absolue). Selon la théorie de retroactivitié évidente, la réponse est affirmative. Selon les autres, cette loi non plus ne doit toucher à ce qu'on appelle les droits acquis, et ne peut se rapporter aux cas dejà terminés.

L'auteur s'engage pour que soit appliqué à cette question aussi, la théorie d'inférêt social. Il peut arriver alors que la loi interprétative ait un effet absolument retroactif, car du point de vue de cette théorie, ih n y a pas de droits acquis compris à priori, mais seulement des actes accomplis, comme il peut ariver que ces »actes accomplis« restent intactes si cesi est conforme à l'intérêt social.

UDK — 347.918

др Боривоје Познић,
редовни професор Правног факултета у пензији

ПРОТИВТУЖБА У АРБИТРАЖНОМ СПОРУ

1. Питање да ли је арбитражни суд овлашћен да одлучи и о противтужби, решава се по истом принципу као и друга питања која се тичу његове надлежности: ако је захтев противтужбе покривен арбитражним споразумом, тужени има право да тај захтев истакне. Међутим, постоји и мишљење да за надлежност арбитраже то није довољно. Потребно је да између захтева противтужбе и захтева тужбе постоји конекситет. Овај услов је редовно испуњен ако је споразум закључен у виду компромисорне клаузуле. Ређи је случај да захтев противтужбе није конексан са захтевом тужбе, иако је однос из кога оба потичу исти. Као пример може да се наведе спор у којем тужилац истиче захтев који се односи на једну испоруку на основу оквирног уговора, а тужени ставља захтев који се тиче само друге испоруке из истог уговора. По мишљењу по коме је конекситет претпоставка допуштености противтужбе, тужени у наведеном случају нема право на противтужбу, него мора арбитражи поднети тужбу(1). Заступници овог мишљења се очигледно инспиришу одредбом општег парничног поступка о конексној противтужби, једној од три врсте које тужени може у текућем спору поднети против тужиоца(2). Ово становиште је тешко бранити ако је правилима сталне арбитражне институције, као претпоставка за право на противтужбу, предвиђено само то да захтев противтужбе и захтев тужбе проистичу из истог односа.

2. Принцип да је противтужба допуштена само ако је покривена арбитражним споразумом у свему треба да важи и кад је тај споразум закључен у виду компромиса. Да би тужени, дакле, могао да у текућем спору пред арбитражом истакне захтев против тужиоца, потребно је да његов захтев буде у арбитражном споразуму тачно наведен. Ограничен простор не дозвољава нам да се посебно задржавамо у случају арбитражне надлежности на основу компромиса. Ово поготово зато што тај

(1) У том смислу, за немачко право: Baumach-Schwab, *Schiedsgerichtsbarkeit*, 1969, *p.* 133; Rosenberg-Schwab, *Zivilprozessrecht*, 1969, *p.* 718. Супротно Blomeyer, *Zivilprozessrecht*, 1963, *p.* 718. За конекситет се у аустријској науци изјашњава Fasching, *Schiedsgericht und Schiedsverfahren usw.*, 1973, *p.* 27.

(2) Види § 189. ЗПП. Сличну одредбу садржи § 94. југословенског *Законика о грађанском судском поступку* из 1929. (§ 96. аустријске *Јурисдикционе норме)* и немачки *Законик о грађанском судском поступку* (§ 33. ЗПО). Такође, и италијански *Законик о поступку* прописује да суд надлежан за главну ствар решава и о противзахтевима који зависе од основа *(titolo)* који је изнео тужилац или од основа који припада спору као средство одбране (Art. 36. C.P.C). И у француском праву противзахтеви су допуштени само ако се са првобитним захтевом спајају довољном везом (Art. 70. *Nouveau Code de procédure civile).*

вид споразума представља реткост у нашем правном животу. Рећи ћемо само толико да и у Француској и у Италији, у којима је компромис чешћа појава, поменути принцип трпи у пракси и науци изузетке(3).

3. Посебан осврт заслужује компромисорна клаузула којом припадници двеју земаља предвиђају надлежност два арбитражна суда, од којих један има седиште у једној, а други у другој земљи. У таквом случају надлежност се обично везује за улогу у спору. Најчешће се уговара да ће спор решити арбитража у земљи оне стране која буде тужена(4). Један пример пружа споразум о општим условима испоруке робе између Совјетског Савеза и СФР Југославије од 16. јуна 1977. (чл. 83).

Може се поставити питање да ли се компромисорном клаузулом о надлежности арбитраже у земљи тужене стране искључује могућност противтужбе. Тако, на пример, може ли тужилац — страни субјект, у парници која против југословенске организације тече пред Спољнотрговинском арбитражом у Београду, да поводом противтужбе оспори надлежност истичући да противтужба представља тужбу по којој су страначке улоге обрнуте. Доследно томе, она треба по споразуму о арбитражној надлежности да буде поднесена арбитражи у његовој земљи. Ово становиште, које је Спољнотрговинска арбитража усвојила у једном спору(5), не изгледа убедљиво. Против њега говоре ниже наведени разлози.

Пре свега, потврдан одговор на горње питање значи признање оправданости неповерења тужиоца према Арбитражи. То није лако разумети, јер тужилац је показао поверење у Арбитражу кад се ради о захтеву који он истиче, а није уверен да ће она исто тако објективно и зналачки пресудити спор о захтеву који је поднесен против њега. Једно објашњење можда лежи у томе да арбитража у његовој земљи, полазећи од друге колизионе норме, примењује на исти спорни однос друго материјално право, што ће, по његовом очекивању, довести до одбијања тужбеног захтева друге странке. Међутим, оспоравање надлежности за противтужбу ретко је мотивисано тим разлогом. Ако тужилац оспорава право на противтужбу, он то чини редовно зато што, просто, сматра да за одлуку која би гласила у његову корист има у поступку пред арбитражом

(3) Тако, на пример, Роберт, по коме је принцип ублажен одступањима. Једно одступање треба видети у законској или судској компензацији, која представља средство одбране чак и кад је износ истакнут противзахтевом већи од онога на који гласи тужба. Поред случаја накнадног изричног споразума о надлежности арбитраже за противтужбу, пракса узима да тај споразум може бити закључен и прећутно. Сама чињеница да су се странке упустиле у контрадикторно расправљање о ономе што чини предмет противзахтева може бити довољна да оправда проширење првобитног споразума (*Arbitrage civil et commercial*, 1967, стр. 224). — За италијанско право, Vecchione такође подвлачи принцип да је арбитража надлежна за противзахтев само ако је овај предвиђен компромисом. Али, исти писац допушта изузетке у још ширем обиму: и кад противзахтев није обухваћен компромисом, он може бити стављен ако је решавање о њему неизбежно да би суд дошао до одлуке која је предмет компромиса. Као један од примера, овај аутор наводи да је у спору за испуњење уговора о продаји допуштен противзахтев за поништај истог уговора пако тај захтев није компромисом обухваћен (*L'arbitrato*, 1971, *p.* 267—270). Из овог примера се види да Vecchione даје проблему решење које лежи и у основи законског решења за питање допуштености противтужбе у поступку пред редовним судом

(4) У спору по тужби купца Generalexport, OOUR Genex Agrar (Београд), против продавца »Alis s.p.a.« Castelnuovo Pangono (Italija) (T 412/82), надлежност није одређена према процесној улози коју странке добијају покретањем парнице. Уместо тога, у компромисорној клаузули речено је да ће за спор који настане поводом оспоравања од стране продавца бити надлежна Арбитража при Житарском удружењу у Милану, а да аз спор који буде проузрокован оспоравањем од стране купца надлежност припада Спољнотрговинској арбитражи у Београду. Од клаузуле по којој је надлежна арбитража у земљи тужене странке, таква клаузула разликује се по томе што се њом не искључује свака могућност да иницијативу за парницу узме онај од уговорача који би, према нормалном току ствари, требало да буде тужен.

(5) SEW Eurodrive (Bruchsal, BRD) против „Севера", Суботица (T 60/79).

у његовој земљи веће изгледе него у поступку пред Спољнотрговинском арбитражом у Београду. Није смела тврдња да такав процесни развој не представља обострану вољу странака изражену компромисорном клаузулом којом се предвиђа надлежност арбитраже у земљи тужене странке. Поготово је такав развој супротан ономе што су странке приликом закључења споразума хтеле, ако се има у виду да две арбитраже могу да о истим чињеничним или правним питањима заузму различите ставове. Та разлика може у крајњем резултату довести до противречности двеју одлука у ономе што је правноснажно пресуђено.

Мишљење да клаузулу о надлежности арбитраже у земљи тужене стране треба схватити тако да тужени не може своје противзахтеве из истог правног односа изнети пред ту арбитражу, значи у ствари да су странке споразумно искључиле могућност противтужбе. Правилником о СТА прописано је да је Арбитража надлежна и за противтужбу — чл. 23. ст. 1. У тој одредби се, истина, не говори непосредно о надлежности, али кад се каже да тужена страна може све до закључења расправе поднети противтужбу ако захтев противтужбе проистиче из истог правног односа, онда се то може разумети само тако да тужилац нема право да се тој радњи туженог супротстави сматрајући је недопуштеном. Страни субјект се, уговарајући надлежност СТА, подвргао њеним правилима (чл. 12, ст. 4). Тиме је истовремено пристао да Арбитража одлучи и о противзахтеву туженог. У споразуму о надлежности Арбитраже се о искључењу права на противтужбу не говори. Према томе, не чини се исправним тумачење да уговор, по којем је Спољнотрговинска арбитража надлежна као арбитража у земљи тужене странке, прећутно садржи искључење права на противтужбу. Али, кад би такво искључење и било у том уговору изрично предвиђено, може се поставити питање да ли би оно имало дејство. Одговор на то питање садржан је у чл. 39. Правилника о СТА, по којем треба разликовати оне процесне ситуације и могућности странака у поступку које Правилником нису регулисане, од оних на које Правилник даје непосредан одговор. Ако „у њему нема потребних одредаба", примењују се одредбе југословенског Закона о парничном поступку уколико одговарају природи поступка пред избраним судом. Али, странке могу својим споразумом одредити да ће у недостатку одредаба Правилника важити што друго, а не одредбе ЗПП-а. Њихов споразум може, дакле, бити пуноважан само у погледу онога што Правилником *није уређено*. Кад се ради о ситуацијама и правима странака у поступку, која су Правилником *регулисана*, примењује се оно што је Правилником прописано. Ова мисао изражена је речима „На поступак пред Арбитражом примењују се одредбе овог Правилника...". Доследно томе, једно питање на које Правилник даје непосредан одговор странке могу својим споразумом друкчије регулисати само уколико је то Правилником изрично допуштено. Таквих одредаба нема много: чл. 24, чл. 27. ст. 1, чл. 28. ст. 1, чл. 33. ст. 6, чл. 41. ст. 1. и ст. 6, чл. 42. ст. 4. Осим тога, Правилник странкама допушта да се споразумеју да се на поступак пред Арбитражом примене правила о арбитражи препоручена од стране Комисије Уједињених нација за међународно трговачко право (UNCITRAL). Ван тих одступања странке, дакле, не могу својим споразумом отклонити примену одредаба Правилника, па ни одредбу о праву туженог да поднесе противтужбу која потиче из истог односа као и тужба, дру-

гим речима, противтужбу којом се покреће нов спор обухваћен компромисорном клаузулом. Разуме се по себи да тужени може, после окончања поступка пред Арбитражом, да поднесе тужбу Арбитражи у страној земљи којој припада друга странка. Та арбитража је у таквом случају надлежна, јер тужба нема карактер противтужбе. Ако се изложено схватање прихвати, онда се на крају поставља још једно питање: какав став треба Арбитража да заузме ако су странке својим споразумом изрично искључиле примену одредбе Правилника о СТА којом се предвиђа право туженог на подношење противтужбе. Одговор зависи од значаја који се придаје тој одредби. Ако се узме да она представља један од принципа на којима је Правилник заснован, требало би да Арбитража одбије суђење (чл. 15. ст. 1)(6). Ако се, напротив, узме да одредба о противтужби не спада у принципе на којима се Правилник заснива, онда би Арбитража, поступајући in favorem compromissi, игнорисала споразумно искључење противтужбе. Друго схватање изгледа ближе духу Правилника.

dr Borivoje Poznić,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

COUNTERCHARGE IN THE ARBITRATION DISPUTE

Summary

The basic issue discussed in the present article relates to the jurisdiction of the foreign trade arbitration for the countercharge in case such arbitration has been agreed upon by means of a compromise clause providing for the competence of two arbitration instances — one having the seat in the country of one of the parties, and the other, in the country of the other party. In such a case the parties most frequently agree that their dispute should be settled by the arbitration court of the defendant party. While answering negatively to the question whether by means of such compromise clause the jurisdiction is excluded of the arbitration of the defendant's country for the countercharge, the author considers the following arguments:

— excluding the arbitration of the defendant's country for the countercharge would mean justifying the distrust of the plaintiff towards the arbitration;

— both parties, through the compromise clause they accepted, set forth the jurisdiction of the arbitration in the defendant's country;

— such conception is in concordance to the Belgrade Foreign Trade Arbitration Tribunal's Regulations.

dr Borivoje Poznić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

CONTRE — PLAINTE DANS UN LITIGE ARBITRAIRE

Résumé

La question fondamentale qui est examinée se rapporte à la compétence de l'arbitrage du commerce exterieur pour la contre-plainte au cas

(6) Редакција тог члана није сасвим успела. Текст „Арбитража *може* отклонити своју надлежност и ... ако арбитражни уговор садржи одредбе које нису у складу са ... начелима на којима је заснован овај правилник" не треба разумети као неко *право* Арбитраже да правну ствар прихвати као надлежна и кад је у арбитражном уговору садржан споразум којим се тужени одриче права на противтужбу. Арбитража је у таквом случају *дужна* да надлежност отклони.

où cet arbitrage a été convenu par la clause compromissoire par laquelle on prévoit la compétence de deux tribunaux arbitraires — l'un qui a son siège dans le pays d'une partie et l'autre dans le pays de la deuxième. Dans un cas pareil on convient le plus souvent que le litige soit résolu par l'arbitrage du pays de la partie contre laquelle une plainte est portée. En répondant par la négation à la question si une telle clause compromissoire exclue la compétence d'arbitrage dans le pays de la partie poursuivie pour une contre-plainte, l'auteur cite les arguments suivants:

— le fait d'exclure l'arbitrage du pays de la partie poursuivie pour une contre-plainte signifierait une justification de la méfiance de la partie civile envers l'arbitrage,

— par la volonté des deux parties, exprimée dans la clause compromissoire, on a prévu la compétence d'arbitrage dans le pays de l'accusé,

— une telle conception est conforme au Réglement de l'arbitrage du commerce exterieur à Belgrade.

др Јаков Радишић,
редовни професор Правног факултета у Крагујевцу

МЕДИЦИНСКО ПРАВО КАО ЗАСЕБНА ГРАНА НАУКЕ

1. Број научних дисциплина које се изучавају на правним факултетима у Југославији задивљујуће је велики. Поред чисте правничке „класике", заступљене су, барем исто толико, и потпуно нове гране друштвених наука. Скорашње дисциплине су двојаке нарави: једне представљају непосредни израз особености друштвено-политичког бића наше земље (на пример: друштвена својина и самоуправно право), а друге чине правни ехо новијег техничког и друштвеног развитка у свету уопште. Овим другим доказујемо своју способност и вољу да идемо у корак са најцивилизованијим земљама света, и да у општељудску ризницу знања унесемо понешто и од властитог духовног прегнућа. Но, будући да сваки правни факултет утврђује слободно своје наставне планове, они су прилично неуједначени. По некима је то чак и пожељна, а по мени непожељна околност, условљена више затеченим стањем наставног кадра на појединим факултетима, него разлозима друге врсте. Није ми циљ да о томе овде говорим, али бих приметио да се и тим разликама, на својеврстан начин, поткопава принцип о јединственом југословенском тржишту, јер оно, по свој прилици, претпоставља и јединствено правничко образовање.

2. Чудно је, међутим, како смо у том настојању да нам правне студије обухвате све важније области друштвених односа, могли запоставити једну тако важну област као што је она која се тиче медицинске делатности. Познато је да се на правним факултетима многих развијених земаља, чија нам правна наука служи за узор, засебно и помно изучава тзв. (*медицинско право* (Medical Law, Droit medical, Arztrecht). И то још од самог почетка овог столећа. Без те дисциплине не могу се данас ни замислити правне студије у земљама западне Европе, САД, Канаде, па и Аустралије. Готово у свим тим земљама постоји опсежна стручна литература посвећена медицинском праву, па чак и часописи који се баве искључиво њиме. У тим часописима пишу не само правници него и лекари, као што, с друге стране, и правници пишу у медицинским часописима. Јер су проблеми медицинског права њихови заједнички.

Међутим, у наставним плановима наших правних факултета нема нигде помена о медицинском праву. Да ли је реч о грешци која нам се случајно поткрала или о свесном одбацивању нечега што нам изгледа сувишним? Извесне чињенице говоре више у прилог овом другом. Наиме, идеја о потреби изучавања медицинског права пуштена је у саобраћај

још пре више година. Њу је, у својим радовима, ширио особито др Звонимир Шепаровић, професор Загребачког правног факултета. Та је мисао била присутна и на интеркатедарском састанку наставника кривичноправних наука, одржаном 1982. године, у Бањалуци. У реферату *Лијечничке грешке*, који је за ту прилику написала др Олга Јелачић, професор Правног факултета у Сплиту, стоји и ово: „Као веза између медицине и права на оба факултета требало би као посебан предмет увести медицинско право, али такав предмет за сада код нас није познат". Сем тога, у реферату професора Шепаровића *Актуални проблеми медицинског кривичног права* говори се о предмету медицинског права. Није ми познато како су на све то реаговали остали учесници тог састанка. Али је извесно да није сачињен заједнички предлог за увођење медицинског права у наставне планове правних факултета, нији је о томе, писменим путем поведена општејугословенска дискусија. Несумњиво је да је идеја о медицинском праву блеснула више пута, али се њене варнице нису разгореле у ватру, јер нису биле довољно подржане од стране правника. Мени се, пак, чини да те варнице не треба сматрати дефинитивно угашеним, па ћу стога покушати да их поново оживим. Али то не мислим чинити некаквим апстрактним убеђивањем и полемиком са замишљеним противником. Уместо тога, ја ћу, овлаш, изложити шта медицинско право подразумева и који су његови савремени проблеми. Желим, заправо, да дам кратку цртицу онога за чије се оживотворење залажем; да покажем да предлог о увођењу медицинског права није саткан од недовољно опипљивих идеја, него од живог ткива, од којег је лако могућно, ако се хоће, направити цео организам.

3. Појмом „медицинско право" означава се данас скуп правних правила која се тичу медицинске делатности(1). Међу њима су особито значајна она која уређују односе између медицинских посленика и лица која траже одређену медицинску услугу. Та правила чине медицинско право у ужем смислу. Оно још обухвата и прописе којима се утврђују услови за промет лекова и њихово издавање грађанима. Но, медицинско право не битише као заокружени систем норми које су сабране у једном свеобухватном законодавном акту. Напротив, само један део његових правила налази се у прописима који су посвећени искључиво медицинској делатности и њеним посленицима. Други део, који није ништа мањи, расут је по многим законским текстовима, који спадају у разне области права: уставно, кривично, радно, социјално, грађанско, управно, па чак и међународно и процесно право. Сем тога, прописи општег карактера, који важе за све, не само за медицинске посленике, у односу лекар—пацијент имају особено значење, условљено својеврсном природом тог односа. То вреди нарочито за норме о грађанској одговорности, јер њих обасјава и усмерава медицинска етика. У пракси и теорији посебно су изграђене категорије тзв. *лекарске дужности пажње* (у смислу професионалног стандарда) и *лекарске грешке*, а у парницама против лекара, и општа правила о терету доказивања претрпела су значајну промену. Једном речју, правила медицинског права показују несумњиво своју индивидуалност и кад формално нису издвојена.

(1) Erwin Deutsch, *Neuere Tendenzen und Probleme des Arztrechts*, »Niedersächsische Aerzteblatt«, No. 6/1984, p. 232.

Међутим, околност да медицинско право живи данас, добрим делом, „расељено" и „под туђим кровом", није без штетних последица. Јер то је, изгледа, разлог што је оно у нас остало обезличено, теоријски несређено и необјашњено. Упркос томе, његов „нормативни материјал" је велики, чак и већи него у земљама чији су правници успели да од домаћих прописа и судске праксе начине богату и истанчану теорију. Јер медицинска је делатност, без сумње, веома значајна по друштво, и мора се одвијати у оквирима одговарајућих правних норми. Зато што и њу обављају људи, и што је усмерена на тело и душу човекову. Медицинским посленицима пацијенти поверавају своја најважнија животна добра, стављајући се у однос готово потпуне зависности. У таквој позицији они за пацијента могу да учине и много, и мало и ништа. А могу и да погоршају његово здравствено стање или да изазову нову болест. Правни поредак није могао остати равнодушан према односу између лекара и пацијента и његово регулисање препустити у целости медицинској професионалној етици. Он тражи од сваког лекара да пацијенту пружи помоћ према савременим правилима медицинске науке и праксе, поступајући при том савесно и пажљиво и поштујући пацијентово право самоодређења. Поступак медицинског радника не подлеже само сталешкој него и спољашњој, правној контроли, макар да се она врши уз помоћ медицинских вештака, помоћу медицинских критеријума. У лекарску праксу улазе на тај начин и правна мерила. С напретком медицине, с повећањем дијагностичких и терапијских могућности, повећавају се и правни захтеви лекарској пажњи и лекарском умењу(2). Јер онај ко више може, тај је више и дужан. То правило води ка широком схватању појма лекарске грешке. С друге стране, свака медицински оправдана мера није сагласна с правом, није правно „индицирана" (на пример: операција без пристанка пацијентовог). Упркос томе, не може се рећи да медицинско право има искључиво циљ да заштити пацијента; оно је у интересу и самих медицинских посленика.

4. Будући да је сам по себи хуман, однос лекар — пацијент не одвија се једино према правним правилима, него и према нормама тзв. *медицинске или лекарске етике*. Етичке норме су утврђене и националним и међународним кодексима, односно декларацијама. Али оне не обавезују лекара да у свим сличним ситуацијама једнако поступа, јер је сваки болесник случај за себе. Напротив, од лекара се захтева индивидуални прилаз и конкретна процена, јер он „не лечи болест, него болесника". Професионална медицинска етика, која се заснива на начелу »salus egrotii suprema est« и »primum nil nocere«, чини темељ медицинског права. Јер, у односу између пацијента и лекара преплићу се, у највећој мери, право и морал. Разуме се, принципи професионалне медицинске етике су шири од правних, али су често мање изражени и немају тако строге и ефикасне санкције као што их имају правне норме.

Све до почетка овог столећа, право је у односу лекар — пацијент играло малу улогу. Тај се однос темељио претежно на поверењу, које су чланови породице имали у свог „кућног лекара". Но та се ситуација по-

(2) Adolf Laufs, *Berufsfreiheit und Persönlichkeitsschutz im Arztreicht*, Heidelberg, 1982, p. 10.

степено мењала, да би на крају доживела радикалну промену. Узроци томе су многобројни, али је њихово набрајање и објашњавање у овом напису непотребно. Довољно је истаћи чињеницу да је на место поверења ступило неповерење према „боговима у белом"(3). Појединци нису више спремни да сносе ризик свих медицинских захвата и да њихове недаће примају као божју бољу или судбину. Сматрају, наиме, да за медицинску штету неко мора бити и одговоран. Парнице против лекара порасле су нагло, нарочито у САД, Савезној Републици Немачкој, и Француској. Поред уобичајених штета, надокнада се захтева због ожиљка од операције и због нежељеног рођења детета узрокованог лекарском грешком(4). Али су многи пацијенти уверени да је њихов положај у парници против лекара, из више разлога, неподношљиво тежак. Стога они, у неким земљама, стварају своја удружења и шире покрет за организовану заштиту пацијената. Руководеће начело тог покрета јесте: „Одвећ је много и одвећ слепо веровати у суд једног лекара"(5).

5. Неповерење међу људима, које је општа одлика нашег времена, протегнуло се и на однос између лекара и пацијента, где има нарочито шкодљиву моћ. Морални стуб тог односа је ослабио и попустио, што је условило потребу да му се дода нека спољна потпора, у виду правних правила, која осигуравају права појединаца и одређују друштвене обавезе. Однос пацијент — лекар данас је више проткан правним параграфима него поверењем. Истину, тим се параграфима медицинским посленицима не намећу никакве нове обавезе, него се само већ постојеће моралне претварају у правне. По некима, међутим, та повећана правна регулатива и бирократизација односа између лекара и пацијента узрокују, у ствари, ново неповерење и непријатности. Они, наиме, тврде да се тиме кружни ток неповерења појачава попут спирале, која условљава нове законске мере, а ове опет ново неповерење(6). Медицинари опет сматрају да правни прописи спутавају њихов рад и терају их да негују *дефанзивну медицину*, која није у интересу пацијената. Где лежи она разумна граница до које се правни захвати у медицину могу сматрати оправданим, на то питање није лако одговорити.

Но једно је ипак извесно: поверење у односу лекар-пацијент не може се заменити ничим, па ни правом. Оно, напросто, нема никакву једнако вредну алтернативу(7). Али правне норме и поверење у лекара нису алтернативе које се узајамно искључују, него два комплементарна, допуњујућа чиниоца. Они који мисле да се правним прописима слаби поверење, мешају, у ствари, узрок и последицу. Право не ствара неповерење, него већ створено стање неповерења призива у помоћ право. Увлачећи се у однос између лекара и пацијента, право не гуши поверење, него његов недостатак замењује општим правилом понашања. Да би се спречио још већи губитак поверења у лекара, он при доношењу одлука треба да буде

(3) Engelbert Nieber, *Medizin und Recht, у Aerztliches Handeln zwischen Paragraphen und Vertrauen*, Düsseldorf, 1984, p. 25.
(4) *Ibid.*
(5) Bernhard H. Giese, *Rat und Recht für Patienten*, Wien—München, 1979, p. 15.
(6) Johanes Gründel, *Arzt-Patient-Gesellschaft: Perspektiven eines Vertrauensverhältnissen*, у: *Aerztliches Handeln zwischen Paragraphen und Vertrauen*, Düsseldorf, 1984, p. 130.
(7) D. Rössler, *Aerztliche Ethik in antropologischer Sicht*, у: *Aerztliche Ethik, Symposium*, Köln, 1. 10. 1977, Stuttgart—New York, 1978, p. 22.

везан критеријумима своје савести који имају и правну подлогу([8]). Право на тај начин олакшава поверење. Међутим, практични значај и правних и моралних норми зависи од постојања одређених састојака у личности самог лекара. Испуњење многих дужности остаје, наиме, зависно од мере његове човечности и разума, од љубави према пацијенту. Јер није без основа речено да „само добар човек може бити добар лекар".

6. Последње три деценије, интерес правника заокупља особито питање одговорности медицинских посленика. Под утицајем онога што се збива у пракси, тежиште пажње је померено са кривичне на грађанску одговорност. Ту су стално отворена и актуелна нарочито ова питања: досег појма лекарске грешке и њена узрочна веза са неповољним исходом лечења; дужност лекара да пацијента обавести о дијагнози, о терапији која је потребна, и о њеним ризицима, како би пацијент могао дати свој пуноважни пристанак; основ одговорности за штету узроковану медицинским справама; осигурање од одговорности и од медицинских ризика за које се не одговара; пацијентово право увида у медицинску документацију; и терет доказивања услова одговорности медицинских посленика. Сем тога, проблеми одговорности искрсавају и у вези са новим методама лечења и медицинских огледа на човеку, стерилизације, вештачког оплођења, интензизне неге, и др. Најпосле, ни питање одговорности за штетно деловање лекова није још прешло у стање мировања, јер се ту проблематизује однос одговорности произвођача лека и лекара који га је прописао.

Та се питања не претресају само у литератури него и на стручним састанцима правника и лекара. О њима се расправља и на националним и на међународним окуповима. Будући да су проблеми, углавном, свуда исти, њихова се решења траже удруженим напорима правника из различитих земаља. Већ неколико година заједнички се реализује међународни научни пројект Medical Responsibility in Western Europe, уз учешће и представника наше земље. Уопште узев, сви који се баве медицинским правом будно мотре да све што се у тој области дешава и у другим земљама. Упоредни метод изучавања појединих питања негује се ту са особитим жаром, а има и предлога за међународну унификацију извесних правних правила.

7. На простору који је унапред одређен, није било могућно рећи више о медицинском праву као засебној грани науке, и о узорном односу правника извесник земаља према њој. Но ако је за вајду, доста је и оно што је речено. Моје је уверење да у наставним плановима наших правних факултета треба наћи места и за медицинско право([9]). Односи између медицинских посленика и грађана поводом медицинских услуга не би требало да и даље остану изван интересовања студената права. Јер у тој се области сабрало толико много правних проблема да се они морају научно систематизовати и тако изучавати, а не само мимогред и колико је ко за то расположен. Од делова који су расути по широком простору, и зато једва приметни, ваља сазидати довољно уочљиву духовну грађевину, која треба да има свога сталног „домаћина", коме ће то бити једино занимање.

(8) Albin Eser, *Die Rolle des Rechts in Verhältnis vom Arzt und Patient*, у: *Aerztliche Handeln zwischen Paragraphen und Vertrauen*, Düsseldorf, 1984, p. 128—129.

(9) Оно нипошто није исто што и правна медицина, а неколико кривичних дела медицинских радника, која се изучавају у кривичном праву, чине само један његов мали део.

По моме осећању, потреба за медицинским правом је толико очигледна да се и не мора посебно доказивати. Као што сви користимо средства саобраћаја и туђе занатске услуге, тако смо принуђени да повремено тражимо и заштиту свог здравља. Јер здравље се више не сматра као божји дар, него као социјално право које се може утужити. Друштвена организација медицинске службе донела је собом *право на заштиту здравља,* које представља једно од основних права грађана, загарантовано Уставом СФРЈ (члан 186). Јер здравље је први услов слободног и хармоничног развитка човекове личности, њеног самоутврђивања и стваралачке активности. Од њега зависи и радна способност човека, па самим тим и његово имовно стање. Не каже се узалуд да је здравље „највеће богатство". То, заправо, објашњава и значај који ваља придати медицинском праву. Оно није потребно само понеком правнику, за стручни чланак, магистарски рад или докторску дисертацију; оно треба свим правницима, свим лекарима, и свим пацијентима. Нисмо ни издалека сви писци ни уметници, па нам ипак треба ауторско право. Још мање смо сви проналазачи, али нам је потребно и проналазачко право. Јесмо, међутим, сви потенцијални пацијенти, па стога не изгледа логично да можемо и без медицинског права као засебне гране науке. Јер медицинско право се тиче многих најбитнијих питања која дотичу смисао човековог постојања, здравља, живота и смрти. Наравно, далеко сам од помисли да ће се са мојим предлогом сви сложити, а још сам даље од веровања да ће се он и оживотворити. Искуство је показало да свака нова идеја која се тиче наставних планова у нас тешко и никне и расте. Но то, ипак, није разлог да се уздржимо од изношења таквих идеја и да све препустимо деловању закона инерције.

dr Jakov Radišić,
professor of the Faculty of Law in Kragujevac

MEDICAL LAW AS A SEPARATE BRANCH OF LEGAL SCIENCE

Summary

The author points out that, in addition to other branches of legal science, medical law is studied too at the law schools in many developed countries. However, teaching courses plans of Yugoslav law schools do not even mention the branch of medical law. Quite a few years ago some individuals proposed the introduction of that discipline into our law schools, but they did not meet adequate understanding. The author believes that this idea is not lost forever, so that he tries to put it up again on the agenda. With this aim in mind, he primarily submits a short outline of the contents of medical law, followed by a review of most outstanding relevant problems. This should serve as a proof that this discipline has real contents and actuality.

The author considers that many reasons speak in favour of studying medical law at Yugoslav law schools. He thinks that it is inconceivable that relations between medical workers and patients continue to remain outside the interest of the law school students. These relations are, namely, rather frequent and significant for every society. They emanate in order to meet the needs of potecting the health, namely in order to realize one of the fundamental constitutional rights of citizens. Since everybody has to request from time to time medical help, the medical law is necessary to every lawyer, to every patient, and to every physician. Therefore it is not

logical that it provokes only the interest of some lawyers, when writing a paper, an article or a master's or doctoral thesis. It is high time to begin to change such situation.

dr Jakov Radišić,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac

DROIT MEDICAL EN TANT QUE BRANCHE SCIENTIFIQUE DESTINCTE

Résumé

L'auteur constate que dans les Facultés de droit de beaucoup de pays dévelopés on étudie le droit médical à coté d'autres branches scientifiques. Cependant dans les plans d'enseignement des facultés de droit en Yougoslavie on ne fait aucune mention du droit médical. Il est vrai que des particuliérs avaient proposé, il y a quelques années déjà, que nos facultés de droit aussi introduisent cette discipline d'enseignement, mais cette proposition n'a rencontré ni compréhension ni soutien nécessaire. L'auteur pense que cette idée n'est pas perdue à jamais et tache donc de la revivre. C'est dans ce but qu'il donne tout d'abord une brève esquisse de ce que le droit médical compred et expose ses problèmes actuels. Il souhaite montrer ainsi que la proposition de l'introduction de cette discipline juridique n'est pas tissée d'idées insuffisamment palpables mais de tissu vivant dont il est facilement possible de faire tout l'organisme.

L'auteur est d'avis qu'il existe beaucoup de raisons qui plaident en faveur du droit médical, pour que l'on commence à l'étudier dans nos facultés de droit aussi. Selon lui il est inadmissible que les rapports entre ceux qui travaillent dans la médecine et les patients restent hors de l'intérêt des étudiants en droit. Car il s'agit de rapports très fréquents et fort importants dans toute société. Ils proviennent de la satisfaction du besoin de protéger sa santé, afin de réalisser l'un des principaux droits constitutionnels des citoyens. Etant donné que tout le monde est forcé de demander parfois l'aide médicale, le droit médical est nécessaire à chaque juriste, chaque patient et chaque médicin. Il n'est donc pas logique qu'il ne suscite l'interét que de quelque juriste, lorsqu'il écrit un article spécialisé, son ouvrage de maitrise ou thèse de doctorat. C'est le dernier moment pour que les choses commencent à changer.

UDK — 340-13

др Весна Ракић-Водинелић,
доцент Правног факултета у Београду

ЈЕДНАКА ПРИМЕНА И ТУМАЧЕЊЕ САВЕЗНОГ ПРАВА И УЛОГА НАЈВИШИХ СУДОВА У ФЕДЕРАЦИЈАМА

Идеја једнакости пред законом, као једна од великих инспирација законодавства стваране у току и после француске буржоаске револуције, изгледа да је уграђена у концепцију модерних врховних судова. Често је констатовано да ти судови треба да обезбеде јединствену примену и тумачење права на целокупној државној територији, а тиме и једнакост грађана у заштити њихових права пред нижим судовима.

Изворно, међутим, овако протумачена улога највиших правосудних институција и идеја једнакости пред законом, нису изгледале чврсто повезане. „Касациони суд није основан зато да би примењивао право на различите посебне случајеве, ни да би одлучивао о основу спора, већ да би штитио форме и принципе Устава и закона од напада које би судови могли извршити. Он не служи заштити грађана, већ заштити закона"(1). Зато је оритинална концепција француског Касационог суда, првог савременог највишег суда, била строга: Суд је био овлашћен само на контролу примене закона, без овлашћења *тумачења*. Тумачење закона се сматрало актом стварања права, па је, у складу са строгим разграничењем државних власти, припадало искључиво легислативи. Из истог разлога, одлуке Касационог суда се нису смеле ни образлагати. Веома брзо, међутим, ова екстремна концепција се напушта. Code Civile, у § 4 украћује судији право да одбије да суди у случајевима нејасности или ћутања закона — судови се, дакле, опет овлашћују на тумачење права. Још од 1974. године, тражи се да одлуке највишег суда буду образложене. Тако је највиши суд престао да буде чувар законитости у најужем смислу, и добио своју данашњу улогу, коју му мало ко одриче — улогу обезбеђења једнаке примене права(2).

Понегде је овако дефинисана улога суда експлицитно изражена у законодавству (примера ради: у Уставу Белгије, у италијанском Декрету о судској организацији, донетом 1923. године, у Уставу Холандије од 1814. године, итд.). У СР Немачкој, Аустрији и Швајцарској, оваква улога највише правосудне институције, изражава се функционално: законски су

(1) Robespjer на Скупштини, 25. маја 1790. — наведено према Braas-u, *Précis de procédure civil*, Bruxelles, Liège, 1945, *p.* 788.

(2) G. Marty, *La dnstinction du fait et du droit*, Paris, 1929, *p.* 68; *ibid:* „. . . интервенција Касационог суда неопходна је увек када је нападнута одлука донесена под условима превазилазе границе посебног спора и кад донесена одлука може имати генерални значај", *n.* 364.

ограничени допуштеност и разлози правних лекова о којима те институције одлучују(3), Англосаксонска права (премда су разлике у конкретним решењима знатне) усмеравају улогу највиших судова нешто друкчијом функционалном методом: допуштеност правних лекова зависи од става суда(4). Источноевропске социјалистичке државе сличне циљеве постижу субјективним ограничењима: само овлашћени државни органи могу подносити правне лекове о којима одлучују највиши судови.

У основи ове, раширено прихваћене улоге највиших судова лежи, дакле, несумњиво привлачна вредност-идеја. Предмет овог разматрања није, међутим, препознавање те идеје у конкретним решењима, већ оцена подобности практично примењених метода њене реализације, у федеративним државама.

Анализираћемо неке од тих метода:

а) систем законског ограничења допуштености и разлога правних лекова о којима одлучују највиши судови;

б) систем судског ограничавања допуштености оваквих правних лекова;

в) систем законског дефинисања улоге највиших судова.

Принцип је да највиши судови федерације испитују, конкретним поводом, само примену *савезног* права. Ово правило се најчешће остварује системом организације судова и ограничавањем допуштености, односно разлога правних лекова о којима ти судови одлучују(5). Међутим, описани принцип је, у већини анализираних федерација, релативно лабаво постављен — допуштају се одступања у циљу контроле примене права федералних јединица. Разуме се, најчвршћи је у федерацијама које показују извесна конфедеративна обележја. У Швајцарској, правило важи без изузетка: Савезни суд контролише искључиво примену савезног права, због чега је и могућност испитивања errores in procedendo екстремно ограничена, само на повреде процесних принципа садржаних у OJF(6). Чини се да је лабављење принципа сразмерно преовлађивању федеративних елемената над конфедеративним. У СР Немачкој, контрола права федералних јединица је сасвим изузетно допуштена: због повреда прописа који важе на територији широј од подручја једног Oberlandesgericht-а. Ово снажно ограничење, важи само за материјално право. Контрола процесног права, као савезног, је широка. *Федерално питање* због чије повреде се може покретати поступак пред Врховним судом САД, подразумева и спор који се решава применом права федералних јединица. Аустријски највиши суд подједнако контролише примену савезног и покрајинског права. Исто овлашћење припада и Врховном суду СССР.

Обрнуто, и највиши судови федералних јединица, по правилу, имају овлашћење контроле и савезног права. Али, највиши судови федерације готово увек могу контролисати начин на који су судови јединица применили савезно право.

(3) E. Schwinge, *Grundlagen des Revisionsrechts*, Bonn, 1935, *p.* 87; P. Cavin, *Le Tribunale fédérale Suisse*, »Revue internationale de droit comparé«, 1978/1, *p.* 345.

(4) F. James, jr — G. C. Hazard, jr, *Civil Procedure*, Boston, 1977, *p.* 674.

(5) Примера ради: по § 549 немачког ZPO, ревизија се пред Савезним судом, може изјавити само због повреде савезног права; у Швајцарској ревизија Савезном суду се може изјавити само због повреде савезног права; пред Врховним судом САД допуштено је само покретање тзв. *федералног питања*, које најчешће подразумева права заснована на савезним законима.

(6) *Loi fédérale d'organisation judiciaire.*

Разуме се, контрола савезног права нигде није свеобухватна. Не може се и не треба по сваку цену контролисати примена сваког савезног прописа. Овај домен је нужно сужен, а методе којима се ограничења остварују биће напред експлициране. Овде је потребно констатовати да се, у извесном смислу, ограничење домена у којем треба обезбедити једнаку примену права, супротставља идеји једнакости пред законом. Али, ако је јасно да се идеја једнакости не може *апсолутно* остварити, биће јасно да треба тежити њеној реализацији тамо где је друштвено најоправданије.

Карактеристично је да унитарне државе (Француска, Белгија, Италија, итд.), по правилу, широко отварају могућност интервенцији највишег суда: изјављивање правног лека најчешће зависи само од тога да ли побијана одлука потиче од жалбеног суда. Изузетак међу анализираним федерацијама, у овом погледу, представља Совјетски Савез: захтев за преиспитивање допуштен је против сваке правноснажне одлуке. Али, ограничење је ипак снажно, јер само државни орган, а не странка, може изазвати одлучивање Врховног суда о правном леку.

У већини анализираних федерација, примењена су снажнија или блажа додатна ограничења: *вредност предмета спора* (СР Немачка, Аустрија, Швајцарска); *„начелан значај"* покренутог питања (СР Немачка — Zulasungsrevision); *врста спора* (у неимовинским споровима одговарајући правни лекови су *увек* допуштени, у Аустрији и Швајцарској); *садржина одлуке* жалбеног суда (Аустрија). итд.

II

Систем судског ограничавања допуштености правних лекова о којима одлучују највиши судови је, за континентална права, новина. Немачко право га познаје од 1975. године, где егзистира паралелно са осталим ограничењима (Zulasungsrevision). (Овај систем су прихватиле и неке унитране државе, нпр. Финска, 1955. године).

Још нису довољно објашњени разлози за повећање броја европских држава континенталног права, које су прихватиле систем судског допуштања. Чини се да је један од разлога ове појаве потреба еластичног начина ограничења интервенције највиших судова(7). Поред тога, судско допуштање могло би значити и овлашћење највише правосудне инстанце да сама одређује границе своје интервенције потребне за уједначавање праксе. Али, практична решења у неким федерацијама (СР Немачка, САД), противе се последњем закључку, јер о допуштености правно лека одлучује другостепени суд, а не највиши суд федерације. Штавише, суд федерације је везан ставом другостепеног, па не може одбити испитивање правног лека, нити га, по правилу, може сам допустити(8). Посебно за немачку федерацију важи закључак да је основни „усмеравајући" чинилац жалбени суд, јер су услови за допуштеност Zulasungsrevision регулисани недовољно одређеном генералном формулом.

(7) R. Pollak, *Zivilprozessrecht II*, Wien, 1931, *p.* 568.
(8) Rosenberg-Schwab, *Zivilprozessrecht*, München, 1977, *p.* 811.

Изгледа нам да би се систем судског допуштења, поготово у федерацијама, могао боље искористити. Наиме, правни лекови о којима одлучује највиши суд, у већини анализираних права, захтевају разграничење чињеничних и правних питања. Овај тежак задатак припада, најчешће, тим судовима. Не би се могло тврдити да је оцена допуштености правног лека деликатнија од поменутог разграничења. Јер, у правима која познају судско допуштање постоји (макар и општа) законска формулација о условима које ваља испунити, док разграничење чињеничног и правних питања често зависи од флуидног „осећања потребе" и извесних (често контрадикторних) научних ставова о критеријумима разграничења.

III

Улога Савезног суда у југословенској федерацији је дефинисана законом. Ова околност, међутим, не треба да значи да је сврставамо међу оне државе које су прихватиле систем законског дефинисања улоге највише правосудне институције. Метод законског ограничења допуштености и разлога правних лекова о којима одлучује Савезни суд је (бар) равноправан са првим.

Савезни суд је (на основу чл. 33 ст. 2 Закона о Савезном суду), дужан да се стара о јединственој примени савезног права. Ову своју обавезу он испуњава на два начина: *посредно*, заузимајући начелне ставове на заједничким седницама (чему, додуше, повода дају конкретни проблеми, али, по правилу, не они о којима овај Суд може да се изјашњава *својом одлуком*); *непосредно*, одлучивањем о захтеву за заштиту законитости савезног јавног тужиоца и о захтеву за ванредно преиспитивање правноснажне одлуке, који подноси странка (чл. 412 и 416 Закона о парничном поступку). Чини се да *посредни* начин уједначавања праксе није нарочито делотворан. Онај други захтева дискусију.

Зато је потребно, прво, оценити колико су ова два правна лека о којима се изјашњава Савезни суд подобна да остваре његову прокламовану улогу у грађанскоправној материји. Експлицираћемо опасности које носи неједнака примена савезног права на целокупној територији Федерације:

а) различито тумачење савезног права може довести до правне несигурности, па чак и неравноправности странака у разним федералним јединицама;

б) ове разлике могу проузроковати оштећење заједничких интереса који се остварују преко Федерације(9).

Захтев за заштиту законитости је уређен тако да би, упркос својој привидној супсидијерности, могао остварити потребну сврху. Могао би, да се не користи као изузетак, што се егзактно може доказати: последњих неколико година изјављује се једва тридесетак захтева годишње, од чега око десет у грађанскоправној материји. Захтев за ванредно преиспи-

(9) Трива, Белајец, Дика, *Ново парнично процесно право*, Загреб, 1977, стр. 123.

тивање правноснажне одлуке, ограничен је само на побијање одлука у споровима због дискриминације на јединственом југословенском тржишту. Годишње, изјављује се неколико средстава ове врсте.

Могу ли се ризици различите примене савезног права избећи, ако је контрола Савезног суда сведена на узан домен омеђен са неколико конкретних случајева у којима он интервенише? Одговор се, изгледа, сам намеће. Актуелно уређење правних лекова о којима одлучује овај суд, омогућава да се један савезни закон (са изузетком описаног узаног подручја), тумачи на осам различитих начина, што би могло довести у питање не само остварење заједничких интереса, већ и принципе разграничења законодавних надлежности између федерације и федералних јединица.

Излаз? Процесуалиста га радије тражи на функционалном терену. Несумњиво је да би улога Савезног суда оживела ако би му се омогућило да одлучује о ревизији — уз разумна ограничења која су прихваћена и у другим федерацијама.

Аргументима који произлазе из показаних ризика различите примене и тумачења савезног права, треба додати и један којем се, понекад придају негативне ознаке: тако је и у другим федерацијама.

dr Vesna Rakić-Vodinelić,
Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

EQUAL IMPLEMENTATION AND INTERPRETATION OF FEDERAL LAW AND THE ROLE OF HIGHEST COURTS IN THE FEDERATIONS

Summary

While discussing the role of the highest court in federal states, the author points at several methods of determing such role, namely: the method of statutory restriction of legal remedies falling into the decision-making by the highest courts; the method of judicial restriction of these legal remedies, and the method of statutory defining of the role of highest courts. In accordance to her starting stand-points — that the role of the highest court in the federations is to ensure the equality of implementation and interpretation of federal law — the author concludes that fulfilment of this task may be controlled by assessing the adequacy of the corresponding legal remedies for effecting the equality. Dangers of unequal implementation of law can be found in the risk of legal incertainty and even in the inequality of the parties in various federal units, as well as in the risk of damaging of joint interests of the federal units.

Treating the activity of the Yugoslav Federal Court the author submits that this institution can not fulfil entirely its tasks as proclaimed in the law, namely to ensure the uniform implementation of law. The reason for this is the fact that the Court rather rarely applies legal remedies it is authorized to implement because the parties do not use them.

dr Vesna Rakić-Vodinelić,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

MÊME APPLICATION ET INTERPRÉTATION DU DROIT FÉDÉRAL ET RÔLE DES TRIBUNAUX DE PLUS HAUTE INSTANCE DANS LES FÉDÉRATIONS

Résumé

Considérant le rôle du tribunal de la plus haute instance dans les pays fédératifs, l'auteur remarque plusieures méthodes de détermination de ce rôle: méthode de limitation légale des remèdes juridiques dont décident les tribunaux de la plus haute instance, méthode de limitation judiciaire de ces remèdes juridiques et méthode de définition légale du rôle des tribunaux de la plus haute instance. Conformément à sa position initiale — que le rôle du tribunal de la plus haute instance dans les fédérations était d'assurer l'égalité dans l'application et l'interprétation du droit fédéral — l'auteur conclut que l'accomplissement de cette tâche peut être controlé par l'estimation de l'aptitude des remèdes juridiques correspondants pour la réalisation de l'égalité. Les dangers qui proviennent de l'inégale application du droit résident dans le risque de l'insécurité juridique, même inégalité en droits des parties dans différantes unités fédérales, ainsi que dans le risque de dégrader les intérêts communs des unités féderales.

Il a été constaté pour le Tribunal féderal Yougoslave, quant à son travail, qu'il ne pouvait en totalité répondre à sa tâche proclamée par la loi: assurer une application du droit unique puisque les remèdes juridiques dont il décide sont rarement utilisés.

UDK — 347.4

др Обрен Станковић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ВАЖНОСТ УГОВОРА СА САМИМ СОБОМ У НАШЕМ ПРАВУ

1. Уговор са самим собом појављује се у две варијанте. У првој, исто лице иступа у име заступаног (као његов заступник, односно пуномоћник) и у сопствено име, док трећег овде нема (јер се на његово место супституисао сам заступник, односно пуномоћник); из правног посла који пуномоћник предузима непосредно настаје правни однос између заступаног и заступника (пуномоћника): заступани, на пример, овласти другог да му прода хиљаду литара вина, а пуномоћник их купи за себе. У другој варијанти исто лице се појављује, и то у истом правном послу, као пуномоћник (заступник) и једне и друге стране; другим речима, правни однос из предузетог после настаје између два лица која имају истог пуномоћника: пуномоћник у име продавца продаје хиљаду литара вина а у име купца (једног трећег лица) их купује.

2. Мисија заступника (чија се воља налази у служби властодавчевих интереса) овде је очигледно на великој проби (нарочито у првом случају), јер он треба да води рачуна о два опречна интереса; потпуније остварење једног могуће је само на уштрб оног другог: продавац увек настоји да прода скупље, а купац да купи јефтиније. Законодавци су стога врло обазриви и на један општи начин ваљаност оваквих уговора условљавају сагласношћу властодавца(1): уколико је његова сагласност дата претходно, уговор важи чим је закључен, те се питање његове пуноважности са ове тачке гледишта и не поставља; накнадно дата сагласност конвалидира уговор и има повратно дејство те чини правни посао важећим од тренутка закључења. Изостанак ове накнадне сагласности (разуме се, у хипотези кад се не дела на основу претходне сагласности), међутим, нема у свим правним порецима исте последице: према једном решењу, он повлачи ништавост посла, који самим протеком времена не може бити конвалидиран, а његову неважност суд не мора да утврђује својом од-

(1) § 181. Немачког грађанског законика; чл. 235. Грчког грађанског законика; чл. 108 Пољског грађанског законика; § 221. Мађарског грађанског законика (кад је заступник правно лице); чл. 62. и 63. Грађанског законика РСФСР; § 56. ст. 3. Цивилног законика Немачке ДР; чл. 1395. Италијанског грађанског законика; чл. 2189. Етиописког грађанског законика; за француско право: G. Ripert — J. Boulanger, *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, tome II, Paris, 1957, n. 234. и сл.; за српско право: Лазар Марковић, *Грађанско право, Општи део и Стварно право*, Београд, 1927, стр. 252.

луком(²), док је према другом решењу посао рушљив, те ако не буде нападнут у законом прописаном преклузивном року, бива конвалидиран, иако је изричита ратификација изостала (³). По себи се разуме да изложена правила важе само за уговорно заступање, пошто изјаву о ратификацији може дати само заступани који је пословно способан, а такав нема законског заступника. — Од овог општег правила да уговор са самим собом не важи ако се с његовим закључењем није сагласио властодавац (односно да може бити нападнут у одређеном року по закључењу) законици појединих земаља предвиђају ретке изузетке, иако не сви исте: према једнима, важи уговор са самим собом чија је садржина потпуно објективно дата, тако да је свака могућност сукоба интереса искључена(⁴), а према другима уговор са самим собом допуштен је „ако се састоји искључиво у испуњењу неке обавезе"(⁵).

3. У Скици за Законик о облигацијама и уговорима (чл. 57) предвиђено је да заступник не може (без претходног овлашћења) у име лица које заступа закључити уговор са самим собом, али да заступани може овакав уговор накнадно ратификовати. Из неразумљивих разлога ово правило није ушло и у Закон о облигационим односима, што, опет, не значи да су његови творци хтели друкчије решење, нити да је ово питање de lege lata данас у нашем праву отворено. У породичноправним прописима, наиме, садржане су одредбе о законском заступништву, за чију аналогну примену на подручју уговорног заступништва постоје сви потребни услови. Према Закону о браку и породичним односима СР Србије (а тако је и по породичном законодавству осталих социјалистичких република), кад треба да се закључи уговор између заступаног и његовог законског заступника, или између два лица која имају истог заступника, суд одређује посебног стараоца (тзв. колизиони старалац). Тако, посебан старалац поставиће се лицу над којим родитељи врше родитељско право „за вођење спора између њега и његових родитеља, за закључивање појединих правних послова између њих, као и у другим случајевима када су њихови интереси у супротности"(⁶). Исто тако, лицу под старатељством поставиће се посебни старалац „за вођење спора између њега и стараоца, за закључење правних послова између њих, као и у

(2) § 181 Немачког грађанског законика; чл. 235. Грчког грађанског законика; чл. 108. Пољског грађанског законика; § 221. Мађарског грађанског законика (кад је пуномоћник правно лице); § 56. ст. 3. Цивилног законика Немачке ДР; М. Константиновић, *Скица за Законик о облигацијама и уговорима* (чл. 57).

(3) чл. 1395. Италијанског грађанског законика; чл. 2188. Етиопског грађанског законика.

(4) Чл. 1395. Италијанског грађанског законика; чл. 108. Пољског грађанског законика; за француско право: G. Ripert — J. Boulanger, *op. cit.*, n. 239; J. Boulanger, *Repreventalon*, n. 16, Encyclopédie juridique, Repértoire de droit civil, Paris, 1954, tome IV.

(5) § 181. Немачког грађанског законика; чл. 235. Грчког грађанског законика; за српско право: Лазар Марковић, *op. cit.*

(6) Чл. 282. ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Србије, „Службени гласник СР Србије" бр. 22 од 7. јуна 1980. У истом смислу: чл. 212. ст. 1. Породичног закона СР Босне и Херцеговине, „Службени лист СР БиХ", бр. 21. од 1979; чл. 52, ст. 1. Закона о старатељству СР Македоније, „Службен весник на СРМ", бр. 5. од 12. фебруара 1973; чл. 213. ст. 1. Закона о законски звени ин дружинских размерих СР Словеније, „Уредни лист СР Словеније", бр. 15. од 4. јуна 1976; чл. 215. ст. 1. Закона о браку и породичним односима СР Хрватске, „Народне новине" бр. 11. од 21. априла 1978; чл. 87. Закона о старатељству СР Црне Горе, „Службени лист СР Црне Горе", бр. 11. од 21. јуна 1980; чл. 51. ст. 1. Закона о старатељству САП Војводине, „Службени лист САПВ", бр. 24. од 30. децембра 1971; чл. 60. ст. 1. Закона о старатељству САП Косово, „Службени лист САПК", бр. 30. од 12. јула 1976; чл. 47. ст. 1. раније важећег савезног Основног закона о старатељству од 1947.

другим случајевима када су њихови интереси у супротности"(7). Најзад, кад међу малолетницима над којима исто лице врши родитељско право или међу лицима која имају истог стараоца треба да се води спор или закључи „правни посао у коме су интереси малолетника односно штићеника у супротности", поставиће се свакоме од њих посебни старалац(8).

4. Употребљене су, како се види, нешто различите формулације: у прва два случаја колизиони старалац поставља се увек (дакле кад год треба да се закључи неки правни посао између заступаног и његовог законског заступника) а у трећем, он се поставља кад треба да се закључи правни посао у коме су интереси малолетникâ (штићеникâ) у супротности. Примена формулације употребљене у овом последњем случају, ако се остане при њеном буквалном тумачењу, претпоставља једну претходну квалификацију, односно испитивање да ли сукоба интереса стварно има: колизиони стараоци постављају се ако се закључи да су интереси малолетникâ, односно штићеникâ (између којих треба да се закључи правни посао) у супротности, а ако супротности интереса нема, колизиони стараоци се неће ни постављати, него ће у име обојице уговор закључити њихов законски заступник (дакле исто лице). Може се, барем на први поглед, помислити да се са неким аргументима такво становиште може и бранити, јер постоји и извесна разлика у односима: начелно, интереси заступаног су више угрожени кад посао треба закључити између њега и његовог заступника него између два лица која имају истог заступника. Међутим, свака разлика у садржини односа не намеће нужно и усвајање различитих решења: угроженост интереса заступаног у случају кад два лица закључују посао преко истог заступника довољно је велика(9) да оправдава постављање колизионог стараоца увек када се између њих закључује неки правни посао, и то решење као примерено датој ситуацији не може бити одбачено само зато што су разлози за његово усвајање у једној другој ситуацији (кад се посао закључује између заступаног и његовог законског заступника) још више наглашени. Због свега овога мислимо да се и у нашем праву хтело исто решење за све случајеве, а да је разлика у формулацијама једна редакторска несавршеност, каквих у овом члану иначе има неколико(10).

(7) Чл. 282. ст. 2. Закона о браку и породичним односима СР Србије. У истом смислу и прописи осталих социјалистичких република и обе покрајине. Закон о браку и породичним односима СР Хрватске још предвиђа да ће орган старатељства поставити посебног стараоца штићенику и за склапање правних послова или за спорове у којима као противна странка суделује брачни друг или други блиски сродници старатеља (чл. 215. ст. 3). Други наведени закони то не предвиђају изричито, али сви имају општу одредбу да ће се посебан старалац поставити и у другим случајевима кад су интереси стараоца и штићеника у супротности, што обухвата и овај случај.

(8) Чл. 283. ст. 3. Закона о браку и породичним односима СР Србије; идентично: наведени прописи осталих социјалистичких република и обе покрајине.

(9) Начелно, она је због мање блискости између заступаног и заступника код уговорног заступништва већа него код законског, а на терену законског, опет, постоје разлике, јер је родитељ по правилу једнако привржен свој деци, док за однос стараоца према штићеницима то не важи у истој мери.

(10) Тако, на пример, у ст. 1. члана 282. Закона о браку и породичим односима СР Србије говори се о постављању посебног стараоца лицу над којим родитељ врши родитељско право, што је коректно (јер то може бити и пунолетно лице над којим је продужено вршење родитељског права) а у трећем ставу истог члана се говори о *малолетницима* над којима исто лице врши родитељског право; буквалним тумачењем би се извео закључак да колизиони старалац није потребан кад се уговор закључује између два пунолетна лица над којима је продужено родитељско право. — Исто тако, кад су у питању родитељ и дете, колизиони старалац се поставља за закључење „појединих" правних послова између

5. Породичноправни прописи само изузетно и под нарочитим условима допуштају уговор са самим собом: старалац може са штићеником о коме се стара закључити правни посао „само ако орган старатељства нађе да то захтевају интереси штићеника"([11]). Није, дакле, довољно да интереси штићеника и стараоца нису у супротности, већ је потребно да штићеникови интереси „захтевају" закључење уговора, а оцену о томе не доноси заступник већ један од њега различити субјект (орган старатељства), који се тако појављује у улози гаранта штићеникових интереса.

6. Овим одредбама дати су сви потребни елементи и за решење нашег питања на плану уговорног права: ако уговор са самим собом није допуштен између заступаног и законског заступника (родитеља и детета), он је то још мање у односима између лица мање блиских једно другом, какви су властодавац и пуномоћник; али, с друге стране, властодавац је по дефиницији пословно способно лице и као такав најкомпетентнији гарант сопствених интереса, па нема никакве сметње да он посао претходно дозволи или да га накнадно одобри, као што уосталом може одобрити било који посао закључен у прекорачењу овлашћења или чак у одсуству било каквог овлашћења (али без ове накнадне ратификације посао не би могао самим протеком времена бити конвалидиран, јер такво решење мора бити законом предвиђено, што у нашем правном систему није случај).

7. По нашем мишљењу, овлашћење за закључење уговора чија је садржина потпуно објективизирана, увек садржи и прећутну властодавчеву сагласност (разуме, ако није супротно речено) да га пуномоћник може закључити са самим собом, па ваљаност оваквих уговора није ни потребно посебно истицати (друга је ствар што законодавци то често чине, држећи се мудрости да се оно што се подразумева иако се не каже боље подразумева ако се каже); у сваком случају њихова ваљаност је потврда општег правила (да уговор са самим собом важи ако се с његовим закључењем властодавац сагласио) а не изузетак од њега, како је то прописано у неким страним законицима. — То у основи важи и за други споменути изузетак, да уговор са самим собом важи ако се искључиво састоји у извршењу неке обавезе (заступника према заступаноме и обрнуто, по тумачењу немачких коментатора); обавезе о којима је овде реч постоје од раније, унапред су потпуно обликоване и својом објективизираношћу такође искључују сукоб интереса између заступаног и његовог заступника (у немачком праву овај пропис дугован је и другачијем схватању појма правног посла, тј. да се он може састојати и у неком дозвољеном реалном чину, какав је извршење обавезе).

њих, а кад су у питању лица под старатељством, старалац се поставља „за закључење правних послова између њих" (не *појединих*). Никаквим разлозима се не би могла правдати различитост решења; две нешто различите формулације очигледно имају исти смисао. — Најзад, у прве две хипотезе (ст. 1. и 2. члана 282. Закона о браку и породичним односима СР Србије) колизиони старалац се поставља „и у другим случајевима када су њихови интереси у супротности" а у трећој хипотези (ст. 3. истог члана) овог додатка нема; наравно да се из овога не може извести закључак да се у тим „другим случајевима" колизиони старалац неће поставити, јер би то значило различито третирати две идентичне ситуације. Основни смисао читавог чл. 282. Закона о браку и породичним односима СР Србије је баш у томе да се због опречности интереса поставља посебан (колизиони) старалац. — Већина ових редакторских несавршености постоји и у законима осталих социјалистичких република и обе покрајине.

(11) Чл. 242. Закона о браку и породичним односима СР Србије.

dr Obren Stanković,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

VALIDITY OF CONTRACT WITH ONESELF IN YUGOSLAV LAW

Summary

Although the Law on Obligation Relations does not specify the question of validity of the contract with oneself, the author of the article, on the ground of an analysis of the provisions related to legal representation, and on the ground of the nature of agency, concludes the following: in Yugoslav law in the field of contractual agency the general rule is applicable according to which such a contract in full and valid if its concluding is agreed upon by the subjeot giving authority (enither expressly or implicitly), either prior to the conclusion or after that, and that without subsequent ratification (when agreement has not been given formerly) by the very lapse of time the convalidation may not ensue.

According to the author, the authority to enter into contract, whose contents is entirely made objective, always contains (except otherwise provided for) also a tacit power that the agent may conclude a contract with himself, so that the validity of such kind of contracts is based on the quoted general rule, and does not represent an exception from it (although some foreign codes have the opposite solution).

dr Obren Stanković,
professeur à la faculté de droit à Belgrade

VALEUR DU CONTRAT AVEC SOI-MÊME DANS NOTRE DROIT

Résumé

Bien que la Loi sur les rapports d'obligation ne dise rien de spécial sur la valeur du contrat avec soi même, l'auteur se basant sur l'analyse des dispositions qui se rapportent à la représentation légale et sur la nature de la représentation, conclut que dans le droit yougoslave dans le domaine de la représentation contractuelle il y a une règle générale qui est en viguer et selon celle-ci un tel contrat est valable si le commettant s'est mis d'accord avec sa conclusion (explicitement ou tacitement) soit avant soit après sa signature et que sans ratification ultérieure (lorsque l'accord n'a pas été donné préalablement) il ne peut y avoir convalidation par le fait même du temps écoulé.

Selon lui l'autorisation de passer un accord dont le contenu est toujours objectivisé (sauf si le contraire a été dit) contient aussi une procuration tacite que son chargé de pouvoir peut passer avec lui même, da sorte que la validité de tels accords est basée sur le réglement général cité et n'en est pas une exeption (bien que dans quelques codes étrangers leur validité est justement comprise comme exeption).

UDK 347.65/68(100)

др Марија М. Тороман,
научни саветник Института за упоредно право у Београду

РЕГУЛИСАЊЕ НАСЛЕДНОПРАВНИХ ОДНОСА У НЕСВРСТАНИМ И ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ

1. Наследно право несврстаних земаља и земаља у развоју показује нешто мању различитост у начину регулисања наследноправних односа него што је то случај са породичним правом у овим земљама. То се манифестује како у погледу значаја који се даје појединим институтима наследног права, тако и у погледу природе правила њиховог регулисања, односно извора на основу којих се то чини.

Тако, у наследном праву свих поменутих земаља, као основна питања која су предмет регулисања помињу се: услови за наслеђивање, законски наследни ред и тестаментално наслеђивање. Поред ових, наследно право неких од несврстаних и земаља у развоју садржи и посебна правила о оставинском поступку као начину остваривања права на наслеђивање. Зато се може рећи да у погледу питања која регулишу, разлика међу правилима наследног права ових земаља постоји само у погледу начина на који регулишу односе наслеђивања. Наиме, нека то чине само начелно, док друга са знатно више детаља.

Што се, пак, тиче природе правила на основу којих се решавају поменута питања у области наследног права, ваља указати на чињеницу да су то, за разлику од правила у области породичног права у овим земљама, првенствено законски прописи, док правила верских заједница, односно обичаји, имају тек другоразредни значај.

То је нарочито случај у оним несврстаним и земљама у развоју које су се релативно дуго налазиле под колонијалном управом европских земаља романског порекла (Француске, Шпаније, Португалије). Наиме, законодавство ових земаља знатно је утицало на формирање националног законодавства Бразила, Чилеа, Египта, Либана, Марока, Мексика, Перуа, Сенегала, Туниса и Венецуеле. Изузетак у том погледу су Алжир и Заир (Конго).

Међутим, у земљама које су се налазиле под протекторатом односно утицајима Енглеске, наследноправни односи регулисани су законским прописима само делимично, и то како у погледу питања која су предмет таквог регулисања, тако и у погледу група становника на које се примењују. Тако, на пример, у Гани, Индији, Ираку, Ирану, Нигерији и данас се приликом регулисања наследноправних односа примењују првенствено правила верских заједница и обичаји, док законски прописи

служе само као допуна приликом регулисања оних питања која се постављају тек у новије време, па се њихово решење и не може наћи у области обичајног права.

Најзад, у погледу примене правила за регулисање наследноправних односа, занимљива је ситуација која постоји у Кини, као једној од ретких земаља старе цивилизације у коју нису никада продрли утицаји страног права. Наиме, док је у овој земљи доношењем Закона о браку радикално раскинуто са применом обичајног права у области породичних односа, кинеско наследно право је и данас само једним незнатним делом регулисано законским одредбама, и то у оквиру Закона о браку у погледу међусобног наслеђивања брачних другова. Иначе, у овој области данас се примењује традиционално наследно право засновано на обичајима.

2. Када је реч о законском регулисању наследноправних односа у несврстаним и у земљама у развоју, као претежно усвојеном облику регулисања ових односа, не треба изгубити из вида ни модалитете таквог регулисања с обзиром на врсту прописа у оквиру којих се то врши. Наиме, у неким од поменутих земаља наследноправни односи регулишу се у оквиру грађанског законика, у другим у оквиру закона о наслеђивању, док се у трећим приликом регулисања наследноправних односа примењују одговарајуће одредбе закона који иначе регулишу неку другу област односа која је блиска односно непосредно везана за односе наслеђивања.

У земљама Латинске Америке у којима је релативно рано стечена независност, наследноправни односи регулисани су у оквиру грађанских законика ових земаља. При томе, и начин регулисања појединих института наследног права у оквиру ових законика је сличан, уз постојање неких специфичности везаних за одређену земљу. На пример, док Грађански законик Бразила садржи оригинална решења у погледу законског наследног реда, решења која садржи у том погледу Грађански законик Венецуеле изразито су инспирисана принципима романског законодавства. Када је реч о регулисању наследноправних односа у оквиру грађанског законика, ваља напоменути и то да су у оквиру ових законских текстова регулисана углавном сва питања која се тичу наследноправних односа. То је, на пример, случај у грађанским законицима Бразила, Чилеа, Еквадора, Мексика, Перуа и Венецуеле(1).

Затим, у већини земаља Азије и Африке наследноправни односи регулишу се у оквиру посебног закона о наслеђивању. Међутим, с обзиром на питања која ови закони регулишу, разликују се законодавства земаља у којима је целокупна област наследног права обухваћена овим законом од оних која, у оквиру таквог закона, само делимично регулишу наследноправне односе. Тако, на пример Закони о наслеђивању Индије и Либана садрже одредбе о свим питањима која се могу поставити у вези са правом наслеђивања(2) док Закони о наслеђивању Египта, Ниге-

(1) *Codigo Civil del Brasil* No 3071 de 1. de januario de 1916 »Diario Official« no 1/916;
Codigo Civil para el distrito federal del Mexico de 26. de diciembre de 1926, Libro III, art. 1281—1791 »Diario Official de la Federatiòn« et dia 26. de marzo de 1928;
Codigo Civil del Perù de 30 de agosto de 1936, Libro III, apr. 657—811 (Establece que et Codigo Civil Regia desde el 14. de novembre de 1936);
Còdigo Civil Venezolanò de 13 de dicimbre de 1942, art. 780—1023.

(2) *The Hindy Succession Act*, 1956 »India Code«, Voi VI-A, pp. 167—182;
The Liban Succession Act, 1948 and 1959.

рије, Гане и Обале Слоноваче у оквиру овог Закона регулишу само питање тестаменталног наслеђивања(3). При томе, остала питања решавају се у Египту на основу одговарајућих одредаба Грађанског законика(4) док се у Гани, Нигерији и Обали Слоноваче приликом решавања осталих питања у вези са наслеђивањем примењују обичаји односно право верских заједница.

Најзад, у трећој групи, углавном афричких и неких азијских земаља, основна питања у области наследног права решавају се применом одговарајућих одредаба које садрже законски текстови који се тичу других области грађанског односно породичног права. Тако, у законодавству Марока и Туниса ове одредбе налазе се у Законику о личном статусу(5), у Сенегалу у Закону о породици(6), а у Кини у Закону о браку од 1950. године(7).

3. С обзиром на то да знатан број од до сада поменутих земаља припада групи земаља у којима је до недавно важило искључиво исламско право, заслужује пажњу кратак осврт на регулисање наследноправних односа у овим земљама.

Упоредно проучавање установа исламског права показује да правне, које су истовремено и верске, установе чине тзв. Fiqh, који представља традиционални систем установа исламског права, статичан, скоро непромењив. С обзиром на то, и муслиманска теоријска учења су, у принципу, статична и своде се на дословно и непогрешиво тумачење тзв. „светих текстова", који се тичу како саме религије, тако и уређења муслиманских држава(8).

Међутим, чињеница је да је још и данас у муслиманским земљама сачувано код масе становништва много преисламских обичаја који су у супротности са Мухамедовим учењем. Тако, на пример, муслиманске земље би, у смислу одредаба fiqh-a, требало да имају један једини суд (qadhî) са универзалном надлежношћу. Овај принцип се, међутим, скоро никада није доследно примењивао у овим земљама.

Напротив, детаљније проучавање исламског права показује да је у земљама у којима оно важи релативно рано установљено подела над-

(3) Loi du 29. juillet 1948, *sur les successions égyptienne*, Le Caire, 1952;
The Testament Act, 1837 and 1925 and *The Intestates Act*, 1952 (»Laws of Succession in Nigeria«, London, 1965);
The Ghana Testament Act, 1977;
Loi No 64—380 du 7. octobre 1964 relative aux successions et Loi No 64—380 du 7. octobre 1964 relative aux donations entre vifs et aux testaments »Lois et decrets de Côte d'Ivoire«, 1970, pp. 869—890.
(4) *Code Civil égyptien du 29. juillet 1948*, Le Caire, 1952.
(5) *Code marocaine du 22. novembre 1957 sur le statut personnel et sur les successions* »Bulletin Officiel du Royame du Maroc«, No 2378 et 2387, pp. 806—811 et 1161—1163;
Loi tunisiènne du 13. août 1956 et du 18. février 1981 sur le statut personnel »Journal Officiel de la Républiquc Tunisienne, 1956, No 11, pp. 334—335 et 1981, No 2.
(6) *Code sur la famille de Sénégal du 1972.*
(7) Nahe Nao Tsien: *La nouvelle loi sur le mariage et l'évolution de droit de famille en Chine populaire*, »Revue International de droit comparé«, 1981, No 4, p. 1013.
(8) G. H. Bousquet, *Du Droit Musulman et de son application dans le monde*, Alger, 1949, p. 103;
Houtsma, *The Encyclopedia of Islam and Supplement* (Articles of Shari'a, Figh, Shi'a, etc) Leiden—London, 1913—1938;
Juynboll, Th. W., Handbuch des islamischen Gesetzes, Leiden—Leipzig, 1923, pp. 235—225;
y. Linant de Bellefonds, *Traité de Droit musulman comparé*, Paris — La Haye, 1965, T. I—II, pp. 455—480;
Louis Milliot, *Introduction à l'étude du Droit Musulman*, Paris, Recueil Sirev, 1953, pp. 440—490;
J. D. Luciani, *Traité des successions musulmanes*, Paris, 1890;
W. Marçais, *Des parent et alliés successibles en doroit musulman*, Rennes, 1898;
G. Stefani, *Les successions »ab intenstat« et testamentaires en droit français comparé au droit égyptien*, T. I: Les successions »ab intestat«, Le Caire, 1951;
Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, London, 1966, p. 296.

лежности између одређених врста судова. — Тако, у надлежност редовних верских судова (судства char) долазе спорови који настану у оним областима друштвеног живота за које се у муслиманској заједници сматра да стоје у тесној вези са религијом и верским организацијама. А такве области тичу се, пре свега, личног статуса, а нарочито брака и породице; затим, ту спадају наследноправни односи, режим верских задужбина (waqf, h'obous) и тестамент; најзад, у ову област друштвених односа спадају и они који се тичу поклона и стварноправног статуса непокретности. — Што се, међутим, тиче облигационих односа, трговачког и кривичног права, спорови из ових области изузети су из надлежности редовних верских судова и решавају се пред судовима посебне врсте.

Иначе, муслимански систем наслеђивања потиче, у ствари, из сукоба општеважећих обичаја у преисламској Арабији, нарочито у Медини, и посебних обичаја који су се одржали односно који су уведени у граду Меки. Према општеважећим обичајима у преисламском периоду, породица у правом смислу речи састоји се искључиво од мушких чланова, док жене и немају правни персоналитет, него чине саставни део имовине породице којој припадају. С обзиром на такво уређење породице, сматра се да жена не може имати ни својство наследника; оно се конституише само у корист мушкарца, односно рођака по мушкој линији. Мухамед је, међутим, подржавајући као принцип позивање на наследство искључиво у корист мушкараца односно рођака по мушкој линији, установио најпре реципрочно признавање својства наследника између становника Меке који су емигрирали са њим у Медину и становника Медине који су им указали гостопримство и пружили азил. Осим тога, он је, у вези с тим, допустио и наслеђивање жена и рођака по женској линији, уопштавајући тако обичаје који су владали у Меки. А то су били или стари наслеђени обичаји или обичаји позајмљени из законодавстава суседних земаља које су се већ налазиле на вишем степену цивилизације. Тако је паралелно сродство, тј. сродство и по мушкој и по женској линији, прихваћено као основ позивање на наслеђе и у исламском праву.

Таквим историјским развојем може се објаснити коегзистенција две велике категорије наследника које данас постоје у муслиманском праву. Једну од тих категорија чине наследници asab, тј. мушкарци, односно рођаци по мушкој линији, који се приликом наслеђивања позивају на прастари обичај Арабије у овој области друштвених односа. Другу категорију чине наследници à fard, тј. жене, односно рођаци по женској линији, који се позивају на наследство на основу правила уведених у исламско право реформама које је извршио Мухамед.

Без обзира на то којој од поменутих категорија припада наследник, он се у муслиманском систему наслеђивања не сматра наставком личности оставиоца, него само обичним сукцесором његових добара. На њему лежи обавеза ликвидирања заоставштине и он је, пре свега, извршилац ове обавезе које се ни у ком случају не може ослободити. С обзиром на то да у исламском праву облигациони однос има искључиво лични карактер, наследник умрлог не може постати дужник повериоца, за евентуалне дугове оставиоца одговара само до висине вредности добара које је наследио.

Правила исламског наследног права су императивне природе и представљају део јавног поретка. А то значи, пре свега, да се не могу непосредно и потпуно одрећи свога наследства лица која закон на то позива. Затим, тестаментом се може располагати само до једне трећине имовине, док се остале две трећине задржавају за чланове породице оставиоца. Најзад, исламско право не допушта измену законског наследног реда односно положаја наследника онаквог какав је законом односно обичајима одређен.

Према томе, разликовање интестатског од тестаменталног наслеђивања, коме се у праву европских земаља поклања доста пажње, за муманско право је од незнатног интереса. Наиме, у исламском праву полази се од тога да је својство наследника утврђено законом и Богом одређено, па се, у принципу, не може мењати вољом људи односно вољом оставиоца.

Муслиманске земље у којеима је класични систем исламског наследног права више или мање измењен односно у којима је примена правила муслиманског права данас потпуно напуштена, спадају у земље у којима је друштвени развој достигао виши степен. У разлози њиховог напретка су, као што је познато, како политичке тако и економске природе. При томе, мада су политички разлози тесно везани са економским, они имају и своје особености. Тако, политичке разлоге друштвеног развоја појединих муслиманских земаља треба тражити у европским освајањима муслиманских земаља у XVII и XVIII веку, с једне, и у слабљењу Европе у односу на остали део света до кога је дошло почетком XX века, с друге стране.

4. Без обзира на начин регулисања наследноправних односа у појединим несврстаним и земљама у развоју, када је реч о регулисању материје наследног права, може се рећи да је данас њено законско регулисање правило, за разлику од регулисања породичноправних односа у овим земљама. А то је последица чињенице да породица и наслеђивање имају своје различите корене: породица је везана претежно за личност, а наслеђивање за имовину неког лица. Отуда је и њихов историјски развој био различит, како по својој садржини, тако и по времену настанка.

Породица као временски старија институција, усмерена је наиме, више ка обичајима и свему ономе што је од древних времена ангажовало пажњу човека. Зато се и примена обичајног права на породичне односе задржала знатно дуже, а у неким земљама и до данас.

Тек са развојем производних снага и стварањем вишка вредности имовина је почела да заокупља пажњу човека и да га усмерава ка њеном очувању, не само за време његовог живота, него и после његове смрти. А за регулисање односа који настају поводом располагања имовином за случај смрти, у највећем броју земаља данас се примењују одговарајуће законске одредбе. Јер, у овим земљама скоро и да нису постојали посебни обичаји који би се могли применити приликом регулисања наследноправних односа.

dr Marija Toroman,
research counsellor of the Institute for Comparative Law in Belgrade

REGULATING THE INHERITANCE LAW RELATIONS IN THE NON-ALIGNED AND DEVELOPING COUNTRIES

Summary

The inheritance law of th non-aligned and developing countries shows somewhat less differences in the manner of regulation of inheritance law relations than is the case with the family law in these countries. Tsih is particularly visible in relation to the nature of rules of their regulation, namely in the sources on the ground of which such regulation is effected. In other words, these are, as contrasted to the field of family law, primarily statutory enactments, while the rules of religious communities or the custom are only of secondary importance. This is particularly the case with the countries which have been relatively for a long time under the colonial rule by European countries.

The author points out also at different kinds of statutory regulation of the inheritance law relations in the non-aligned and in the developing countries. One of these modalities is the regulation of these relations witihn the framework of the civil code, which is particularly true for the Latin American countries. The second modality relates to specific statutes on inheritance, which is characteristics for the majority of countries of Asia and Africa. Finally, the regulation of inheritance law relations by applying corresponding provisions of the statutory texts and enactments referring to other fields of the civil, or of the family law acquired its application today in some African and Asian countries.

Due to the fact that considerable number of non-aligned and developing countries belongs to the group of countries with predomination of Islamic law, the author reviews in brif outline the regulation of inheritance law relations according to the rules of the Islam. Particular attention of the author is dedicated along these lines to the historical development and to basic characteristics of the Islamic inheritance law.

dr Marija Toroman,
conseiller scientifique de l'Institut du droit comparé à Belgrade

RÉGULATION DES RAPPORTS JURIDIQUES DE SUCCESSION DANS LES PAYS NON ALIGNES ET EN DÉVÉLOPPEMENT

Résumé

Dans le cadre de cet article l'auteur commence ses méditations par la constation que le droit de succession dans les pays non alignés et en développement manifeste une difference plus petite dans la manière de régler les rapports juridiques de succession que ce n'est le cas du droit de famille dans ces pays là. Ceci se manifeste surtout en ce qui concerne la nature des régles de leur régulation, c'est à dire source sur la base de laquelle on le fait. Ce sont, en difference du domaine du droit familial, primordialement des prescriptions légales, tandis que les règles des communatés de religion, c'est à dire coutume, n'ont qu'une importance secondaire. Ceci est surtout le ces des pays qui étaient relativement longtemps sous l'administration coloniale de certains pays européens.

L'auteur indique ensuite les modalités du règlement légal des rapports juridiques de succession dans les pays non alignés et en développement. Une de ces modalités est de régler ces rapports dans le cadre du Code civil qui est surtout appliqué dans les pays d'Amérique latine. La deuxième modalite est présentée par des lois d'héritage, modalité qui a trouvé sa place dans la plupart de pays d'Asie et d'Afrique. Enfin, la régulation des rapports

juridiques de succession par l'application des dispositions correspondantes des textes de la loi qui se rapportent à d'autres domaines du droit civil, soit du droit de famille a son application aujourd'hui dans quelques pays d'Afrique et d'Asie.

Étant donné qu'un nombre important de pays nonalignés et pays en développement appartient au groupe de pays où il n'y a pas encore si longtemps, le droit islamique passait pour être le seul exclusif, l'auteur donne un bréf aperçu de la régulation des rapports juridiques de succession selon les règles d'Islam. Tout en la faisant il accorde une attention particulière à son développement historique et lié à ceci aux principales caractéristiques du droit de succession islamique.

UDK — 341.232 + 339.9(5)

др Миодраг Трајковић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПРАВНИ ИЗВОРИ ASEAN-а

1. Уводне напомене

Разматрање регионалних интеграција у свету, несумњиво показује да је ASEAN (Удружење југоисточноазијских нација) једна од најинтересантнијих интеграција, посебно у домену економских односа(1). Окупљајући већ осамнаест година Индонезију, Малезију, Тајланд, Филипине и Сингапур, а од 1984. године и шесту чланицу, новонасталу државу Брунеј, ASEAN представља успео покушај међусобне економске, културне и социјалне сарадње земаља Југоисточне Азије(2). На ширем међународном плану, асоцијација се све више бави договарањем ради заједничког наступа чланица у Групи 77 земаља у развоју и на другим међународним форумима, док у оквиру конкретне економске сарадње представља организовану форму јединственог наступа према развијеним земљама Запада. С друге стране, ASEAN је de facto и политички активан, будући да се налази у стратегијски веома значајном делу света, на прелазу из Индијског у Тихи океан, односно на вратима великог Пацифичког базена. Ривалство великих сила САД и СССР у Азији и Југоисточној Азији, отворени кампућијски проблем, присуство Кине, Јапана и Вијетнама — све то утиче да ASEAN није само економска, културна и социјална творевина. Три земље ASEAN-а, Индонезија, Малезија и Сингапур чланице су несврстаног покрета, док је осталима идеја несврставања блиска, тако да и ово асоцијацији даје печат позитивног политичког фактора у међународним односима.

Ових неколико уводних напомена нам се учинило неопходним, без обзира на њихову ноторност, пре него што почнемо да говоримо о главној теми — правним изворима ASEAN-а. Само функционисање асоцијације, њено место и улога у свету, међутим, остају изван наших размишљања, јер су предмет политичке или економске анализе.

---

(1) О ASEAN-у постоји богата литература, углавном економско-политичка. Наводимо неке новије књиге и чланке: L. Yong Leng, *Essays in Political Geography*, Singapore, 1982; *Ten years of ASEAN*, *Jakarta*, 1978; M. Osborne, *Southeast Asia, An Introductory History*, Sidney, 1983; J. Wong, *ASEAN Economies in Perspective*, Singapore, Hong Kong, 1983; *Southeast Asian Affaire* 1983, 1984, Institut of Southeast Asian studies, Singapore; ASEAN Economic Bulletin of Institut of Southeast Asian Studies, 1984, Singapore итд.

(2) Вид.: *Commemorative Booklet on the Admission of Bruney into ASEAN*, *Jakarta*, 1984, *p.* 18—33.

2. *Банконшка декларација из 1967.*

а) Међу бројним правним документима асоцијације одабрали смо неколико, који по нашој оцени представљају основне правне изворе за настанак и активност ASEAN-а. Кад ово кажемо имамо у виду правне изворе у формалном смислу значења, као облике у којима је изражена воља пет суверених држава — оснивача ASEAN-а. Разуме се да и овде влада иста правна логика из области унутрашњег и међународног права и да се као материјални извори права појављује само воља највиших органа власти земаља — чланица, спремних да један део своје суверености пренесу или делегирају новоствореној организацији. Изабрани правни извори су следећи: ASEAN-ska декларација из 1967, Уговор о пријатељству и сарадњи у Југоисточној Азији из 1976, Декларација о асеанској сагласности из 1976. и Споразум о асеанском преференцијалном трговинском систему из 1977. године. За потребе овог рада задржавамо се само на првом.

б) Основни правни извор ASEAN-а, једна врста његовог оснивачког акта је Асеанска Декларација из 1967. године, познатија под именом *Банкошке Декларације* (Bangkok Declaration). То је документ, који по форми личи на уобичајену декларацију у међународном праву, какве се често доносе на међународним конференцијама, али је по садржини врло одређен и прецизан, тако да би могао да носи назив правног међународног регионалног споразума. Документ у преамбули садржи основне констатације и жеље, којима се његови аутори руководе у формирању ASEAN-а и одређивању његових циљева — постојање заједничког интереса и заједничких проблема, унапређење регионалне сарадње и добросуседства, одговорност за јачање економске и социјалне стабилности у Југоисточној Азији, итд.([3]). Пажњу посебно привлачи последњи пасус у преамбули, који потврђује да су све иностране базе привремене, да остају једино са израженом сагласношћу држава у питању и да се не могу употребити директно или индиректно против националне самосталности и слободе држава у региону, нити против њиховог развоја.

У другом делу Декларације утврђено је име асоцијације ACEAH (Association of South East Asian Nations) и формулисани његови циљеви и намене. Убрзање економског раста, социјалног прогреса и културног развоја су на првом месту([4]). Затим долази унапређење мира и стабилности у региону, као и поштовање права у односима између земаља региона, уз респектовање принципа Повеље Уједињених Нација. Документ такође предвиђа сарадњу и узајамну помоћ чланица у питањима од заједничког интереса у економској, социјалној, културној, техничкој, научној и административној области. Следећа одредба је врло конкретна за овакву врсту документа, јер предвиђа сарадњу у области пољопривреде, индустрије и трговине, „уз проучавање проблема међународне трговине сировинама", као и заједничко унапређење транспорта и комуникација. Ту је и пружање узајамне помоћи у обуци кадрова и истраживањима, са акцентом на унапређењу студија о Југоисточној Азији.

(3) R. Irvine, *The Formative Years of ASEAN:* 1967—1975, у књизи *Understanding ASEAN*, *p.* 8—36, The Australian Institut of International Affaires, 1982, *p.* 8—36.

(4) J. Wong, Introduction, Asean's Road to Regionalism, у књизи *ASEAN Economies in Perspective*, Hong Kong, 1979, *p.* 1—11.

Овај део се завршава позивом за одржавањем блиске и корисне сарадње у међународним и регионалним организацијама, као и позивом за тражењем нових путева у међусобној сарадњи.

Трећи део Декларације предвиђа механизам асоцијације за постизање поменутих циљева и реализацију будућег програма. Као највиши орган ASEAN-а предвиђа се Годишњи састанак министара иностраних послова чланица под именом ASEANSKOG министарског састанка, којим ће се руководити на принципу ротације, док се специјални министарски састанци могу сазивати по захтеву или кад налаже потреба(5). Уз ово постоји и Стални комитет, под председништвом министра иностраних послова земље домаћина или под руководством његовог представника, у коме су чланови амбасадори чланица акредитовани код земље домаћина. Ово тело заседа између годишњих састанака министара иностраних послова и представља облик сталног консултовања и координирања. Осим овога постоје и Ad hoc *комитети* и *стални комитети* стручњака за поједина питања, који заседају по потреби у свим чланицама ASEAN-а. Декларација такође предвиђа формирање националног секретаријата, који ће обављати послове асоцијације у име земље и обслуживати Годишњи или специјалне министарске састанке, *Стални комитет* и Ad hoc *комитете*. На крају Банкошке декларације се каже да је „асоцијација отворена за учешће свих земаља региона Југоисточне Азије који прихватају поменуте циљеве, принципе и задатке"(6). Декларацију су потписали министар Президијума за политичке и иностране послове Индонезије Адам Малик, заменик председника владе Малезије Абдул Разак, и министри иностраних послова Филипина, Сингапура и Тајланда — Narciso Ramo, S. Rajaratnam и Thanat Khoman.

в) Анализом одредаба Декларације се лако утврђује да представници пет југоисточноазијских земаља нису формирали међународну организацију класичног типа, већ само асоцијацију за сарадњу са специфичним интерним механизмом. У овој фази развоја ASEAN нема ни свој међународни, односно регионални секретаријат, већ га опслужују национални секретаријати ASEAN-а, као делови Министарства иностраних послова чланица. Међу циљевима асоцијације доминирају економски, а за њима социјални и културни. Пада у очи преокупација твораца ASEAN-а, као представника земаља у развоју и сировинских земаља, да економски сарађују међусобно у региону и у међународним организацијама, да се оријентишу на израду сопствених студија и проучавају програме међународне трговине сировинама.

(5) Тако, на пример, Индонезија (практично њен министар иностраних послова Кусуматмаџа) је била председавајући ASEAN-а од јуна 1983 до јуна 1984 године. У том периоду је у Џакарти на састанку министара иностраних послова асоцијације донет политички документ под називом Апел о Демократској Кампучији, у коме се предлаже мирољубиво решење кампучијског проблема, на бази постепеног повлачења вијетнамских окупационих трупа и стварања слободних територија под надзором међународних снага, односно каснијег остварења права на самоопредељење кампучијског народа под окриљем Уједињених Нација.

(6) Отвореност ASEAN-а је потврђена само једанпут — 1984 године пријемом у чланство малог султана Брунеја, вероватно најбогатије земље света, свега 200 хиљада становника и националним дохотком од око 22.000 долара по глави становника. На споро ширење ASEAN-а је несумњиво утицала стриктност чланица у тумачењу географског критеријума, али и политички разлози, којима се асеанске земље све више мотивишу у својој интеграцији.

3. *Примена Банкошке декларације*

а) Банкошка декларација се у протеклих осамнаест година афирмисала као највиши правни извор — Устав асоцијације, који служи као основа за доношење свих других правних докумената. Она је послужила као база за формулисање других извора, као што су *Декларација из Куала Лумпура из 1971. о формирању Зоне мира,* слободе и неутралности у региону или поменути Уговор о пријатељству и сарадњи у ЈИА (Југоисточној Азији) из 1976. године, *Декларација о асеанској слози из 1976.* или *Споразум о асеанском преференцијалном трговинском систему из 1977. године.* У свим тим документима су отворене нове области за сарадњу, јер је живот ишао напред и превазилазио формулације из основне декларације из 1967. године. Тако је, на пример, идеја о стварању Зоне мира, слободе и неутралности, позната под именом ZOPFAN, дала замаха политичкој акцији пет земаља, у условима реалности кампучијског проблема и надметања великих сила у Југоисточној Азији. Уговор о пријатељству и сарадњи је поновио идеје из основне декларације, али и увео речник општеприхватљивог међународног права, са регионалним специфичностима, као што је, на пример, решавање спорова и разлика међу чланицама мирољубивим средствима (покушај спречавања спорова, директни преговори, формирање Високог савета за решавање спорова, итд.). Споразум о преференцијалној трговини у оквиру ASEAN-а из 1977. године је документ, који са позивом на резолуције UNCTAD-а и потребу стварања новог међународног економског поретка, либерализује трговину између чланица асоцијације (размена преференцијалних тарифа, узајамно кредитирање, дугорочни уговори о количинама испорука појединих роба, смањење и укидање царинских дажбина за поједине производе, итд.)(7). Сви поменути каснији документи су правно савршенији и прецизнији, али због тога значај и ауторитет Банкошке декларације није никада дошао у питање(8).

б) Банкошка декларација је донета у време када су представници пет земаља формулисали оквире ASEAN-а, више мотивисани политичком и општом жељом за регионалном сарадњом, него проценом стварних потреба. Живот је, међутим, још једном потврдио да иде испред законодавца и та се сарадња толико разгранала да данас може бити пример другим интеграцијама. Годишњи министарски састанак ASEAN-а је стекао ауторитет и постао одговоран за функционисање и спровођење договорене политике ASEAN-а, а принцип годишње ротације се показао као врло добар. Економска сарадња је наметнула форму састајања комитета на нивоу економских министара за пољопривреду, финансије и бан-

(7) Вид.: W. Luthenhorst, *Import Restrictions and Export Promotion Measures in Southeast Asian Countries,* »Asean Economic Bulletin«, Julay 1984, *p.* 43—62.

(8) У погледу права, у ASUAN-u има највише литературе о праву мора, у коме асеанске земље имају велику традицију. Вечита упућеност на море, као извор живота у региону, односно су један од разлога велике активности ових земаља на конференцијама о праву мора. Тако су, на пример, Индонезија са својих 13.000 острва и Филипини са 6.000 острва били главни заговорници тзв. архипелагског концепта државе, који је и прихваћен у Конвенцији о праву мора. Вид.: R. Subekti, *Law in Indonesia, Bandung,* 1972; Mohtar Kusumatmaja, *Indonesia and Law of the Sea Issue,* »The Indonesian Quaterely«, vol. III, 1975. *p.* 54—63; L. Yong Leng, *Southeast Asia and the Law of the Sea,* Singapore, 1978; исти писац, The Razor's Edge: Boundaries and Disputies in Southeast Asia, Singapore, 1980; P. Tangsubkul, *ASEAN and the Law of the Sea,* Singapore, 1982; M. Valencia and M. Danusaputro, Indonesia: *Law of the Sea and Foreign Policy Issues,* »The Indonesian Quaterely«, XII, 1984, *p.* 461—490.

карство, индустрију, туризам, минерале и енергију, транспорт и комуникације, образовање, информације, здравље, рад, науку и технологију итд. Посебно је развијена сарадња у трговини (преференцијали) и индустрији, где су у току прва заједничка улагања ASEAN-а од 400 милиона долара у појединим земљама-чланицама, са оријентацијом да нове фабрике припадају свим чланицама асоцијације (пројект фабрике вештачког ђубрива у Индонезији и Малезији, прерада бакра на Филипинима, производња дизел-мотора у Сингапуру, итд.)(9). За овим следи дуга листа од више десетина невладиних организација, које сарађују на нивоу региона (интерпарламентарна организација, конфедерација привредних комора, банкарски савез, сталешке професионалне организације, итд.).

Еволуција у примени Банкошке декларације је довела до установљења *Асеанског самита,* као скупа шефова влада чланица, који се сазива по потреби и заједничкој процени (до сада је био два пута — 1976. на Балију и 1977. у Куала Лумпуру). На Самиту 1976. је основан Секретаријат ASEAN-а и одређено његово седиште у Џакарти, јер су нарасле потребе сарадње тражиле стручни апарат за опслуживање конференција (место генералног секретара ASEAN-а је са мандатом од две године и такође подлеже принципу ротације).

Посебан вид активности ASEAN-а, као резултат нових потреба после доношења Банкошке декларације, довео је до успостављања редовних годишњих дијалога са развијеним земљама и другим регионалним организацијама (постоје следећи дијалози: ASEAN-Аустралија, ASEAN-EEZ, ASEAN-Јапан, ASEAN-Нови Зеланд, ASEAN- UNDP/ESCAP, ASEAN-Канада, ASEAN-САД)(10). Свака чланица ASEAN-а је задужена да у име асоцијације координира један или два годишња дијалога.

в) Из свега изложеног се може закључити да је Банкошка декларација била и остала основни правни акт асоцијације, али да су карактер и обим сарадње земаља-чланица захтевали нову правну регулативу. То сазнање је утицало да се у Секретаријату асоцијације почне са акцијом унификације трговачког права асеанских земаља, са уверењем да ће то убрзати интеграцију и остваривање циљева из Банкошке декларације, а да већ постојећи број нових, пре свега, трговачких споразума ASEAN-а, тај процес омогућава.

dr Miodrag Trajković,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

LEGAL SOURCES OF THE ASEAN

Summary

The author discusses the legal nature and characteristics of the 1967. Declaration which is considered a basic legal source of the ASEAN (the association of South-Eastern Asian countries) — a regional integration which

(9) R. M. Bautista, *Recent Shifts in Industrializatuon Strategies and Trade Patterns of Asean Countries,* »ASEAN Economic Bulletin«, Jualy 1984, *p.* 7—26.

(10) A. Gyngell, *Looking Outwards: ASEAN's External Relations, у књизи Understanding ASEAN, op. cit, p.* 115—143; H. Indort, *Critical Undercurrents in Future US-ASEAN Relation,* »The Indonesian Quaterely«, vol. XII, 1984, *p.* 441—460.

since its inception and up to now develops intensive activity both at the economic and at political, social and cultural plans.

After analyzing the ASEAN Declaration (which is more known as the Bangkok Declaration), the author concludes that the representatives of the five countries of the South-East Asia did not establish an international organisation of the classical type, but only an association for cooperation with the specific internal mechanism. Dominant among the goals of the organisation are the economic ones, to be followed by social and cultural.

The author considers that the Bangkok Declaration has still its character of the basic, constitutional act of the organisation, although the requests for extending the kinds and scope of cooperation between the member-states brought about acceptance of new legal acts. While pointing out at legal and institutional aspects of the evolution of the ASEAN, the author reviews the initiative for the unification of commercial law of the ASEAN countries in order to effect firmer integration and to realize the goals set forth by the Bangkok Declaration.

dr Miodrag Trajković,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

SOURCES JURIDIQUES DE L'ASEAN

Résumé

L'auteur discute la nature juridique et les traits caractéristiques de la Déclaration de 1967. qu'il estime source juridique fondamentale de l'ASEAN (Association des pays du sud-est asiatique), l'intégration régionale qui déploie depuis sa création jusqu'à nos jours une vive activité tant sur le plan économique que politique, social et culturel.

Après l'analyse de la Déclaration de l'ASEAN (plus connue sous le nom de Déclaration de Bangkok) l'auteur conclut que les représentants de cing pays du sud-est asiatique n'ont pas formé une organisation internationale de type classique, mais seulement, une association de coopération avec un mécanisme interne spécifique. Il estime que parmi les objectifs de l'association, ce sont les objectifs d'ordre économique qui dominent suivis de sociaux et et de culturels.

L'auteur estime que la Déclaration de Bangkok a conservé jusqu'à nos jours le caractère de l'acte fondamental, constitutionnel de l'organisation, bien que la demande d'étendre les sortes et le volume de coopération des pays membres a eu pour résultat la formulation de nouveaux actes juridiques. En présentant les aspects juridiques et institutionnels de l'évolution de l'ASEAN, l'auteur signale l'initiative pour l'unification du droit commercial des pays de l'ASEAN dans le but d'une intégration plus solide et réalisation des objectifs de la Déclaration de Bangkok.

UDK — 347.9

др Синиша Трива,
редовни професор Правног факултета у Загребу

РОК ЗА ПРИГОВОР ПРОТИВ РЈЕШЕЊА О ИЗВРШЕЊУ НА ТЕМЕЉУ ВЈЕРОДОСТОЈНЕ ИСПРАВЕ

— Критичке биљешке уз једну судску одлуку —

1. Рјешење Вишег привредног суда Хрватске (ВпсХ) Пж 1328/79, од 30. X 1979 (објављено у часопису „Привреда и право" бр. 4/80, с. 67), о року за подношење приговора против рјешења о извршењу на темељу вјеродостојне исправе, привлачи пажњу не само због става о тумачењу члана 55. Закона о извршном поступку (ЗИП), већ и због тога што својим садржајем изазива опћа, шира разматрања о методама тумачења закона.

2. Високо судиште је одлучило: првостепени суд је правилно поступио кад је приговор извршног дужника против рјешења о извршењу донесеног на темељу вјеродостојне исправе (21. ЗИП) поднесен након протека рока од осам дана одбацио као неправодобан. „Наиме — наводи се у одлуци — приговор може бити поднесен и након рока од осам дана, све до окончања извршног поступка у смислу одредбе члана 51. ЗИП, само ако се приговор заснива на чињеници која је наступила након настанка извршне исправе (16. и 17. ЗИП)."

3. Иза цитираног фрагмента објављеног рјешења очигледно стоје и одређени неизречени ставови: изванредни приговор из члана 51. ЗИП односи се само на рјешења о извршењу заснована на *извршним исправама*, које су резултат или претходних квалифицираних страначких диспозиција (нпр. судске нагодбе), или правомоћне и извршне одлуке донесене у мјеродавном, у правилу когницијском поступку; не односе се и на таква рјешења којима није претходио квалифицирани поступак ради утврђивања вјеровниковог потраживања, већ су донесена на темељу приватне исправе (као, нпр., овдје, на темељу вјеровниковог рачуна). Члан 55. ЗИП, који уређује овај потоњи приговор, не предвиђа изванредан рок за његово подношење. Без изричилог изузетка, за њ, дакле, може важити само опће правило о року од осам дана (8/3. ЗИП).

4. Одлука Вишег привредног суда Хрватске намеће забрињавајућу конклузију: извршни дужник против кога се извршење допушта на темељу квалифициранијег правног основа (извршне исправе) има веће процесне гаранције за заштиту својих права него извршни дужник против

кога се извршење допушта на темељу непровјерене тврдње извршног вјеровника о наводном постојању његовог потраживања.

Питамо се: да ли је такав закључак разборит и прихватљив, унаточ одсуству изричите одредбе у члану 55. ЗИП која би извршног дужника овлашћивала да приговор поднесе и након истека рока од осам дана?

5. Системска дјела, уџбеници (скрипта), коментари и објашњења наших колега написани у поводу Закона о извршном поступку од 30. III 1978. не регистрирају овај проблем([1]). Ми смо на њ указали још 15. V 1979, у нашој књизи о општем дијелу судског извршног права, дакле прије доношења одлуке ВпсХ од 30. X 1979.([2]). Устрајемо на њему и у другом издању наше књиге из 1984([3]), устрајући и на многобројним другим, на жалост негативним, критичким оцјенама новог закона, нарочито оних његових текстова који се односе на правна средства([4]).

6. Овлаштење извршном дужнику да свој приговор против рјешења о извршењу на темељу извршне исправе поднесе и након осам дана ако се заснива „на чињеници која је наступила након настанка извршне исправе односно у вријеме кад се више није могла изнијети у поступку из којега потјече извршна исправа" (51. ЗИП), требало би да му послужи за спречавање извршења јер су након настанка извршни исправе (чија се коректност не доводи у питање) настале чињенице које утврђено потраживање укидају, или заустављају, или узрокују недопустивост провођења конкретног извршења (тзв. опозициони и опугнациони приговори)([5]). Неадекватна редакција законског текста (50. т. 8. и 51. ЗИП), отворила је, међутим, овоме приговору врата и за истицање свих осталих приговора против рјешења о извршењу, на начин против кога се доста тешко борити, иако смо и сами склони онима који се (без изношења ваљаних аргумената) залажу за сужавање његова домета([6]). Концедирајући, за час, оправданост рестриктивнијег тумачења, требало би прихваћени привилегиј признати, у име равноправности и правичности, и извршном дужнику против кога се извршење проводи на темељу вјеродостојне исправе, дакле знатно слабијег правног основа него што је извршна исправа. И након издавања вјеродостојне исправе, па и након правомоћности рјешења о извршењу и његовог започињања, могле би, наиме, и овдје наступити чињенице опозиционог или опугнационог значаја о којима би, изнесу ли се, требало водити рачуна.

7. Зашто и извршном дужнику из вјеродостојне исправе не пружити могућност да изванредним приговором спријечи неосновано одузимање његових средстава? Зато — бар тако произлази из одлуке ВпсХ — јер овом рјешењу не претходи доношење извршне исправе — ње уопће нема — па стога нема ни могућности фиксирања временског међаша

(1) БОРБЕВЈГ-СТУДИН, *Закон о извршном поступку са стручним објашњењима*, Београд 1979; ПОПОВИЋ-РИСТИЋ, *Закон о извршном поступку са коментаром, судском праксом и обрасцима за практичну примену*, Београд 1978; ПОЗНИЋ, *Грађанско процесно право*, 8. изд., Београд 1982; СРЕЋКОВИЋ-ЛУКИЋ, *Приручник судског извршног поступка*, Београд 1981; WEDAM-LUKIC, *Izvršilno pravo* (скрипта), *Ljubljana* 1979.

(2) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *Судско извршно право — општи дио*, Загреб 1980, § 42, с. 283—286; вид. и ДИКА, *ЗИП с објашњењима, итд.*, 2. изд., Загреб 1982, с. 73.

(3) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op.* cit. у *н.* 2, 2. изд., Загреб 1984, § 42, стр. 323—326.

(4) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op. cit.* у н. 3, §§ 37—49, стр. 281—362.

(5) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op. cit.* у н. 3, § 40/11—23, стр.. 294—310.

(6) ПОЗНИЋ, *op cit.* у н. 1, Но 823а, стр. 420 — без навођења разлога за свој став; ПОПОВИЋ-РИСТИЋ, *op. cit.* у н. 1, стр. 56 — наводећи да би требало одбацити оне приговоре за које је *евидентно* да се морају поднијети у року од осам дана, као што су посебно они из т. 1, 2, 3, 6, 7. и 10. чл. 50. ЗИП.

који би дијелио, с обзиром на час њихова настанка, чињенице подобне за изванредни приговор од оних које то нису.

Држимо да би се овај аргумент могло прихватити тек ако се пристане на одрицање од било које друге интерпретативне методе осим круте граматичке., Прва временска цензура из члана 51. ЗИП забрањује истицање чињеница које су настале прије настанка извршне исправе јер су оне обухваћене њеном правомоћношћу па се о њима више не може судити (осим у поводу ревизије или понављања поступка у коме је извршна исправа настала). За таквом цензуром код извршења на темељу вјеродостојне исправе нема ни потребе јер му правомоћно когницијско суђење није ни претходило. Због тога би и свака чињеница опозиционе или опугнационе нарави, ако настане „до окончања извршног поступка", морала бити ваљан разлог за лојалног извршног дужника да се послужи изванредним приговором. Рјешење о извршењу не рјешава мериторно супстанцијалноправни однос међу странкама (arg. из 55/3. ЗИП). То својство не може стећи ни кад постане правомоћно, јер дужник није у року поднио приговор.

8. Виши привредни суд Хрватске одриче то право овом извршном дужнику и тако га тешко, а често и ирепарабилно, неосновано дискриминира. Иако су тек након истека рока од осам дана настале чињенице које оправдавају спречавање извршења, овај извршни дужник морао би допустити да се против њега извршење ипак настави и доврши. Своја повријеђена права могао би, ваљда, покушати остваривати тек касније: у поступку протуизвршења, или у посебној парници, наравно ако би му то правно и физички уопће још било могуће(7). Да је, којом срећом, раније већ био осуђен да испуни свој дуг, имао би против себе извршну исправу, али и уза се право да у покренутом извршном поступку осујети њено извршење.

Да оправда свој став, судишту од којега потјече критизирано рјешење стоје на располагању прастари слогани: Dura lex sed lex или, по избору, Summum ius summa injuria.

9. Мишљења смо да прбјегавање овим зазорним „утјешним" порукама овдје не би требало да буде нужно.

Вишем привредном суду Хрватске могло би се, наиме, замјерити и то да неовлаштено прескаче преко неких законских текстова, ослобађајући се тако и дужности да их протумачи. Закон, наиме, налаже суду да у поводу спорног приговора нападано рјешење о извршењу стави изван снаге и да укине проведене радње (55/1. ЗИП). Које су то *проведене радње?* Нема их, нити би их могло бити ако би приговор био поднесен у року од осам дана, дакле прије наступања правомоћности рјешења о извршењу, јер извршење одобрено на темељу вјеродостојне исправе не смије ни започети прије правомоћности одлуке којом се одобрава (41/2. и 3. ЗИП). — Ако, дакле, сам закон наређује укидање проведених радња извршења, онда он имплицитно допушта да приговор буде поднесен и након протека рока од осам дана, јер само тада и може бити објекта подобног за његову примјену.

Опонент би нам могао парирати нашим властитим оружјем: чему придавати значење фрагменту *и укинути проведене радње,* кад би се и

(7) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op. cit.* у н. 3, § 49, стр. 340—362, нарочито т. 22, стр. 356—357.

за њу могло рећи да је резултат већ освједочене незавидне номотехничке вјештине његових редактора. Умјесто да се текст члана 55. ЗИП допуњује правилом о допустивости изванредног приговора, требало би из њега брисати правило о укидању проведених радњи.

10. Члан 55/2. ЗИП ослобађа извршног дужника дужности образлагања свог приговора. Тражити од њега да то ипак учини кад подноси изванредни приговор, значило би супротстављати се закону. И то без оправдана разлога. Јер, ако би образложење било потребно зато да се у њему само утврди постојање одређеног опозиционог разлога, онда би такав захтјев био лишен сваког реалног смисла поред чињенице да би и неистинита тврдња довела до анулирања свега што је дотле остварено. Ако би се, међутим, од дужника смјело тражити да (нпр. у опозиционој парници) докаже основаност свог приговора, онда би такав захтјев изокренуо наглавце темељне поставке правног система у којем одвајкада живимо: од наводног дужника би се тражило да докаже гашење своје обвезе, иако наводни вјеровник још није квалифицирано доказао постојање свог потраживања (осим ако његовој властитој фактури не придамо значење таквог крунског доказа)([8]).

11. Не би требало занемарити ни чињеницу да се глава IV ЗИП (48—55) односи, без дистинкције, на приговоре против рјешање о извршењу, а тек њене одређене одредбе на прву, односно да другу подврсту приговора. Изнесени аргументи, поред оних који би се на исту тему могли још низати у недоглед, упућују на оправданост аналогне примјене члана 51. ЗИП при тумачењу члана 55. ЗИП у коме, уосталом, уопће нема одредаба о року за подношење приговора, па би било основано закључити да се, у погледу рокова, на овај приговор — **mutatis mutandis** — односи све оно што и на приговор из члана 50. ЗИП.

12. Требало би одговорити на питање: смије ли се процесни закон тумачити и тако да се о његовом правом садржају изводе закључци који немају непосредног ослонца у тексту закона? Држимо да смије и мора, кадгод везаност ad verbum закона води до неправедних и неразборитих закључака. Та зар би, без таквог овлаштења, уопће било могуће примјењивати Закон о извршном поступку од 30. III 1978([9])?

Но докле ићи у слободи „бјежања" од слова закона? У начелу дотле докле то допуштају и захтјевају темељни принципи оног истог правног система из којега је закон никао, односно принципи оног истог закона чија је одређена норма разборито неприхватљива.

Да ли ову слободу искористити тако да се члан 55. ЗИП допуни овлаштењем на изванредни приговор, или тако да се из њега брише одредба о укидању проведених радњи? Требало би оптирати за алтернативу на коју упућује разборитост, која води правди и једнакости свију пред законом.

За нас дилеме нема, jep ius est ars aequi et boni.

---

(8) ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op. cit.* у н. 3, § 42/6, стр. 325—326.

(9) Вид. нпр. ПОЗНИЋ, *op. cit.* у н. 1, Но 823, с. 419; ПОПОВИЋ-РИСТИЋ, *op. cit.* у н. 1, с. 56; БОРБЕВИЋ-СТУДИН, *op. cit.* у н. 1, с. 57; ТРИВА-БЕЛАЈЕЦ-ДИКА, *op. cit.* у н. 3, нпр. с. V, VII, § 3/10.12.13 — с. 15—16, § 2/7.9 — с. 11—12, § 14/11 — с. 53, § 19/5 — с. 91,§ 22/4 — с. 129, § 23/6.7 — с. 135, § 24/11 — с. 148, § 27/5 — с. 171, § 30/11 — с. 205, § 31/11 — с. 215, § 32/7 — с. 220, § 33/29 — с. 237, § 33/35 — с. 241, § 34/14 — с. 246, § 36 — с. 274, итд., идт.

dr Siniša Triva,
professor of the Faculty of Law in Zagreb

TIME LIMIT FOR FILING OBJECTION AGAINST A RULING ON EXECUTION ON THE GROUND OF A TRUSTWORTHY DOCUMENT

Summary

The High Economic Court of Croatia confirmed by means of its ruling a decision of the first instance court by means of which the objections have been denied of the executory debtor, otherwise filed after the expiration of eight day time limit against the ruling on execution on the ground of a trustworth document.

The author does not accept the arguments of the court, according to which the extraordinary objection may be filed after the expiration of the eight day time limit only against a ruling on execution on the ground of the executory document (which allegedly is based on article 51 in relation to article 55 of the Law on Execution Procedure). He considers that there is no ground for discrimination of the debtor against whom the creditor is requesting the execution on the ground of a weaker legal basis. This debtor too has to be enabled to prevent, in course of the execution proceedings, by means of the extraordinary objection, the continuation of execution, and especially if subsequently the reasons of opposition or oppugnancy approach did emerge. The moment of forming of execution document (which does not exist in this case) is relevant for restricting the objection only in relation to the state of facts which was the object of deciding by the court, but since in this case there was no trial, it is not relevant at all.

In favour of the extraordinary objection is also the statutory provision on abolishing of all actions undertaken if the objection should be filed. Namely, since the execution actions may begin to be effected in this case only after the final validity of the ruling on execution (namely, after the expiration of the eight day term), it is obvious that abolishing of the actions undertaken could be effected only if the objection has been filed after the eight day time limit. The reasons of analogy too speak in favour of the extraordinary objection, Non-adequately termed statutory texts should be interpreted in such a way as to make possible reasonable, justified and equal decisions for all the parties in the proceedings.

dr Siniša Triva,
professeur à la Faculté de droit à Zagreb

DÉLAI POUR OBJECTION CONTRE UN ARRÊTE D'ÉXÉCUTION BASE SUR UN DOCUMENT AUTHENTIQUE

Résumé

Le Tribunal supérieur de commerce de Croatie a confirmé par son arrété, la décision du tribunal de première instance par lequel on rejetait les objections du débiteur executif, presentées après le délai de huit jours contre l'arrété d'execution basé sur des documents authentiques.

L'auteur n'accepte pas les arguments du tribunal selon lesquels une objection extraordinaire après expiration du délai de huit jours ne peut être présentée que contre un arrété d'execution basé sur des documents d'execution (comme (prétendement il en résulte de l'art 51 en relation avec l'art. 55, de la Loi sur la procédure d'execution). Il estime qu'il n'y a aucune raison de discriminer le débiteur contre lequel le créancier demande l'execution sur la base d'un fondement juridique plus faible. Il faut permettre à ce débiteur de même pendant la durée d'execution, d'empécher par objection extraordinaire, se mise à execution, surtout si des raisons de caractère

oppositionnel ou d'attaque adviennent ultérieurement. Le moment de la naissence du document executif (qui dans la situation litigieuse n'existe même pas) est signifiant pour la limitation de l'objection, seulement par rapport à l'étât de fait qui a été jugé, et étant donné que dans ce cas là il n'y a pas eu de jugement ce n'estaucunement signifiant. Ce qui parle aussi au profit de l'objection extraordinaire c'est la disposition légale sur l'abrogation de toutes opérations engagées si l'objection est présentée: étant donné que les opérations d'execution ne peuvent commencer dans ce cas qu'après la validité légale de l'arrété d'execution (donc expiration du délai de 8 jours) il est évident que l'abrogation des opérations engagées ne peut avoir leu que si l'objection est présentée après le délai de huit jours. Les raisons analogiques parlent aussi au profit d'objection extraordinaaire. Les textés de loi rédigés de manière non andéquate doivent être interprétés de sorte à permettre d'arriver à des solutions riasonables, justes à égalité de droits pour tous les participants à la procédure.

UDK — 32.01951: [654+07]

др Алојзиј Финжгар,
редовни професор Правног факултета у Љубљани у пензији

О ЗАШТИТИ ПОДАТАКА У ДРУШТВЕНОМ СИСТЕМУ ИНФОРМИСАЊА

Нарочито од доношења нових уставних прописа из године 1974. и Закона о удруженом раду из године 1976. посвећује се велика пажња формирању и функционисању друштвеног система информисања, тј. система прикупљања и исказивања информација које су нужне за рад те за праћење, планирање и усмеравања развоја.

Друштвени систем информисања регулисан је *Законом о основама друштвеног система информисања и о информационом систему федерације,* „Службени лист СФРЈ", бр. 68—718/81. Од република и покрајина посебне законе о друштвеном систему информисања до сада донеле су САП Војводина *(Закон о информатици,* „Службени лист САПВ", бр. 13—320/75 и бр. 13—646/80), СР Хрватска *(Закон о информатичкој дјелатности",* „Народне Новине СРХ", бр. 49—369/77), СР Босна и Херцеговина *(Закон о друштвеном систему информисања,* „Службени лист СР БиХ, бр. 16—124/82) и СР Словенија (Zakon o družbenem sistemu informiranja, „Урадни лист СРС", бр. 10—440/83).

Рачуналничком је технологијом напосе омогућено прикупљање, обрада, чување и исказивање великог броја података и информација који се могу користити на свим подручјима човекове делатности. Тиме се појављује и могућност прикупљања различитих података о личним односима грађана чиме је настала нарочита опасност за човеков лични идентитет и неповредивост његовог личног и породичног живота.

Због тога се појавио захтев да се изради систем принципа и мера за заштиту човека пред опасностима које доноси прикупљање мноштва личних података и информација који коришћењем рачуналничке технологије исказују различити органи и установе, било јавне било приватне. На међународном плану Генерални секретар Уједињених Нација године 1974. припремио је извештај са називом *Права човека и научни и технолошки развој.* Важан су међународни документ и *Смернице о заштити приватности и о преносу података преко државне границе* које је године 1980. донела Организација за економску сарадњу и развој (OECD).

До краја 1983. године већ је шеснаест држава издало посебне законе о заштити личних података(1).

(1) Вид. Lovro Šturm, *O pravnom uređenju zaščite podatkov v svetu in v Jugoslaviji,* реферат на посветовању Друштва економистов в Порторожу 18. до 20. априла 1984. Зборник знанствених разправа ПФ Љубљана XLIV, 1984.

На потребу за утврђивање и спровођење заштите података и информација указује се већ у тачки 9. члана 11. савезног закона о основама друштвеног система информисања. Закон о друштвеном систему информисања СР Босне и Херцеговине у посебној глави VII, под насловом: Заштита и обезбеђење у друштвеном систему информисања, говори о подацима и информацијама који су предмет посебне заштите. Члан 9. Закона СР Словеније о друштвеном систему информисања прописује да закони или други прописи издати на основу закона и самоуправни општи акти утврђују врсту података који су предмет посебне заштите и обезбеђења а напосе прописује да су лични подаци и информације ради заштите личне слободе и заштите личности те уставом и законом зајемчених права човека и грађанина предмет посебне заштите коју прописује закон. О заштити података грађана и података и информација који представљају пословну или службену тајну говори и Закон о информатичкој делатности СР Хрватске који предвиђа да се могу прописи о томе донети и општим актом организације или заједнице која врши информацијску делатност.

У сагласности са чланом 9. закона СР Словеније био је припремљен Предлог за доношење закона о заштити података у друштвеном систему информисања који садржи и Тезе за нацрт тог закона(2). Зборови Скупштине СР Словеније расправљали су о предлогу за доношење тог закона дне 20. 5. 1984. Оцењено је било да предлог закона не може бити прихваћен јер је потребно да се нека основна питања заштите претходно реше савезним законом или договором између република и покрајина.

Код решавања проблема заштите података и информација треба свакако водити рачуна о специфичностима нашег система информисања. Субјекти друштвеног система информисања су радници, радни људи и грађани сами или удружени у организацијама удруженог рада, месним заједницама, другим самоуправним организацијама и заједницама, друштвено-политичким заједницама и друштвено-политичким и другим друштвеним организацијама и удружењима грађана. Информациону службу не врше само органи државне управе или одређене организационе јединице у саставу таквих органа већ нарочито и организације удруженог рада. Делатности из области друштвеног система информисања су делатности од посебног друштвеног интереса.

По члану 9. савезног Закона о основама друштвеног система информисања подаци и информације јавни су и под једнаким условима доступни свим субјектима друштвеног система информисања, ако законом или самоуправним општим актом није одређено да представљају тајну.

Одређена ограничења ради заштите личности свакако су изузетак од начела јавности и доступности података и информација. Но постоје и друге изнимке. Иако је заштита личности свакако централно питање, проблем заштите и обезбеђења података и информација у друштвеном систему информисања није само проблем заштите личности и уставом и законом зајемчених права човека и грађанина.

(2) »Poročevalec Skupščine SR Slovenije in SFR Jugoslavije za delegacije in delegate« od 10. 1 1984.

На основу постојећих прописа о заштити и обезбеђењу података и информација и напосе и споменутих Теза за нацрт закона СР Словеније о заштити података у друштвеном систему информисања, појављују се овде углавном три групе питања.

Прво питање је питање одређених права субјеката друштвеног система информисања код прикупљања, обраде и чувања података. Према члану 7. савезног закона о основима друштвеног система информисања субјекти друштвеног система информисања дужни су да дају податке и информације у случајевима одређеним законом или самоуправним општим актом. По члану 47. Закона о друштвеном систему информисања СР Босне и Херцеговине субјект друштвеног система информисања има право да остварује увид у податке и информације који се односе на њега, као и у то коме се ти подаци и информације достављају на коришћење. У Тезама предвиђено је право тог субјекта да сазнаје какве податке о њем поједина информациона служба прикупља, обрађује и чува и с тим у вези право да тражи поправак података о себи, ако су ови нетачни, да спречи употребу података о себи када није могуће утврдити да су они тачни или када престане разлог за њихово чување(3).

За заштиту личности је наравно најважније питање да ли и када се може ово право у општем интересу, нпр. у интересу народне одбране или јавне безбедности ограничити. Друго је питање како може субјект друштвеног система информисања остварити ово право, ако информациона служба не поступи по његовом захтеву. У Тезама овакав захтев регулисан је као захтев управно-правне природе и као такав треба да буде упућен посебном органу који врши надзор на радом информационих служби. Овакав приступ може се оправдати тиме да су споменутим индивидуалним правима субјеката који могу бити физичка или правна лица, одговарајуће обавезе служби уједно и гаранција за већу тачност и истинитост података (види чл. 24. савезног закона). Ако се прихвати овакво решење, могло би овде доћи и до управног спора пред редовним судом.

Друго питање је заштита прикупљених података против намерног или случајног уништења или оштећења, или против неовлашћеног приступа до оваквих података, њиховог откривања или преиначења. Овде се ради о одређеним мерама техничке и организационе природе потребне да се обезбеди нормално функционисање служби и рад једино за то овлашћених лица(4). С обзиром на то обично се овде не говори о заштити података већ о обезбеђењу. Тако се о заштити и обезбеђењу података говори и у већ споменутом наслову VII главе Закона СР Босне и Херцеговине о друштвеном систему информисања.

С правног гледишта појављује се овде у првом реду потреба да се пропише обавеза радника који раде на прикупљању, обради и чувању података који су предмет посебне заштите да ове податке чувају као тајну и то и након престанка њиховог рада у тим пословима. Овакав пропис има члан 16. Закона САП Војводине о информатици. Поставља се даље напосе и питање одговорности информационих служби за штету

(3) Сличан пропис има пар. 4 закона СР Немачке од 27. 1. 1977. (*Gesetz zum Schutz vor Missbrauch personenbezogener Daten bei der Datenverarbeitung.*). Види и Закон републике Аустрије (*Bundesgezetz vom 18. Oktober 1978 über den Schutz personenbezogener Daten.*

(4) Вид. нарочито пар. 6 закона СР Немачке и додатак к пар. 6 ст. 1 реч. 1.

насталу неовлашћеним сазнањем података и информација који су предмет посебне заштите, а која је настала због недовољних мера обезбеђења.

Трећа група питања тиче се података за које постоји посебна заштита. На основу већ донетих републичких и покрајинских прописа о друштвеном систему информисања и споменутих Теза, може се узети да долазе у обзир три врсте података који су предмет посебне заштите.

У првом реду овде долазе у обзир лични подаци и информације и који се односе на физичка лица. О њима говори чл. 9. закона СР Словеније и споменуте Тезе. Према Тезама могло би се од личних података исказивати само име и презиме те адреса грађанина. Закон СР Хрватске такође говори о заштити личних података и информација о грађанима. Закон СР Босне и Херцеговине у члану 46. говори о подацима који представљају личну тајну који се могу користити само у складу са условима који су прописани за коришћење оваквих података. Према члану 27. Друштвеног договора о развоју друштвеног система информисања у СР Србији, „Службени гласник СР Србије", бр. 15—105/82, подаци који могу повредити интегритет личности могу се према етици самоуправног социјалистичког друштва прикупљати, обрађивати и користити само у сагласности са законом или уз посебно одобрење лица на које се односе.

Међу податке који су предмет посебне заштите убрајају се и подаци и информације који су државна, службена, војна или пословна тајна. О тим подацима говоре нарочито чланови 45. и 46. закона СР Босне и Херцеговине, нарочито се у члану 46. тог закона истиче да морају имати такви подаци ознаку степена тајности и да се могу користити само у складу са условима који су прописани за коришћење таквих података и информација.

Предмет посебне заштите могу бити и други подаци и информације. У том погледу члан 49. закона СР Босне и Херцеговине одређује да се законом и другим прописима или општим актом утврђују подаци и информације од општег друштвеног интереса на које се примењују мере посебне заштите као и услови и начини њиховог остваривања. О подацима који су предмет посебне заштите који се одређују законом или другим прописом издатим на основу закона или самоуправним актима који одређују и начин њихове заштите говори и члан 9. закона СР Словеније.

За појединца, било то физичко или правно лице, најважније је питање санкција за неовлашћено исказивање односно коришћење или за неовлашћено сазнање оваквих података и информација који су предмет посебне заштите.

У постојећим прописима за то нису прописане посебне санкције. Свакако је информациона служба која је правно лице или правно лице у чијем је саставу оваква служба, одговорна за штету, ако не докаже да до ње није кривица за насталу штету. Но, да би могао оштећени успети за захтевом за накнаду штете, требао би у првом реду доказати да су били повређени прописи о начину коришћења података који су предмет посебне заштите, но читав систем ове заштите код нас се тек изграђује.

Питање је да ли не би требало основе заштите и обезбеђења података и информација у друштвеном систему информисања регулисати на нивоу федерације или договором између република и покрајина. Обзиром на велику опасност да се подаци који су предмет посебне заштите исказују неовлашћеном лицу или да дође до њиховог сазнања због недовољног обезбеђења тих података, законодавац могао би овде прописати одговорност за штету и без кривице(5).

Што се тиче личних података и информација, треба напосе скренути пажњу на члан 21. Закона о статистичким истраживањима важним за целу земљу, „Службени лист СФРЈ", бр. 39—548/77, по којем су статистички подаци прикупљени од појединаца који се односе на њихове личне, породичне и имовинске прилике службена тајна и не могу се појединачно објављивати нити коме саопштавати.

Уосталом, код личних података и информација о грађанима треба водити рачуна о уставним прописима зајемченим правима човека и грађанина и правима личности. Информатика не сме да вређа лични идентитет, неповредивост личног и породичног живота, права и слободе човека и грађанина(6).

dr Alojzij Finžgar,
professor of the Faculty of Law in Ljubljana

PROTECTION OF DATA IN THE SOCIAL INFORMATION SYSTEM

Summary

The protection of data in the social information system is a problem which emerged after the initial development of informatics and, more particularly, after the introducing of computer technology. The protection of data is first of all a right of a physical or juridical person to have insight into the data collected, elaborated, stored and published in relation to such person, including the right to request correction or erasing.Particular measures of ensuring data include technical and organisational steps in order to prevent the danger of destroying or misuse of data. However, the most important question is the restriction of collecting and publishing of data which are the object of special protection, namely, personal data, informations which are classified as state, official, military or business secrets, which include also some other kinds of data and information enjoying such special protection. Informatics particularly may not infringe upon personal identity of man, the integrity of personal and family life, rights and freedoms of man and the citizen, etc.

(5) Овакав предлог је дат у Швајцарској. Види Преднацрт новеле Швајцарског грађанског законика и преднацрт Закона о облигацијама, »*Arhiv für Urheber-Film — Funk- und Theatherrecht*« бр. 76, 1976.

(6) Вид. чл. 1. франц. закона од 6. јануара 1978 (*La loi relative à l'informatiiue, aux fichiers et aux libertés*).

dr Alojzij Finžgar,
professeur de la Faculté de droit à Ljubljana

PROTECTION DES DONNÉES DANS LE SYSTÈME SOCIAL D'INFORMATION

Résumé

La protection des données dans le secteur social d'information est un problème qui a vu le jour surtout avec l'apparition de l'informatique et puis avec la mise en pratique de la technologie d'ordinateur. La protection de données comprend tout d'abord le droit d'une personne physique ou morale d'avoir accés aux données que le service d'information recueille, traite, garde et présente, de demander à les corriger ou à les effacer. Les mesures spéciales qui permettent d'assurer les données ce sont celles de nature technique et organisationnelle qui doivent empécher le danger d'anéantissement ou d'abus de données. Mais ce qui est le plus important, c'est le problème de limitation de l'accumulation et surtout de démonstration de données qui font l'objet d'une protection spéciale, des données personnelles, données et informations qui sont secret d'état, officiel, militaire ou professionnel, même d'autres données et informations qui peuvent faire l'objet d'une protection spéciale. Particulièrement l'informatique ne doit pas outrager l'identité personnelle de l'homme, l'inviolabilité de la vie personnelle et familiale, les droits et les libertés de l'homme et du citoyen.

UDK — 347.7—658.1

др Славко Царић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

ПОЈАМ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УДРУЖЕНОГ РАДА И ЗАШТИТА ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ НА ТРЖИШТУ

Основни субјекти у привредно-правном промету код нас су организације удруженог рада. Организација удруженог рада је генеричан правно-теоријски термин који у себи као основне појавне облике обухвата и основне организације удруженог рада, радне организације и сложене организације удруженог рада. У пракси, као појавни облик, организација удруженог рада не постоји, већ се појављује у једном од три напред наведених облика, а термин организација удруженог рада олакшава заједничко регулисање истих или сличних питања за све појавне облике. Ради се, дакле, о заједничким правилима за све појавне облике, а не о неком новом појавном облику. Ово је неопходно да се нагласи, јер се у једном делу наше самоуправне праксе идентификују организација удруженог рада са ранијим појмом предузећа, а то је погрешно.

Појам организација удруженог рада, као генеричан појам, обухвата битне особине свих појавних облика организација удруженог рада, а то су:

1. Организација удруженог рада је самостална и самоуправна организација.

2. Организација удруженог рада има одређена овлашћења и права у погледу средстава која се налазе у друштвеној својини и тим средствима организација удруженог рада одговара у робно-новчаном промету.

3. Организација удруженог рада по својој природи мора да представља одређено организационо јединство слободно удруженог рада и друштвених средстава у циљу постизања одређених друштвено-корисних циљева.

4. Организација удруженог рада увек има својство правног лица на основу Устава, наиме, ради се о друштвено-правном лицу.

1. Свака организација удруженог рада је по својој природи самостална и самоуправна организација. Организацијом удруженог рада управљају радници те организације, одлучујући о свим битним питањима на самоуправан начин. На основу овог битног елемента појма организације удруженог рада код нас она је основни субјект привредног права и разликује се од субјеката привредног односно трговачког права не само у капиталистичким земљама, него и у другим социјалистичким зем-

љама. Иако самоуправљање постоји данас у преко 150 земаља света једино је код нас оно једна од битних компонената појма организације удруженог рада, тј. субјекта привредног права. Самоуправљање није битан елеменат појма субјекта привредног права ни у оним земљама у којима постоји, јер се тада на самоуправан начин не одлучује о битним и основним питањима, као што је то случај код нас.

Самосталност организације удруженог рада, иако се ради о релативној самосталности, је битна и неопходна особина свих организација удруженог рада код нас јер се без самосталности организација удруженог рада не би могло говорити о самоуправљању као основном и реалном друштвено-економском односу. Без самосталности организација удруженог рада се исто тако веома тешко може говорити о тржишној особини нашег привредног права.

Самосталност организација удруженог рада се изражава и на тај начин што се ради о организацији којом се на трајан начин обавља нека друштвено корисна делатност.

Самосталност организација удруженог рада је код нас загарантована савезним, републичким и покрајинским уставима, а ово уставно начело је уграђено у великом броју закона. Самосталност организација удруженог рада постоји у уставним и законским оквирима, исто тако у друштвеним договорима и самоуправним споразумима и преко тих утврђених граница самосталности државни органи и други друштвени субјекти не могу ограничавати самосталност организација удруженог рада. У начелу, самосталност организација удруженог рада се ограничава законом или у складу са законом, ради заштите других друштвених интереса и циљева.

Самосталност организација удруженог рада се посебно огледа у самосталном планирању своје делатности, као и у самосталном управљању друштвеним средствима која су удружена у тој организацији удруженог рада.

2. Организација удруженог рада има одређена права у погледу средстава која су у друштвеној својини и којима управља организација удруженог рада.

Организација удруженог рада обавља своју делатност на основу средстава која се налазе у друштвеној својини. Друштвеним средствима којима управља, организација удруженог рада за преузете обавезе одговара у робно-новчаном промету.

Уставна начела о друштвеној својини и самоуправљању разрађују се у одговарајућим одредбама Закона о удруженом раду из 1976. године.

Средства за производњу и друга средства рада су ствари, материјална права и новчана средства која радници у основним и другим организацијама удруженог рада и у радним заједницама користе у процесу рада, и, као производ удруженог рада и доходак остварен у удруженом раду, произведу и стекну радом и пословањем. То су средства рада и пословања. Средства рада и пословања могу бити основна и обртна средства. Обртна средства су сва она средства рада и пословања која нису основна средства, а основна средства су ствари чији је век употребе од једне године, а чија се вредност постепено преноси на производе удруженог рада и надокнађује из остварених прихода у облику амортизације. Основна средства су и ствари које се налазе у изградњи као и

материјална права која су услов рада и пословања како се њихова вредност надокнађује из остварених прихода у виду амортизације.

Средства за задовољавање заједничких потреба су средства која радници издвајају из дохотка основне организације удруженог рада, односно радне заједнице у којој раде, из својих личних доходака удружују их за задовољавање заједничких потреба и интереса.

На основу права рада радници у удруженом раду имају право и обавезу да се користе друштвеним средствима и да располажу њима у складу са наменом и природом тих средстава. Радници су дужни да чувају друштвена средства, да их заштићују од уништавања и оштећења и да средства брижљиво и савесно употребљавају. Они имају право и обавезу да осигуравају друштвена средства, у складу са законским прописима. Ако се ради о основним средствима која су физички дотрајала и технички застарела, радници та средства могу да расходују. Уколико је основно средство оштећено или уништено услед више силе или на други начин, радници имају право да отпишу вредност тог основног средства у висини настале штете. Право усклађивања вредности основних средстава која се воде у евиденцији друштвених средстава са њиховом тржишном вредношћу представља револоризацију основних средстава. Радници у основним организацијама удруженог рада могу самоуправним општим актима предвидети и услове и начин давања основних средстава на привремено коришћење другим лицима.

Радници у удруженом раду у самоуправној интересној заједници, месној заједници и друштвено-политичкој заједници имају право да приликом делегирања делегата управљају средствима за задовољавање општих друштвених потреба.

Друштвена средства се налазе у правном промету који може бити законом ограничен. Друштвено правна лица у правном промету имају право да у вези са друштвеним средствима закључују самоуправне споразуме и уговоре и врше друге правне послове у оквиру правне способности. То је право располагања друштвеним средствима. Ово право обухвата у себи право преноса друштвених средстава на друга друштвена правна лица, прибављање средстава у друштвеној својини, од ималаца права својине, отуђивање друштвених средстава из друштвене својине, давање средстава на привремено коришћење и да на други начин располажу друштвеним средствима.

Основно је правило да право располагања друштвеним средствима има основна организација удруженог рада уколико самоуправним споразумом о удруживању није предвиђено да се ово право располагања преноси на радну организацију. Ствари које представљају средства за производњу и друга средства рада и средства заједничке потрошње не могу се без накнаде отуђити из друштвене својине, ако то није изричито предвиђено законом.

Добра у општој употреби су пољопривредно добро и грађевинско земљиште, шуме, шумско земљиште и друга природна богатства. Ова добра у општој употреби не могу се отуђити из друштвене својине, ако то није законом изричито предвиђено.

3. Организација удруженог рада мора представљати одређено организационо јединство слободног удруженог рада радника и друштвених средстава у циљу остваривања одређених друштвено-корисних циљева.

Организација удруженог рада се оснива слободним удруживањем рада радника и друштвених средстава и то удруживање мора представљати организационо јединство које се првенствено изражава у захтевима, друштвеним договорима, самоуправним споразумима и другим општим самоуправни актима.

Ово организационо јединство по правилу има трајан карактер и садржи у себи јединствено иступање у правном промету са другим субјектима.

Основно је правило да се унутрашња организација и ово организационо јединство у свакој конкретној организацији општим актима те организације удруженог рада, који с друге стране морају бити у складу са законом и прихваћеним самоуправним споразумима и друштвеним договорима.

Организационо јединство представља изузетно значајну битну компоненту у свакој организацији удруженог рада и због тога се минимум организационог јединства утврђује у Уставу и закону.

4. Организација удруженог рада има својство друштвено-правног лица.

Свака организација удруженог рада изричито на основу члана 45. Устава СФРЈ из 1944. године има својство друштвено правног лица, са правима, обавезама и одговорностима која имају на основу Устава, закона и самоуправног споразума о удруживању, односно на основу акта о оснивању.

Свака организација удруженог рада се мора уписати у регистар организација удруженог рада нарочито у погледу права, обавеза и одговорности у правном промету.

Правни субјективитет организација удруженог рада може бити различит, али је битно то да је свака организација удруженог рада самостално правно лице.

Често се у правној теорији организација удруженог рада која обављају привредне делатности привредним организацијама удруженог рада или привредним организацијама. Значи, привредне организације удруженог рада се разликују од других организација удруженог рада, на основу карактера своје делатности, карактер привредних делатности значајно утиче на разлике у правном положају организација удруженог рада, јер су једино привредне организације удруженог рада тржишни учесници у погледу своје основне делатности.

У привредно правном промету се ређе непосредно појављује сложена организација удруженог рада, иако то правно није искључено. Основни тржишни субјекти су основне организације удруженог рада и радне организације. Односи између основних организација удруженог рада у саставу једне радне организације, као и односи између радних организација у саставу сложене организације удруженог рада, регулише се одговарајућим самоуправним споразумом о удруживању. Овај самоуправни споразум о удруживању у радну организацију, односно сложену организацију удруженог рада је битан ради заштите правне сигурности на тржишту и због тога подлеже регистрацији код надлежног регистарског суда који води регистре организација удруженог рада, чија су седишта на подручју регистарског суда. Међутим, у позитивном праву недостају одговарајући стандарди који морају бити испуњени да би јед-

на организација, или сложена организација удруженог рада могла иступати на тржишту, посебно стандарди о минималној имовинској основи за такво иступање. Управо због тога, што су такви недостаци у нашем позитивном праву очигледни, постоји велика опасност правне несигурности на тржишту, јер с једне стране имамо неограничену правну и пословну способност радних организација и сложених организација удруженог рада у погледу истицања обавеза на тржишту, а с друге стране постоје прописани имовински и материјални минимуми као гаранција правне сигурности за преузете обавезе. Овај раскорак између овлашћења и материјалне основе одговорности за преузете обавезе је изразито жариште правне несигурности на тржишту и због тога би било неопходно да се доградња нашег правног система оствари у томе смислу ради елиминације потенцијалне правне несигурности на тржишту. У упоредном праву то се остварује на разне начине. Најчешће се законски прописује имовински минимум за стицање обавеза до одређеног имовинског обима или се утврђују различити типови привредних субјеката, много детаљније и разуђеније него досад, с тим да је за сваки тип привредног субјекта утврђена и ограничена могућност стицања обавеза на тржишту. У нашим ранијим прописима постојала је неограничена одговорност основних организација удруженог рада за обавезе радне организације у чијем су саставу. Сматрамо да је то добро што је укинуто у нашем праву, али укидањем ових заштитних правних инструмената, створена је правна празнина коју доградња нашег правног система, у циљу заштите правне сигурности и самоуправљање радника у удруженом раду, треба да отклони. Очекивања да ће се ова правна празнина елиминисати у самоуправној пракси одговарајућом садржином самоуправних споразума о удруживању и пренаглашеном улогом регистара организација удруженог рада, нису се међутим остварила. Због тога је неопходна законска интервенција и доградња и надградња основних принципа и правила о појму организација удруженог рада са аспекта заштите правне сигурности у привредном правном промету.

dr Slavko Carić,
professor of the Faculty of Law in Novi Sad

THE NOTION OF ORGANISATION OF ASSOCIATED LABOUR AND PROTECTION OF LEGAL SECURITY IN THE MARKET

Summary

The notion of organisation of associated labour, as a general and generic one, includes essential characteristics of all existing forms, of the organisations of associated labour, namely:

(1) The organisation of associated labour is an independent and self-managing organisation;

(2) the organisation of associated labour is entrusted with specific authority and rights in relation to resources which are in social ownership, and the organisation of associated labour is liable with these resources in the commodity-money transactions;

(3) in its nature the organisation of associated labour has to represent specific organisational unity of the freely associated labour and socially-owned resources with the aim of reaching socially useful targets;

(4) the organisation of associated labour has always the property of

juridical person on the ground of the Constitution, so that it is a social artificial (juridical) person.

Most frequent in the economic and legal trade as subjects are the basic organisations of associated labour and the work organisations. The relationship between the basic organisations of associated labour within the framework of a work organisation, as well as the relationships between the work organisations within the framework of a composite organisation of asosciated labour are regulated by self-management agreements on associating. By means of these self-management agreements on associating a correct balance should be established between the authority in terms of assuming obligations (duties) and the property law ground of liability for the duties assumed. Since this is not effected in practice to a satisfactory degree, as far as legal security is concerned, it is necessary to intervene by statute, since this legal vacuum in Yugoslav substantive law may become rather dangerous spot of legal insecurity in the market.

dr Slavko Carić,
professeur de la Faculté de droit à Novi Sad

NOTION DE L'ORGANISATION DU TRAVAIL ASSOCIÉ ET PROTECTION DE LA SÉCURITÉ JURIDIQUE SUR LE MARCHE

Résumé

La notion de l'organisation du travail associé en tant que notion générale et générique englobe les qualités essentielles de toutes les formes de travail associé qui paraissent, à savoir:

1. L'organisation de travail associé est une organisation autonome et autogestionnaire.
2. L'organisation de travail associé a des procurations et droits définis quant aux moyens qui sont en propriété sociale et l'organisation de travail associé est responsable de ces moyens dans le trafic marchandise — monnaie.
3. De par sa nature, l'organisation de travail associé doit présenter une unité organisationnelle déterminée du travail librement associé et des moyens sociaux dans le but d'atteindre des objectifs définis socialement utiles.
4. L'organisation de travail associé a toujours la qualité de personne morale, selon la Constitution, il s'agit d'ailleurs de personne morale sociale.

Les organisations élémentaires de travail associé et les organisations de travail sont les sujets les plus fréquents dans le trafic économique — juridique. Les rapports entre les organisations élementaires de travail associé dans la structure de l'organisation de travail, ainsi que les rapports entre les organisations de travail mêmes dans la structure de l'organisation complexe de travail associé sont réglés par accords autogestionnaires sur l'association. Il faudrait que cet accord autogestionnaire d'association établisse un équilibre correct entre les procurations quant à l'obtention des, obligations et la base matérielle de responsabilité pour les obligations assumées. Etant donné que ceci n'est pas réalisé de manière satisfaisante dans la pratique au point de vue sécurité juridique sur le marché, il est indispensable que ce soit fait par voie légale car ce vide juridique dans notre droit positif peut être une foyer fort dangereux de l'insécurité juridique sur le marché.

UDK — 347.12

др Стојан Цигој,
редовни професор Правног факултета у Љубљани

ТРАНСПЛАНТАЦИЈА ДЕЛОВА ЧОВЕКА И ПРАВО

I. УВОД

Професор др Борислав Благојевић је у првим годинама свога научног рада као доцент у Суботици објавио расправу Грађанска одговорност лијечника(1). У тој расправи која је написана на основу обимног научног материјала разматрана су питања лекарске делатности са правног гледишта која су и до данас задржала своју актуелност, па и сазнања до којих је писац дошао су данас једнако свежа као што су била за време када су била написана.

Али медицинска наука се развија, доноси револуционарне новине на свом подручју. Једна од таквих новина је пресађивање делова тела, а та новина је проузроковала и немало нових правних проблема. Изучавање тих проблема још траје, а при том се користе достигнућа правне науке у вези с питањима која се јављају на подручју здравства.

Након дугогодишњих тражења путева у вези с правним проблемима трансплантације почели су настајати законски прописи. У Републици Хрватској је био објављен *Закон о узимању дијелова људског тијела у сврху лијечења* средином 1980. године(2) Њему је следио у 1981. години закон Републике Србије: *Закон о узимању и пресађивању делова људског тела у сврху лечења*(3). У 1982. години је био издат *Савезни закон о увјетима размјене и преношења дијелова људских тела ради пресађивања у сврхе лечења*(4). Након тога су изашли још закони Црне Горе(5), Македоније(6) и Косова(7).

У погледу односа савезног закона и републичких закона је Савезни закон (у чл. 9) одредио само да проведбу његових прописа надзиру надлежни органи у републикама. Закон шути о разликама које постоје међу савезним и републичким прописима. Код тумачења је потребно дакле,

(1) „Мјесечник", 1940/66, стр. 35.
(2) „Народне новине", бр. 31/1980, стр. 664.
(3) „Службени гласник СР Србије" бр. 22/1981, стр. 172.
(4) „Службени лист СФРЈ", бр. 43/182, стр. 526.
(5) Закон о узимању дјелова човјечијег тијела, органа и ткива ради пресађивања у сврхе лијечења, „Службени лист СР Црне Горе", бр. 17/1983, стр. 170.
(6) Закон за земање и пресадување од човекото тело заради лекување, „Службени весник СР Македонија", бр. 28/1983, стр. 448.
(7) Закон о узимању и пресађивању делова људског тела у сврху лечења, „Службени лист САП Косова", бр. 45/1983.

ослонити се на одредбе о компетенцијама Федерације и република, нарочито на чл. 281. савезног Устава (1974).

II. ПРОБЛЕМИ ТРАНСПЛАНТАЦИЈЕ ДЕЛОВА ЉУДСКОГ ТЕЛА

Након великих достигнућа у медицини која су омогућила пресађивање делова тела са једног лица на друго, појавила су се многа питања у вези са правном заштитом субјективних права личности. Многи од тих проблема били су прописима решени, али ипак су остала још многа важна питања отворена. Највише дилема настаје у вези са питањем објективне допустивости трансплантације, са питањем субјективне дозвољености трансплантације (питање дозволе заинтересираних лица да дају дозволу за трансплантацију, било у вези са давањем, било у вези са примањем дела тела). Посебно разматрање вреди посветити и питању забране узимања и накнаде за давање дела тела с наменом пресађивања.

1. Општа гледишта правног поретка на пресађивање

Пресађивање дела људског тела значи посизање у најужу личну сферу. Значи и претварање дела једног лица у удео другог лица. Ипак, у том погледу правна теорија није никада заузимала став да такво претварање није допустиво са гледања учења науке да човек представља личност са загарантованим интегритетом. Правна наука се дакле, није бавила питањем да ли је трансплантација уопште дозвољен захват, него се само удубљавала у изучавање услова под којима се може сматрати такав захват дозвољеним. Такав став је заузело и наше законодавство. Трансплантација је дозвољена за потребе лечења, то јест ако је медицински оправдана(8) При томе треба да су испуњени посебни услови како би били заштићени битни лични интереси даваоца и примаоца дела људског тела. Потребно је заштитити и већ умрло лице.

а) Трансплантација делова тела умрлог лица

Када је човек умро, том правном субјекту не може се више учинити штета: субјект као такав не постоји више. Са тога гледишта не би било никакве препреке да се његово тело употреби у корисне медицинске сврхе. Ипак је теорија већ одувек признавала заштиту и умрлом лицу, његовој успомени. Таква заштита тражи да се не посиза у интегритет умрлог лица иако он није више правни субјект. Закони признају заштиту те успомене нарочито, ако је лице само тражило да се интегритет његовог леша не дира: не могу се узимати делови тела ради пресађивања, ако се умрло лице за живота томе противило одувек(9). Посебност хрватског, српског и македонског уређења јесте, да се тражи да ли се умрли изричито успротивио за време живота узимању делова његовог тела због пресађивања. Међутим, ако се већ у законодавству заузме

(8) В. чл. 1. наведеног закона СР Хрватске, чл 1. Закона СР Србије, чл. 2 закона СР Црне Горе, чл. 2 закона СР Македоније, чл. 2 закона САП Косова.

(9) В. чл. 2 закона СР Хрватске, чл. 3 закона СР Србије, чл. 4 закона СР Црне Горе, чл. 4 закона СР Македоније, чл. 4 закона САП Косова.

становиште да треба поштовати његову жељу у погледу интегритета његовог тела и након његове смрти, не изгледа основано да се не уважи и његова шутке, конклудентним радњама изјављена воља.

Најважнији предувјет код пресађивања од умрлог лица јесте да се установи да је лице заиста умрло. У теорији се расправљало питање не би ли се лице, које нема услова да живи даље, могло изједначити са умрлим лицем. Када је неком лицу у несрећи био повређен мозак у толикој мери, да то лице никада не би могло да оздрави, могло би се вештачки његово тело одржавати у животу. Тиме би се могли одржавати и делови његова тела који су за трансплантацију много способнији него у случају када повређено лице умре: делови тела могу јако брзо да почињу пропадати. Питање јесте дакле, да ли би се могло сматрати да неко лице не живи више, ако унаточ битних оквира делова тела, од којих зависи живот, помоћу апарата велики део тела још обавља функције.

У нашем законодавству је одговор да се трансплантација може обавити тек онда, када је човек мртав. Одговор на питање смрти код вештачког одржавања органа тела у животу зависи, дакле, од одговора шта се подразумева као смрт. У том погледу су републички прописи препустили установљавање смрти медицинским стручњацима, а савезни закон је желео дати и објективне одредбе: када треба сматрати да је наступила смрт. Према републичким прописима се смрт утврђује комисијом, састављеном од најмање три лекара([10]). Једина упута јесте да се смрт установи са сигурношћу по медицинским критеријумима. Савезни закон, међутим, одређује исто такво опште начело да се на темељу медицинских критерија и на прописани начин са сигурношћу утврди да је наступила смрт([11]), али одређено је и даље да ће се сматрати у смислу овог закона да је смрт наступила ако је на темељу медицинских критерија те на прописан начин са сигурношћу утврђен престанак рада мозга или срца. Видимо да је закон прописао пресумпцију смрти алтернативно у два случаја: или ако мозак не ради или ако срце не ради. Ту се поставља питање, да ли је таква алтернатива заиста довољна за утврђивање смрти. Потребно је имати у виду да се већ дуго година у науци постављају много оштрији критеријуми за утврђивање смрти; комитет за трансплантацију човечјег ткива на Универзитету у Харварду је набројао (26. 1. 1969) следеће елемента за утврђивање смрти: нема реакције на околину; нема рефлекса; нема спонтаних респираторних кретњи; нема кретњи мишића; такав пад притиска да нема могућности помагања лековима; негативни електроенцефалограм([12]).

Из пресумпције закона би дакле произашло да се може сматрати да је смрт наступила ако је срце престало да ради, иако мозак још ради. Очито јесте да такав човек још живи све док мозак још ради и до тада још постоји могућност да се на вештачки начин и рад срца може оживети или, барем привремено, заменити радом апарата интензивне неге. Изгледа да је дефиниција савезног закона за интегритет човека јако опасна.

(10) В. чл. 2 закона СР Хрватске, чл. 2 закона СР Србије, чл. 3 закона СР Македоније.
(11) В. чл. 2 закона СР Србије.
(12) В. С. Цигој, *Облигације*, 1976., стр. 545.

На другој страни налазимо у прописима добре каутеле зато да се у оквиру медицинских комисија не би утврђивала смрт олако: забрањује се да узима односно пресађује делове тела умрлог лица онај лекар који је учествовао у утврђивању смрти лица([13]). Тиме се жели забранити да онај који утврђује смрт стоји под утицајем тешког положаја онога који чека на смрт некога који би му могао да дâ свој орган, положаја из којега ће баш тај лекар покушавати да извуче пацијента.

У савезном закону је још нека новина која служи заштити пацијента, како би трансплантација искључила велике ризике који настају приликом трансплантације: трансплантирани део тела је подвргнут опасности брзог кварења. Због тога је закон одредио да се делови људског тела намењени за пресађивање сматрају лековима: они морају до пресађивања бити чувани тако да се спречава њихова квалитативна промена, потребна је обрада односно типизација ткива када је подударност увјета за пресађивање([14]). Поред тога, сви закони дају тачне одредбе о увјетима за организације и учеснике који обављају пресађивање (стручност, организација, евиденција, надзор).

б) Трансплантација делова тела живих лица

Када је давалац живо лице постоји и за њега велики ризик. Никада давање својих органа не значи за даваоца подухват без икакве опасности. Због тога је потребно да друштво свакога који би желео дати део свога тела штити и против његове воље: ако је давање опасно по његов живот и здравље. Потребно је даље, да воља даваоца буде довољно промишљена; а та може да буде довољно промишљена само, ако су даваоцу познате све могуће последице које могу да настану за њега због одузимања дела тела. У том циљу прописи одређују забрану без обзира на жеље даваоца. Делови тела се могу одузети само ако се тешко не нарушава здравље даваоца([15]). Републички закони одређују, да је пресађивање дозвољено само ако се тиме очигледно не доводи у опасност живот даваоца и давалац не излаже ризику трајног и тежег оштећења здравља([16]). Из тих прописа произлази да се може одузети даваоцу део његова тела иако то значи опасност за њега, али ипак такву опасност, која се не квалификује као тешка опасност по његово здравље. Републички закони, који су важили пре савезног закона, одредили су мање строги видик у погледу допустивости опасности: изгледа као да је дозвољен подухват иако се утврди опасност за даваоца, ако та опасност није очигледна. Ипак, ако се у општим начелима закона утврђује да је потребно строго примењивати стручне медицинске критеријуме, не би се ипак требало задовољити тиме да је опасност очита. Требало би узети у обзир и скривене опасности, рачунати са њиховом могућношћу и евентуално, ако је то могуће, пронаћи, колике су такве опасности скривене. Изгледа да интенцијама прописа о трансплантацији више одговара, а и озбиљна заштита даваоца (у сфери његове личности) тражи, да се у сваком случају без изузетка узимају у обзир и чињенице које нису очи-

(13) В. чл. 3. закона СР Хрватске, чл. 3. закона СР Србије, чл. 4. закона СР Македоније.
(14) В. чл. 3. наведеног савезног закона.
(15) В. чл. 2. савезног закона.
(16) В. чл. 4. закона СР Хрватске, чл. 4. закона СР Србије.

гледне, а са њима се може рачунати, ако те чињенице значе опасност по живот или теже нарушавање здравља.

Неки републички закони одређују у заштиту даваоца и друге границе. Млађи људи не треба да наступају као даваоци. Тако је од закона који су били издати пре савезног закона српски закон одредио да може лице пре навршетка 25 година постати давалац само по изузетку: само у изузетно оправданим случајевима([17]). Од закона који су изашли након савезног закона сличан пропис има Црна Гора. У њему је ближе одређен изузетак: само ако треба пресадити део тела лицу које има ретку крвну групу или ткивну грађу([18]). Македонски закон одређује изузетак ако га одреди у посебно оправданим случајевима комисија лекара([19]), а формулацију црногорског закона је преузео и косовски закон([20]). Пошто у сваком случају мора давалац и сам пристати на трансплантацију, поставља се питање, да ли у тим случајевима није довољна способност за расуђивање лица које још није достигло довољну старост (старост пунолетника старог римског права). Ако се лица млађа од 25 година сматрају као још недовољно зрела да одлучују о тако озбиљном подухвату, ипак се поставља питање није ли општа способност онда одређена прениско, ако се она постигне са 18 година. Али, ако та способност није ниско одређена ипак изгледа да би требало способност расуђивања признати довољном и у тим случајевима давања дозволе за трансплантацију. Виша би се старост даваоца ипак могла одредити, ако је уопште у млађим годинама за даваоца трансплантација опаснија. Али изгледа да о томе нема чврсто утврђених података.

Минимални предуслов да се може некоме одузети део његова тела јесте његов пристанак. Потребно је да воља даваоца буде довољно промишљена; а та може да буде промишљена само, ако су даваоцу познате све могуће последице које могу настати за њега због одузимања дела тела. У савезном закону је одређено да давалац мора да буде претходно обавештен о евентуалном ризику за његово здравље([20]). Савезни закон не помиње способност за давање пристанка. Републички закони, међутим, прописују да давалац мора да буде пунолетно лице и душевно здраво([21]). Неспособност лица испод у закону одређених година и лица које није душевно здраво треба квалификовати као специјалну правну неспособност, слично како се квалификује неспособност за прављење тестамента: таква неспособност се не може отклонити заступником. Нико не може уместо малолетног или душевно болесног лица пристати на одузимање дела тела неспособног лица. Ипак, могу се замислити случајеви када би још малолетно лице желело помоћи блиском лицу, можда је оно једини који би могао помоћи, па то због круте норме не би било могуће — иако је лице, мада је малолетно, свесно далекосежности своје одлуке. Требало би за изузетне прилике ипак прописати поступак на основу којег би се могла признати и способност малолетног лица, ако оно може схватити значење своје одлуке.

(17) В. чл. 5. закона СР Србије.
(18) В. чл. 3. закона СР Црне Горе.
(19) В. чл. 6. закона СР Македоније.
(20) В. чл. 3. закона САП Косова.
(20а) В. чл. 2. ст. 2. савезног закона.
(21) В. чл. 6. Закона СР Хрватске, чл. 6. закона СР Србије; чл. 6. закона СР Црне Говори само о душевно здравом лицу; В. чл. 7. закона СР Македоније, чл. 6. закона САП Косова.

Закони одређују и ius variandi. Одлука о давању дела тела је толико далекосежна да се не може у праву стати на становиште, да онај који је нешто обећао мора да то обећање и испуни. Пошто се ради о захвату у интегритет човека неминовно је потребно, да му се признаје да он о свом телу и даље потпуно слободно одлучује, па и да се предомисли или своје обећање опозове, ако не жели више да се његов интегритет ремети. Тако је прописано да се пристанак може опозвати до тренутка отпочињања захвата([22]).

Прописи претежно одређују да пристанак мора да буде дат у писменој форми([23]). У случају када се странка увек може предомислити писменост изјаве губи своју значајност. Ипак она има свој смисао у томе, да давалац, пре него даје свој потпис на исправу, схвати тежину своје одлуке.

Пошто се ради о строго личном односу између даваоца и примаоца дела тела потребно је узети у обзир мотив: давалац може да је склон дозволити одузимање органа само у корист одређеног лица: пристанак се може увјетовати тиме да део тела буде пресађен одређеном лицу се може увјетовати тиме да део тела буде пресађен одређеном лицу([24]). Неки од републичких закона смањују могућност опозива дате дозволе за одузимање органа, ако је дозвола била дата под условом да се орган даје само одређеном лицу: ако је давалац увјетовао давање органа у корист одређеног лица, воља даваоца може се изменити само ако се узети део тела не може више пресадити одређеном лицу([25]). Таква одредба има свој хумани смисао са гледишта примаоца. Он у свом тешком стању с муком очекује дар органа. Ако му је тај орган једном обећан било би сувише срамотно за примаоца да се стави опет у статус несигурности и чекања. Идеја се темељи на дубокој моралној норми, па би требало ту моралну норму примењивати и на подручјима где таква норма није усвојена као правна норма.

Са гледишта примаоца се исто тако као са гледишта даваоца разуме по себи да и он мора дати дозволу за пренос органа у његово тело. Ипак је значај тога пристанка друкчији него код даваоца. Прималац је болесник. Захват трансплантације може да буде потребан, а он није способан разумети тај захват. Не ради се о недирању у интегритет лица који може дозволити само лице у чији се интегритет жели продрети. Ту се ради о лечењу, а одлуке о лечењу треба признати заступницима, ако лице само није способно да одлучује. Зато се неспособност примаоца за давање пристанка мора квалификовати као пословна неспособност. Републички прописи ближе одређују заступање примаоца: пресађивање се може обављати само уз писмени пристанак примаоца. Ако прималац не може као малолетно или душевно оболело лице изразити своју вољу, пристанак дају његови родитељи или брачни друг или пунолетно дете или старатељ([26]).

(22) В. чл. 7. закона СР Хрватске, чл. 7. закона СР Србије, чл. 7. закона Црне Горе, чл. 7. ст. 3 закона СР Македоније, чл. 7. закона САП Косова.

(23) В. чл. 2. т. 2. савезног Закона, чл. 6. закона СР Хрватске, чл. 6. закона СР Србије, чл. 7. ст. 2. закона СР Македоније.

(24) В. чл. 8. закона СР Хрватске, чл. 8. закона СР Црне Горе, чл. 8. закона СР Македоније, чл. 8. закона САП Косова.

(25) В. чл. 8. ст. 2 закона СР Хрватске, чл. 8. ст. 2. закона СР Србије, чл. 8. ст. 2. закона СР Македоније.

(26) В. чл. 9. закона СР Хрватске, чл. 9. закона СР Србије, чл. 5. ст. 2 закона СР Црне Горе, чл. 10. закона СР Македоније, чл. 5. ст. 2. закона САП Косова, чл. 2. ст. 5. савезног закона.

2. *Сукоб интереса у вези са узимањем органа од мртвог тела*

У највише случајева умрло лице није дало никакве упуте у погледу допустивости узимања делова његовог тела после смрти у циљу пресађивања. У том случају настаје питање да ли би се могло у интересу живих користити тело мртвога. Савезни закон се по том питању не изјашњава. Републички закони дају компетенцију да одлуче о томе да ли пристају или не, најближим лицима умрлог: трансплантација је дозвољена ако се не успротиве родитељ, брачни друг, или пунољетно дете умрлога(27). Хрватски, српски и македонски закон траже и даљи услов: противљење тих ближих лица мора да буде изричито. Ако дакле, та лица шуте, односно изричито не покажу својим понашањем да се противе, сматра се да је пресађивање дозвољено.

У случају када умрло лице о свом телу није дало неких упустава долази до сукоба између моралног начела да умрлом треба признати поштовање његовог лица и интегритета на једној страни и моралног начела да треба болесницима помоћи да остану на животу, односно да се лече на другој страни: штета да пропадне део тела другог лица без користи, ако би тај орган могао користити болеснику. Ако би орган ионако пропао нема губитка на терет умрлог лица односно, његов интегритет и онако по законима природе ишчезава. Према томе све више људи по савести долази до закључка да је значајнији интерес одржања болесника са делом тела другога, него штићење тела умрлога које не доводи до резултата да то тело остаје недирнуто. Поштовање самог сећања на покојника исто тако не трпи неки уштрб, ако се његово тело употреби за доброчине сврхе уместо да пропадне.

3. *Накнада: да ли нема никаквог оправдања?*

Савезни закон је одредио: забрањује се било каква накнада за давање делова људског тела са живих те умрлих лица. Накнадом се сматра испружање услуга или давање било каквих погодности(28). Исто је већ пре савезног закона било решење хрватског и српског закона(29).

У судској пракси већ на случајеве где се наглашава да је неморално ако се човекова вредност оцењује као вредност робе на тржишту. Неморалан је правни посао по коме се оцу девојке плаћа извесна вредност да би се његова ћерка удала за одређеног човека(30). Противан је моралу уговор по коме једна организација уступа уз накнаду другој организацији радника(31). У науци се наглашава да је против достојанства човека било какво трговање са човеком и деловима његовог тела(32).

У вези са трансплантацијом може се замислити да би тржишна цена делова човековог тела могла да буде огромна: помањкање таквог „артикла" на тржишту би терало болеснике, који дуго времена тешко

(27) В. чл. 4. закона СР Хрватске, чл. 4. закона СР Србије, чл. 4. закона СР Црне Горе, чл. 5. закона СР Македоније, чл. 4. закона САП Косова.
(28) В. чл. 4. савезног закона.
(29) В. чл. 10. закона СР Хрватске, чл. 10. закона СР Србије.
(30) Врховни суд Србије, Гж 2940/56, „Збирка судских одлука", год. 1957., стр. 76.
(31) Врховни привредни суд СР Словеније, 2810/69, од 22. IX 1970, „Збирка судских одлука", год. 1971, стр. 143.
(32) О томе ближе Цигој, *op. cit.*, стр. 184 и даље.

чекају на могућност пресађења, да нуде што више, и предност би имали они који су богатији, уместо оних, којима је потребна хитнија помоћ.

Па ипак треба поставити питање, је ли правилно да давалац нема никакво право на накнаду. Њему је тешко. Тешко се одлучи да се одрекне дела свога тела, он вероватно има и психичке тегобе јер након захвата није више такав какав је био пре тога. Он је изложен великом ризику да му се здравље поремети. Функционисање његовог тела није сасвим једнако као пре захвата. Он свакако има губитак, често неизмериво велики губитак. Да ли је заиста у складу са начелима морала нашег правног система, ако се за такав губитак не признаје никаква накнада? Ако анализирамо темеље нашег правног система чини ми се да долазимо до супротног резултата. За личне губитке у оквиру накнаде штете се признаје накнада због осакаћења тела у несрећама, због губитка животне активности, због мањег функционисања тела, због душевних болова из разлога наруженості. Ако би давање накнаде за такве губитке било неморално, не би била дозвољена ни накнада за њих у виду накнаде штете због недозвољених штетних радњи. Међутим, наша јудикација већ више десетина година признаје такве губитке као основ за признавање накнаде. То је и становиште закона о облигационим односима, изражено нарочито у чл. 200, 201. Специјални закони који уређују трансплантацију су, дакле, заузели много строже становиште него закон о облигацијама у својим основним начелима; а ако се дубље анализира правило устава о интегритету човекове личности (176 Устав СФРЈ 1974) може се доћи до закључка да је поремећај интегритета такав губитак, који се и са правног гледишта признаје као губитак.

Чини ми се да из тога произлази да је у складу са темељним начелима нашег правног система ако се признаје даваоцу накнада за његове губитке, накнада по истим критеријама као што се признаје лична штета, где је дакле битно да се оцењује величина губитка, а не тржишни показатељи на основу понуде и потраживања. Чини ми се дакле да становиште специјалних закона о пресађивању падају изван оквира основних начела нашег правног система па и моралних начела на којима је изграђен наш правни систем.

III. ЗАКЉУЧАК

Пресађивање тела је као ново достигнуће медицинске науке створило нове проблеме у правној науци. Законодавство тек тражи правилна решења, на нека питања још се нису нашли одговори. Опет и опет је потребно разматрање аргумената који говоре за једно или друго решење. Према томе се и садашње стање законодавства не може сматрати коначним. Вероватно ће још дуго у пракси бити потребно ослањање на основне моралне норме нашег правног система које могу помоћи код тражења правилног става. А темељна морална норма у нашем систему је снажнија од прописа, ако се резултат који даје пропис, неосновано удаљује од основних начела правног система и моралних начела на којима је систем изграђен.

Можемо се осврнути на завршне речи професора Благојевића у поменутом чланку које и данас важе: „...постоје два интереса о којима

суд мора да води рачуна при доношењу своје одлуке; неометање развитка и напретка медицинске науке и заштита болесника". Данас треба у оквиру заштите болесника дати и заштиту ономе који и своје здравље испоставља ризицима у циљу да својим телом помогне болеснику. Према речима нашег јубиланта „ти интереси представљају Сцилу и Харибду, но савремена научна, социолошко-филозофска метода тумачења правних правила омогућује свакако, да суд дође до решења, које ће бити за конкретан случај највише корисно".

dr Stojan Cigoj,
professor of the Faculty of Law in Ljubljana

PROBLEMS OF TRANSPLANTATION OF HUMAN PARTS

Summary

The more dangerous are new attempts at curing, the greater the responsibility for flawless effecting of these endeavours. Legal norms give useful guidelines but there are still some open issues, such as for instance, the one of maintaining the life of human parts when a man as an entirety has no more ability to live. Namely, whether the parts of human body may be considered parts of a deceased man if death did occur at the moment of disconnecting life-maintaining devices.

Second issue is the appropriateness and precision of determining criteria for establishing death in relevant prescriptions of law. The alternative of considering that death has occured on the ground of medical criteria according to which it is legally appropriate to presume death after heart or brain have stopped to function, may not correspond to every situation. For instance, if only heart ceases to function while the possibility does exist that a body whose brain still functions may again become alive, if some device would be used to replace the function of the heart, or, as the case may be, if the heart would become reanimated.

The third issue is the one of the prohibition of any compensation to the one making available a part of his body for transplantation. The prohibition of putting in the market of human parts is justified since human body and its parts can not have the status of merchandise. However, the Yugoslav law provdes for the compensation of damage for loss of body as a value which can be assessed from the stand-point of personal loss and without any connection with the market. It should be recognized that a victim suffers a loss although giving voluntarily a part his body. On the ground of the same criteria compensation should be granted for the voluntary supplying of one's own body part for transplantation. From the viewpoint of general principles of Yugoslav legal system, one is also morally right in recognizing the compensation at the personal, i.e. individual level, although giving parts of the body to another is a voluntary act. The justification for this is great personal loss on the part of the giver.

dr Stojan Cigoj,
professeur à la Faculté de droit à Ljubljana

PROBLEMS DE TRANSPLANTATION DES PARTIES DU CORPS HUMAN

Résumé

Plus dangereux sont les nouveaux exploits de traitement plus grande est pour autant la responsabilité d'une execution impeccable de ces exploits. Les normes légales ont donné d'utiles directives mais il y a tout de même quelques questions restées ouvertes. La quetion qui est encore ouverte c'est celle de la survie des parties du corps lorsque l'homme en tant qu'intégrité

n'a plus de conditions pour vivre. La question se pose à savoir si les parties d'un corps sont estimées parties d'un homme mort si la mort advenait au moment où les appareils qui tiennent en vie des parties du corps humain n'étaient plus branchés. Reste à savoir si les critères pour constater si la mort est advenue ou non sont définis de manière assez précise dans les prescriptions. L'alternative selon laquelle il sera estimé que la mort d'une personne est advenue si sur la base des critères médicaux et de manière règlementée on a constaté avec certitude que le cerveau ou le coeur ont cessé de travailler, ne pourrait répondre à l'objectif au cas on le coeur seul cesse de fonctionner et qu'il est possible que le corps dont le cerveau travaille encore puisse de nouveau fonctionner si un appareil pouvait remplacer la travail du coeur, c'est à dire si le coeur pouvait se mattre plus tard à travailler de nouveau. La troisième question se rapporte à l'interdiction de n'importe quelle indemnité à celui qui mettrait une partie de son corps à la disposition de la transplantation. L'interdiction d'évaluer la valeur marchande des parties du corps est tant à fait fondée: le corps humain et ses parties ne peuvent avoir le statut de marchandise. Cependant dans notre droit de dédommagement on reconnaît tout de même la perte d'une partie du corps comme valeur qui peut être évaluée au point de vue perte personnelle — sans aucune relation avec le marché. Il faudrait reconnaitre que la victime a subi une perte bien qu'elle ait appauvri son corps volontairement. Selon les mêmes critères pourrait être reconnu comme dommage personnel, et consenti une indemnité pour le don d'une partie du corps pour la transplantation. Du point de vue principes généraux du système juridique yougoslave est estimé moral de consentir un dédommagement dans le domaine personnel bien que le don d'une part du corps soit volontaire il ne va pas de soi même que le doneur soit satisfait de sa grande perte perssonnelle sans que lui soit consenti aucun profit malgré une si grande perte.

UDK — 347.7+368

др Предраг Шулејић,
редовни професор Правног факултета у Београду

О СИСТЕМУ И МЕТОДУ ЗАКОНСКОГ РЕГУЛИСАЊА ОДНОСА ИЗ УГОВОРА О ОСИГУРАЊУ

Широк круг интересовања и познавање различитих области права један су од одлика које красе богато дело професора Борислава Благојевића. Његов интерес је нарочито окренут према тзв. новим дисциплинама, које се формирају у процесу развијања друштвених и правних односа и које настају као израз потреба савременог друштва, са свим специфичностима које постоје у социјалистичком друштвеном поредку. Каква треба да буде улога законодавца у овом процесу; у којој мери и на који начин он треба да „захвати" и правно регулише ове материје; где је граница између оног корисног усмеравања друштвених односа у формирању, а где је лимит иза кога закон прдставља само сметњу даљем развоју који треба да преузме аутономно право? Каква треба да буде расподела законодавне надлежности у федералној држави; којим системом регулисања законодавац треба да приступи у појединим областима (јединствени закон или посебни закони); којом врстом норми треба да регулише (императивним или диспозитивним)? На ова и друга питања професор Благојевић је одговарао на начин који је увек био инспиративан — отварањем могућих проблема, сугерисањем решења са свим предностима и недостацима, посебно водећи рачуна о томе „шта после закона", тј. хоће ли поједина решења одговорити друштвеним потребама, или ће их живот убрзо превазићи. — Наш прилог овом броју часописа који излази у част професора Благојевића посвећујемо његовом доприносу развоју права осигурања у нашем послератном периоду, развоја који је био веома буран и захтевао много спремности и знања да се оцени улога законодавца у односима који су настајали у једној од најделикатнијих друштвено економских и финансијских сфера младог социјалистичког друштва без ранијих узора. Имаћемо, при томе, међу бројним радовима професора Благојевића, нарочито у виду његова два рада из различитих временских периода, а наиме: *Правни проблеми осигурања код нас*, „Анали Правног факултета у Београду, бр. 3—4/1953, и *Актуелни проблеми у вези са нацртом амандмана и регулисање односа из уговора о осигурању*, „Осигурање и привреда", Загреб, бр. 6—7/1971. два периода су посебно интересантна за развој осигурања код нас, јер је у првом требало наћи сасвим ново решење у односу на постојећи Државни осигуравајући завод (ДОЗ), монополску установу административ-

ног периода управљања, уговорну страну која је снагом државног ауторитета диктирала услове другој страни (осигуранику), док је у другом периоду требало наћи нова решења у односима када осигураници искључиво управљају пословима и средствима осигурања и на неки начин сами себи одређују услове уговора које ће закључивати. Аутор овог рада ће се осврнути и на друге идеје, предлоге, размишљања покушавајући да сагледа при том у којој је мери интервенција законодавца у појединим питањима била успешна, уз опаску да је, наравно, „лако бити паметан после".

Савезно или републичко, односно покрајинско законодавство

Овај проблем се различито посмарта с обзиром на природу материје. Када је реч о статусним питањима (оснивање и функционисање осигуравајуће организације) сматрало се да само минимум законодавства треба да остане на нивоу федерације, док би све остало требало да буде материја републичког и покрајинског законодавства. При томе је указивано на могућност повреде јединства тржишта и његовог фактичког затварања у случају препуштања републикама (покрајинама) регулисање таквих питања као што су: услови за оснивање и пословање осигуравајућих организација, област финансирања односно расподеле дохотка, начин формирања премије, а посебно у области обавезних осигурања, питање обима заштите трећих оштећених лица у случају ако би се минимум накнаде битно разликовао од републике до републике(1). Нека од поменутих питања су заиста и остала у надлежности савезног законодавства (минималне осигуране суме у обавезним осигурањима, начин формирања премије и фондова осигурања — не и њихове висине), док су друга решена на потпуно нов начин (препуштање самим осигуравајућим организацијама да одреде почетне резерве). Занимљиво је, међутим, да су републички и покрајински закони из ове области, донети после савезног Закона о основама система осигурања имовине и лица, од 1976. године, углавном преузимали одредбе овог закона са врло мало допуна, док је у СР Словенији заузето гледиште да је републички закон којим би се систем осигурања ближе разрадио непотребан, па у тој републици није ни донет. (Истовремено је организација неких великих заједница осигурања, као што су ЗОИЛ „Дунав" и Сложена ЗОИЛ „Војводина" постављена тако да у извесној мери одступа и од основа система постављеног у савезном закону(2)).

У области облигационоправних односа, сагласно уставном опредељењу о надлежности Федерације у уређивању уговорних и других облигационих односа у промету робе и услуга, мање је била спорна надлежност федерације у односима код уговора о осигурању. Професор Благојевић је ипак указао на два нужно повезана питања када је реч о савезном законодавству. Прво се односи на могућност постојања подзаконских аката, тј. овлашћења одређених савезних органа на доношење општеобавезних прописа савезног карактера и одмах се определио за то,

(1) Владимир Јовановић, *Дискусија о рефератима на Саветовању о законском регулисању облигационо-правних односа из области осигурања*, „Осигурање и привреда", Загреб, бр. 6—7/1971, стр. 26.

(2) Предраг Шулејић, *Место заједнице ризика у систему југословенског осигурања*, „Осигурање и привреда", Загреб, бр. 1—2 и бр. 3—4/1982.

да облигациони односи треба да буду само законски регулисани. Друго питање се односи на евентуалну могућност неког савезног органа да врши извесну контролу, одобравање или било који стручни надзор у односу на правила осигурања, типске уговоре. Мишљење професора Благојевића је да таква претходна административна контрола (за разтику од судске контроле) не би била ни могућа ни опортуна. Ако је уранијем систему овакав надзор био користан и нужан (вид. поменути чланак из 1953. године), јер је истовремено обезбеђивао и добро функционисање осигурања као јавне службе и штитио интересе оба уговарача и друштва, у условима управљања осигураника средствима и пословима осигурања то више није потребно „чак и ако би то било у циљу равноправности, заштите потрошача, уговарача, итд." (чланак из 1971. године). — Ова схватања су прихваћена и уграђена у наше позитивно право којим се регулишу односи из уговора о осигурању. Иако је питање друштвене контроле над поступком доношења и садржине општих услова осигурања значајно у том смислу што постоји потреба обезбеђивања њиховог стручног нивоа, као и онемогућавања уношења одредаба које нису друштвено прихватљиве(3), ипак је чињеница, да однос између осигурача и осигураника није више само облигациони однос, него и самоуправни однос, превагнула. Треба додати и чињеницу широког захвата материје уговора о осигурању од стране законодавца, као и начело императивности ових прописа (бар када је реч о Закону о облигационим односима), да би се у потпуности схватило напуштање система претходне контроле општих услова осигурања.

Обим захвата законског регулисања

Основни аргументи у прилог обимнијег захватања законом уговорних односа осигурања били су: 1) масовност уговора о осигурању и његова садржинска истоветност, и 2) самосталност осигуравајућих организација у доношењу општих услова осигурања у условима јаке конкуренције. У време постојања ДОЗ-а стварна слобода уговарања за читав низ клаузула није постојала, већ су оне биле диктиране од стране јачег уговарача. Зато је професор Благојевић тада и писао: „...мислимо да је боље да их прописује држава у име друштва, држава у име народа, него да то чини само један од уговарача, па макар то било и „државно предузеће", јер оно неће увек бити у стању да води довољно рачуна о општим интересима, а нарочито не да у једнакој мери заштити интересе оба уговарача." (чланак из 1953. године). У потпуно измењеним условима управљања осигуравајућим организацијама, где искључиво осигураници доносе преко својих самоуправних органа услове уговора о осигурању, проблем се поставља на сасвим другачији начин: „Ми обично волимо велике и широке законе, а говоримо о аутономном праву. Говоримо о самосталном тржишту и слободи уговарања а доносимо све веће и веће законе који се тичу имовинских односа. Има једна мана ако не и контрадикција у томе... У вези са тим поставља се као основно питање, у којој мери правна сигурност, коју ми желимо да створимо код облигационих односа, треба да буде обезбеђенија ако правни прописи

(3) Ивица Јанковец, *Један прилог размишљања о систему и методу законског регулисања односа из уговора о осигурању*, „Осигурање и привреда", Загреб, бр. 6—7/1971, стр. 22.

буду потпунији, свеобухватнији, обимнији. Постоји још увек извесно идолопоклонство закона. Постоји још увек извесно неповерење према оним другим облицима регулисања — правилима осигурања, типским уговорима и остало. Сматра се: нека закон максимално обухвати, максимално регулише — императивно и неимперативно — да би тиме обезбедили максималну правну сигурност односно заштиту учесника у промету. Можда је то најлакше, нек неко други то пропише, а ми ћемо кроз то да живимо. Да ли то одговара овој разуђености, овој специфичности, овој конкретности чак и нелојалној конкуренцији. Мислим да је то питање, и то не само код осигурања, него код свих других уговора. Ми много говоримо о аутономном праву радних организација, њиховој способности да воде рачуна и о друштвеним интересима и о интересима своје странке, свог партнера, а обрнуто, чим се постави питање законодавства, ми желимо што већи закон, да што потпуније регулишемо, обухватимо све." (чланак из 1971. године).

Наше ново законодавство у области уговора о осигурању се ипак кретало у правцу што ширег захвата материје законским нормама. Закон о облигационим односима од 1978. године садржи око седамдесет чланова посвећених уговору о осигурању. Закон о поморској и унутрашњој пловидби, од 1977. године пловидбеном осигурању посвећује око шездесет чланова. И поред тога ван домашаја законског регулисања остају уговорни односи у осигурању потраживања (кредита) и реосигурању. Разлози овој тенденцији су сигурно и у следећем: 1) усаглашавање услова осигурања које чине осигуравајуће организације је искључиво на добровољној основи, те постоји могућност њиховог разликовања; 2) услови осигурања регулишу питања која се у пракси најчешће јављају, док законске норме иду даље и предвиђају решење за случајеве који нису предвиђени општим условима или у уговору(4).

Метод законског регулисања

У системима упоредног права различито се поступа при уређивању законским нормама уговора о осигурању. Негде је прихваћено начело императивности законских норми (као, на пример, у француском праву, у пољском праву), а негде начело диспозитивности (на пример, у швајцарском праву). Разлози ограничења слободе уговарања путем императивних норми леже у потреби заштите интереса једне од уговорних страна од могућних злоупотреба од стране другог сауговорника, тј. у очувању уговорне равноправности и сигурности у послу осигурања, али такође и у карактеру делатности осигурања, у потреби заштите основних установа посла осигурања. Професор Благојевић је писао: „...највећи део ових прописа о осигурању мораће да буде императивног карактера... јер то одговара стварној природи односа из осигурања, а посебно карактеру јавне службе која се у основи спроводи путем осигурања" (чланак из 1953. године.)

Наш Закон о облигационим односима опредељио се за начело императивности: „Уговором се може одступити само од оних одредаба ове главе у којима је то одступање изричито допуштено, као и од оних

(4) Владимир Јовановић, *op. cit.*

које пружају уговарачима могућност да поступе како хоће," (члан 900. ст. 1.). Да ли је ово регулисање у складу са новим положајем осигураника, који се сада налази, како је речено, не само у уговорном односу са осигурачем, него и у самоуправном односу, тако да није више у положају класичне уговорне стране са правима и обавезама насупрот које стоји друга уговорна страна, са својим интересима и тежњом да постигне што повољније услове за себе. Овде заправо (теоријски, бар) не постоје две различите стране које се сусрећу на тржишту и тамо упознају са условима уговора и о њима преговарају, јер осигураници сами у својим органима управљања (скупштинама заједница осигурања и заједница ризика) доносе услове под којима ће закључивати уговоре појединачно, подразумевајући ту и цену коју ће платити (тарифе премија). Дакле, логична је претпоставка да нема јаче уговорне стране (осигурача) која може слабијој (осигуранику) да наметне услове који овој не одговарају и који би је довели у подређен положај. Отуда нема ни потребе да се слабија страна штити императивним прописима.

Неколико разлога говори у прилог прихватања начела императивности законских норми код регулисања уговора о осигурању. Прво, ако се поставља питање да ли је реч о једној или о две различите уговорне стране, очигледно је да су две стране у питању и да њихови интереси не морају увек бити истоветни. Они ће, на пример, бити истоветни када се средства осигурања користе за предузимање превентивних мера, јер је у интересу и заједнице осигурања и осигураника—појединца да до штете не дође; али, када се поставља питање ликвидације настале штете, осигураник врло често супротставља свој лични интерес интересу заједнице осигураника којој припада. Свакодневни су примери злоупотребе осигурања од стране несавесних осигураника. Исто тако се може поставити и питање заштите осигураника од стране осигуравајуће организације чије пословање није увек ефикасно и рационално (на пример, регулисање рока у коме се има исплатити накнада из осигурања после обавештавања о наступелом осигураном случају). — Друго, поставља се и питање да ли је осигураник „слабија" уговорна страна којој осигурач (тј. заједница осигурања) може да наметне услове уговора. Са становишта осигураника појединца у тренутку када он закључује „свој" уговор о осигурању, самоуправљање осигураника и њихова овлашћења у скупштини заједнице осигурања (односно заједнице ризика) изгледају прилично удаљено и апстрактно. Он приступа једном адхезионом уговору и нема могућности да преговара о свом конкретном предмету који жели да заштити од одређеног ризика. (Ово је случај у свим областима на које се односи Закон о облигационим односима — друкчије је у области пловидбених осигурања, где су уговорне стране много више економски изједначене дакле у могућности да преговарају — па је зато и законодавац у тој области поступао по начелу диспозитивности). Уосталом, ако то не би било тако, зашто би закон посебном одредбом забрањивао осигурачу да уговара клаузуле о губитку права у случају када осигураник не изврши неку своју обавезу после наступања штете? (Занимљиво је да се ни у скупштинским телима која су припремала текст закона није могао избећи став о осигуранику као слабијој уговорној страни: „Наиме, због заштите економски слабије стране (осигураника) одредбе овог уговора су, по пра-

вилу, когентне природе, а само изузетно диспозитивне"(5). Такође у прилог овоме иде и чињеница да је закон допустио одступања од императивних норми „само ако је у несумњивом интересу осигураника" (члан 900. ст. 2.). Треће, наше заједнице осигурања врше усаглашавање општих услова осигурања на добровољној основи, а пошто их доносе самостално и без икакве спољне контроле, постоји могућност да у неким битним одредбама буду различити. И, најзад, четврто и најважније, императивним нормама се не штите само интереси уговорника, него се њима такође обезбеђује примена неких основних начела на којима почива установа и посао осигурања и чијом повредом би била доведена у питање суштина и сврха осигурања (повреда јавног поретка, повреда алеаторног карактера уговора, принципа обештећења, итд.).

dr Predrag Šulejić,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE SYSTEM AND METHOD OF STATUTORY REGULATION OF RELATIONS OUT OF THE INSURANCE CONTRACT

Summary

The article is dedicated to the contribution of professor Borislav Blagojević to the statutory regulation of the insurance contract in Yugoslav law. Following questions are significant for every legislator in this field, and more particularly for the one in a federal socialist state, namely: the scope of the subject matter to be regulated by statute, the nature of statutory norms (i. e. the principle of compulsory character or of a dispositive one), a uniform statute or particular statutes for individual fields, etc. Yugoslav legislator was faced with the problem of distribution of jurisdiction between the federation and the socialist republics and provinces, then with the one of the scope of statutory regulation in relation to the autonomous law of the insurance organisation, and more particularly to the original position of the insured subjects, who are related to the insurer both as self-managers and in terms of contract.

Statutory regulation in the field of the insurance contract is characterized by exclusive jurisdiction at the level of the federation, then by rather intensive inclusion of the subject matter into the legislative regulation in spite of the ever greater significance of the autonomous law, as well as by the principle of compulsory character of relevant statutory provisions (excluding the field of navigation insurance). This is so in spite of the fact that the subjects insured alone enact the terms of insurance and the premiums through their management bodies in the insurance organisations.

dr Predrag Šulejić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DU SYSTÈME ET DE LA METHODE DE RÉGULATION LÉGALE DES RAPPORTS RÉSULTANT DU CONTRAT D'ASSURANCE

Résumé

L'article est consarcé à la contribution du professeur Borislav Blagojević portant sur la régulation légale du contrat d'assurance dans le droit yougoslave. Les questions qui se posent à chaque législateur telles que: le volume de la matière embrassée par les normes légales, la nature des normes

(5) Образложења Нацрта Закона о облигацијама и уговорима, Савезна скупштина, септембар, 1976.

legales (principe d'impératif ou de disponsibilité) une loi unique ou des lois à part pour chaque domaine etc. sont posées différément dans un état fédéral dont le système social est socialiste. Le législateur yougoslave avait devant lui le problème de la répartition des compétences entre la féderation et les républiques socialistes et régions, ensuite le problème de la portée des régulations légales par rapport au droit autonome des organisations d'assurance et surtout la situation originale de l'assuré qui se trouve face à l'assureur en même temps en rapports autogestionaire et d'obligation.

En Yougoslavie la régulation légale dans le domaine des contrats d'assurance se signale par la compétence exclusive au niveau de la féderation par la grande part de la matière controlée par le législateur malgré l'importance croissante du droit autonome, ainsi que par le principe d'impératif des prescriptions légales (hors du domaine d'assurance de la navigation) malgré le fait que ce sont les assurés qui décident des conditions d'assurance et des tarifs de primes par l'intermédiaire de leurs organes de gestion dans les organisations d'assurance.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОФЕСОРА ДР БОРИСЛАВА Т. БЛАГОЈЕВИЋА

1933. година

Закон о заштити ауторског права и тонфилм. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, год. XLIV, 3; стр. 229—233.

Нека питања поводом ступања на снагу грађанског парничног поступка. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, год. XLIV, 5; стр. 107—112.

Да ли је питање моралности уговора правно или фактичко питање. — Правосуђе, 1933, II 19. и 20; стр. 783—787.

Је ли старина услов да би било задруге између оца и његових пунолетних синова? — Правосуђе, 1933, II, 21—22; стр. 866—868.

Абдуселам И. Балагија: Улога вакуфа у верском и световном просвећивању наших муслимана. Београд, 1933; стр. 111. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, год. XLIV, 4; стр. 349—350. [Приказ].

И. Матијевић: Уредба о судским оставама (депозитима). Београд, 1933; стр. 148. — Правосуђе, 1933, II19—20; стр. 820. [Приказ].

Б. Јовановић: Хартије на доносиоца. Београд, 1933; стр. 100. — Правосуђе, 1933, II, 19—20; стр. 820—821. [Приказ].

Duchan J. Pantelitch: Etude philolophique et jurdique de la réserve héréditaire. Lyon, 1933; стр. 211. — Правосуђе, 1933, II, 23—24; стр. 971—972. [Приказ].

Радивоје Новаковић: Инвалидско питање и стечена права инвалида. Београд, 1933; стр. 41. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, год. XLIV, 1—2; стр. 173—174. [Приказ].

Статистика спољне трговине Краљевине Југославије за I полугоће, Београд, стр. XVIII, 225. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, год. XLIV, 1—2; стр. 174. [Белешка].

Закон о укидању пословне неспособности удате жене у Румунији. — Правосуђе, 1933, II, 17—18; стр. 736—737. [Белешка].

1934. година

Уговори по пристанку. Формуларни уговори. — Београд: изд. аутора, 1934; 175. стр. [Докторска дисертација].

Егзекватура страних пресуда по Закону о извршењу и обезбеђењу. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, год. XLVI, 1—2; стр. 86—106.

Exequatur des jugements etrangèrs selon la Loi yuogoslave sur les éxecutions et les saisies. — Annuaire de l'Associtation yogoslave de Droit international, 1934, II; pp. 275—289.

Утицај удаје на држављанство. — Правосуђе, 1934, III, 5; стр. 350—365.

Клаузула конкуренције код уговора о раду. — Бранич, 1934, XXII, 3; стр. 159—164.

Однос колективних и појединачних уговора о раду. — Бранич, 1934, XXII, 9; стр. 501—606.

Андрија М. Ристић: Правни положај странаца, Београд, 1934, стр. 133. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XLVI, 4; стр. 350—353. [Приказ].

Др Иво Политео: Радно право, Загреб, 1934; стр. 276. *Др Стојан Бајич: Делавско ин намештчсиско право,* Љубљана, 1933; стр. 360. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XLVI, 3; стр. 265—266. [Белешка].

Година Дионис: Коментар ванпарничног поступка, Београд, 1934; стр. XXXV, 582. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XLVI, 3; стр. 266—267. [Белешка)].

1935. година

Реформа грађанско-судског поступка у Француској. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XLVIII, 1—2; стр. 156—163.

Примена грађанског парничног поступка. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XLVIII, 6; стр. 600—612.

Продаја аутомобила на кредит у Француској. — Правосуђе, 1935, IV, 3; стр. 198—203.

Кодификација грађанског права. — Правосуђе, 1935, IV, 4; стр. 261—281; бр. 5—6; стр. 352—364; бр. 7—8; стр. 555—562.

Извор права. — Правосуђе, 1935, IV, 11—12; стр. 788—808.

Основ права наслеђа. — Бранич, 1935, XXIII, 4; стр. 173—183; бр. 5; стр. 238—244.

Појам права у систему професора Г. др Борђа Тасића. — Бранич, 1935, XXIII, 11; стр. 507—516.

Le repport entre le principe de l'autonomie de la volonté et le principe de la liberté conventionnelle. — Revue générale du Droit, de la Législation et de la Jurisprudence, 1935, LIX, 1, pp. 21—36.

Sinicha Ristich: L'Italie fasciste et la société des nations. Paris, *pp.* 190 — Бранич, 1935, XXIII, бр. 1; стр. 32—33. [Приказ].

Dragoslav B. Todorović: Le droit syndical et les doctrines syndica. — Listes. Etude juridique et sociologique, Paris, 1934, p. 400. — Браник, 1935, XXIII, 1; стр. 33—34. [Приказ].

Milorad Milovanovitch: Le droit privé de l'assurance. Paris, 1935. — Бранич, 1935, XXIII, 5; стр. 254—256. [Приказ].

Lioubomir Bayalovitch: L'unification du droit du change. Lyon, 1934; p. XXVI, 500. — Бранич, 1935, XXIII, 7—8; стр. 389—391. [Приказ].

Jivoine Pop-Kocitch: Etude juridique sur l'incorporatian de territoires macédonies à la Serbie. Contribution à l'étude de l'annexion. Paris. 1935; p. 127. — Бранич, 1935, XXIII, 9; стр. 442—444. [Приказ].

Божидар С. Марковић: Право побијања изван стечаја. Београд, 1935; стр. 189. — Бранич, 1935, XXIII, 12; стр. 588—590. [Приказ].

Mariano d'Amelio: Influence des projets de codes sur la jurisprudence, Dáalloz, 1934; pp. 97—103. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XLVII, 4; стр. 369—371. [Белешка].

Криза правосуђа у Француској. — Бранич, 1935, XXIII, 1; стр. 37—40. [Белешка].

1936. година

Начела приватнога процесног права. — Београд: Геца Кон, 1936; стр. VII, 430.

Грешке при публикацији закона и уредаба. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ XLI, 5: стр. 476—480.

Морал и облигације. — Бранич, 1936. XXIV, 2; стр. 59—68.

La morale et l'obligation civile. Au sujet de la 3ᵉédition de l'ouvrage de M. Ripert. La règle et la morale dans les obligations civile, 1935. — Revue générale du Droit, de la Législation et de la Jurisprudence, 1935, LIX, 4; p. 275—280; 1936, LX, 2; p. 151—160; No. 3; p. 226—233.

Срећко Цуља: Грађанско процесно право Краљевине Југославије. Београд, 1936; стр. VIII, 842. — Архив за правне и друштвене науке, 1936. XLIX, 4; стр. 400—402. [Приказ].

Givan T. Markovitch: La transmission de patrimoine d'une personne décédée dans zadruga serbe; str. 152. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, XLIX, 6; стр. 605—607. [Приказ].

Max Domergue: Etude d'ensemble sur le contrat d'adhésion, Toulouse, 1935; p. 359. — Бранич, 1936, XXIV, 5; стр. 240—241. [Приказ].

Andre Dessens: Essai sur la notion d'équité. Toulouse, 1934. — Бранич, 1936, XXIV, 7—8; стр. 386—387. [Приказ].

Michel Blond: Le fondement de la lésion. Lille, 1935, стр. 165. — Бранич, 1936, XXIV, 728; стр. 387—389. [Приказ].

Eugene Audinet 1859—1936. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XLIX, 6; стр. 607—608. [Некролог].

1937. година

Систем извршног поступка. — Београд: Геца Кон, 1937; стр. VI, 640.

Социјалне тежње новога извршнога права. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXVII, 2; стр. 146—157.

Појам лица без држављанства. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LII, 4; стр. 303—317.

Правни положај лица без држављанства. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LII, p. 6; стр. 507—527.

Излучна тужба. — Правосуђе, 1937, VI, бр. 2; стр. 114—121; бр. 3; стр. 180—187; бр. 5; стр. 243—252.

Критика теорије институције. — Бранич, 1937, XXV, 2; стр. 67—82.

Противизвршење. — Бранич, 1937, XXV, 7—8; стр. 351—357.

Višestruko državljanstvo. — Mjesečnik, 1937, LXIII, 8. i 9; str. 411—437.

Nikolaus Gjelsvik: Das internationale Privatrecht in Norwegen. Leipzig, 1935. S. 153. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LI, 4; стр. 387—388. [Приказ].

Gerhard Schiedermair: Vereinbarungen im Zivilprozess. Bon, 1935; S. XIV, 192. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LI, 1; стр. 488—491. [Приказ].

Karl Kollross: Die Exekution auf Vermögensrechte und Unternehmenungen. Wien, 1936; S. 214 — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LI, 6; стр. 584—586. [Приказ].

Walter Burckhardt: Methode und System des Rechtes mir Beispielen, Zürich, 1936, S. 296. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LII, 1—2; стр. 180—183. [Приказ].

Rene Clemens: Personalité morale et personalité juridique. Paris, 1935. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LII, 1—2; стр. 184—185. [Приказ].

Смрт Макса Адлера. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. LII, 4; стр. 380—381. [Белешка].

Седамдесетогодишњица професора Бечког универзитета Dr Hansa Sperl-a. — Бранич, 1937, XXV, 1; стр. 49—50. [Белешка].

1938. година

Основи науке о држављанству. — Београд: Геца Кон, 1938; стр. V, 150.

Систем извршног поступка. 2. изд. Београд: Геца Кон, 1938; стр. VI, 640.

Закон о извршењу и обезбеђењу. Са кратким објашњењима. — Београд: Геца Кон, 1938; 588. стр.

Чињенице постанка уговора о раду као посебне правне категорије. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. LIII, 1—2; стр. 237—240.

Савремене тенденције развоја приватног права. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. LIII, 5; стр. 498—513.

Судија и дух новог процесног права. — Правосуђе, 1938, VII, 1; стр. 21—34.

1939. година

Посебни део облигационог права. Уговори, једнострани правни послови, грађанско-правни деликти. — Београд: Геца Кон, 1939; стр. 323.

Тумачење изузетака. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. LV, 5—6; стр. 471—476.

Законско наслеђивање у својини између брачних другова. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. LVI, 3; стр. 222—237.

Класификација правних лекова по ванпарничном поступку. — Правосуђе, 1939, VIII, 6; стр. 271—276.

Изједначење мушке и женске деце у погледу нужног наследног дела. — Правосуђе, 1939, VIII, 11—12; стр. 471—479.

Pokušai sintetičke klasifikacije elemenata građansko pravne deliktne odgovornosti, s posebnim obzirom na predosnovi Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju. — Mjesečnik, 1939, LXV, 1; str. 166—176. i br. 5—6; str. 237—246.

Постанак француског грађанског законика. — Правна мисао, 1939, V, 1—2; стр. 21—32.

Савремени значај Декларације права човека и грађанина из 1789. г. — Преглед [Сарајево], 1939, бр. 188—189; стр. 439—447.

Потребне измене и допуне у Закону о држављанству. — Полиција, 1939, XXVI, 4; стр. 297—310. [аС др Душаном В. Пантелићем].

Hans Charman: Zur Geschichte und Konstruktion der Vertragstypen im Schuldrecht mit besonderer Berücksichtigung der Gemischten Verträge. Brunn-Prag, 1937; стр. XIV, 376. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. LVI, br. 3; стр. 275—276. [Приказ].

Hugo Sinzheimer: Jüdische Klassifiker der deutschen Rechtswissenschaft. Amesterdam, 1938, стр. 305. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. LVI, 6; стр. 549—551. [Приказ].

1940. година

Поглед врху днешното положение на материјата из областата на облигационите договори. — Правна мисл, 1940, BJ, 4—5; стр. 241—253.

Један поглед на данашње стање материје облигационих уговора. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, књ. LVII, 5—6; стр. 436—448.

Наследно правни положај усвојених лица. — Правосуђе, 1940, IX, 7—8; стр. 262—273.

Građanska odgovornost liječnika. — Mjesečnik, 1940, LXVI, 1—2; str. 35—51.

Утицај француског грађанског законика на Србијански грађански законик. — Правна мисао, 1939, V, 11—12; стр. 477—493; 1940, VI, 1—2; str. 43—84.

Раднички штрајкови у светлости права. — Социјални архив, 1940, VI, 4—6; стр. 89—102.

Врсте тужби по процесном критеријуму. — Правнички гласник, 1940, 4; стр. 131—137.

Ismail Hilat Ermi: Le positivisme juridique et le droit international. Paris, 1939; стр. 315. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, књ. LXII, 1; str. 72—73. [Prnkaz].

Marijan Horvat: Bona fide u razvoju rimskog obligacionog prava. Zagreb, 1939, стр. 160. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, књ. LVII, 2; стр. 161—163. [Приказ].

Revue trimestrielle de droit civil. No 1/38, Année 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, књ. LVII, 3; стр. 271—273. [Приказ].

1941. година

Samopomoć kao oblik pravne zaštite. — Mjesečnik, 1941, LXVII, 2; str. 64—75.

Начин престанка уговора о раду. — Социјални архив, 1941, VII, 1—12; str. 37—54.

Наследно правни значај старине и тековине у војвођанском праву. — Правни гласник, 1941, V, 2; стр. 1—11.

1945. година

Међународни јавни поредак у међународном приватном праву. — Архив за правне и друштвене науке,, 1945, књ. LX, 1—2; стр. 36—46.

Нова Југославија. Часопис за политичка и друштвена питања, број 1—6, 7—14, 1944. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, књ. LX, 1—2; стр. 97—99. [Приказ].

1946. година

Држављанство. С нарочитим обзиром на право ФНРЈ. — Београд: Просвета, 1946; стр. 131.

Материјал за проучавање радног права. За потребе студената Правног факултета. Св. 1—2. — Београд: Одбор за уџбенике Удружења студената права, 1946; стр. III, 635.

Међународно приватно право. Белешке по предавањима проф. Борислава Т. Благојевића. — Београд: Одбор за објављивање предавања на Правном факултету, 1946; стр. 303.

Основи наследног права. — Београд: Удружење студената права, 1946; стр. 280.

Римско право. Део II. Белешке по предавањима проф. Борислава Т. Благојевића. — Београд: Одбор за објављивање предавања на Правном факултету, 1946; стр. 215.

Римско право. Део II Грађански поступак. Облигационо право, 2. изд. — Београд: Одбор за уџбенике стручног удружења студената права, 1946; стр. V, 239.

1947. година

Држављанство. С нарочитим обзиром на право ФНРЈ. 2. изд. — Београд: Просвета, 1947; стр. 136.

Грађанско-правни облигациони уговори. — Београд: Издавачка секција Акционог одбора студената Београдског универзитета, 1947; стр. XV, 216.

Материјал за изучавање стварног права. Средио Борислав Благојевић. — Београд: Издање Одбора за уџбенике Удружења студената права, 1947; стр. 352.

Основи међународног приватног права. Св. 1: Увод. Општи део сукоба (избора) закона. — Београд: Одбор за уџбенике стручног удружења студената права, 1947; стр. VIII, 128.

Правни положај и правни послови државних привредних предузећа. [Део] 1. —: Просвета, 1947; стр. 239.

Радно право. II део. — Београд, Одбор за уџбенике Удружења студената права. [1947]; стр. 332.

Римско право. II део. — Београд: издање Одбора за уџбенике Удружења студената права, [1947]; стр. 238.

1948. година

Наследно право. [*2. изд.*] — Београд: Научна књига, 1948; стр. VII, 290.

Правни положај и правни послови државних привредних предузећа. [*књ.*] *1. 2. доп. изд.* — Београд: Научна књига, 1948; стр. 263.

1949. година

Општи лични статус физичких лица у међународном приватном праву. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, год. XXXVI, 5; стр. 452—467.

1950. година

Допунски материјал за привредно право. Део I. — [Београд: Научна књига, 1950]; 67 стр. Са Николом Балогом.

Материјал за спремање испита из грађанског судског поступка. II део. — Београд: Научна књига, 1950; 80 стр.

Међународно приватно право. Сукоб (избор) закона код грађанско-правних односа са елементом иностраности. — Београд: Научна књига, 1950; XVI, 398 стр.

L'évaluation du domage en matière de responsabilité civile. — [У књизи]: Yougoslavie. I, II, III, Luxembourge: Faculté internationale de droit compare, 1950; 28 p.

La faute et l'acte illicite. — Luxembourge: Faculté internationale de droit comparé, 1950; 26 p.

Notizie sulla legeslazione e sulla dottrina di diritto processuale civile in Jugoslavia. — [У књизи]: Atti del Congresso Internazionaledi Diritto processuale civile, 1950—1953; pp. 167—170.

1951. година

La classification universelle décimale et la société socialiste. L'université et la classification décimale universelle. — Belgrade: Centre Féderale de Documentation Technique de l'Office Fédérale pour le developpment de la Production R.F.P.J., 1951; 16 p.

Наследно право. Белешке по предавањима. 2. изд. — Београд: Научна књига, 1951; 408 стр.

Римско право. Св. 2. — Београд: Научна књига, 1951; 333 стр.

Римско право. Облигационо право. Грађански поступак. — Београд: Научна књига; 341 стр.

Библиографија Југославије. Књиге, брошуре и музикалије. 1950. — Београд: Југословенска књига, (1951). Главни и одговорни уредник.

1952. година

Грађанско-правни облигациони уговори. 2. изд. — Београд: Научна књига, 1952; 187 стр.

О квалитету успеха и начину рада студената на Универзитету. — Народни студент, 1952; VII, 17.

Универзитет и наш друштвени живот. — Борба, 1952, XVII, 230.

1953. година

Le droit comparé — méthode ou science. — Agen, Imprimerie Moderne, 1953; p. 9.

Droit comparé — méthode ou science. — Revue internationale de Droit comparé, 1953, V, 4. pp. 649—657.

Упоредно право — метод или наука. — Анали правног факултета у Београду, 1953, I, 1; стр. 7—16.

Правни проблеми осигурања код нас. — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, 3—4; стр. 287—310.

Друштвени положај великих школа и универзитета. — Универзитетски весник, 1953, IV, 77—78.

Научни радници Загреба о организацији научног рада и актуелним питањима Универзитета. — Универзитетски весник, 1953, IV; стр. 82—83.

Све већа могућност конкуренције бољих и способнијих. — Омладина, 1953, VIII, 48.

Универзитетски и научни сарадници уочи избора. — Политика, 1953, год. L, бр. 14621. Поводом предстојећих избора за Савезну и републичке скупштине.

1954. година

Наследно право. [4. изд.] — Београд: Научна књига, 1954; стр. 384.

L'influence du Code civil sur l'élaboration du Code civil serbe. — Agen, Imprimirie Moderne, 1954; p. 11.

L'influence du Code civil sur l'élaboration du Code civil serbe. — Revue internationale de Droit comparé, 1954, VI, 4, p. 733—743.

La nationalite d'origine en Yougoslavie. — Revue critique de Droit international privé, 1954, 43, 1; p. 29—37.

Neka pitanja zakonskog naslednog reda kod nas danas. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, god. XLI, 1; str. 59—70.

Sedma Haška konferencija za međunarodno privatno pravo u svetlosti opštih principa međunarodnog ugovornog prava. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1954, I, 1; str. 57—73.

Nadležnost spoljnotrgovinske arbitraže pri Trgovinskoj komori FNRJ mora biti izrečno pismeno ugovorena. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1954, I, 1; str. 144—145.

Pravo na pokriće u slučaju neisporuke na vreme. Određivanje visine naknade štete za slučaj pokrića kod robe koja nije berzanski artikal. — *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1954, I, 1; str. 145—147.*

Nedopuštenost samovlasne naplate potraživanja. Jus relationis kod trgovačkih poslova. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1954, I, 1; str. 148—150.

Један предлог за измену студија на Правном факултету. — Универзитетски весник, 1954, V, 87.

Значај документација за научни рад. — Универзитетски весник, 1954, V, 89.

Међународни конгрес за грађански судски поступак. — Анали Правног факултета у Београду, 1954, II, 1; стр. 123—126. [Белешка].

1955. година

Građanski postupak u rimskom pravu. — Beograd: Naučna knjiga, 1953; 93 str.

Наследно право ФНРЈ с освртом на право других држава. — Београд: Научна књига, 1955; X, 436 стр.

Bračni drug kao naslednik u našem pravu. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1956, god. XLII, 1—2; str. 12—27.

Problemi u vezi sa integralnom recesijom stranog prava u državi drukčije kulturne i socijalne tradicije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, god. XLII, 3; str. 309—315.

Нужни наследници и величина нужног дела. — Анали Правног факултета у Београду, 1955, III, 2; стр. 136—141.

Die Ausbürgerung nach dem Recht de Föderativen Volksrepublik Jugoslawien im Lichte der allgemeinen Theorie der Staatsangehörigkeit. — Ostereeichische Zeitschrift für öffentliches Recht, 1955, VI, 4—5; pp. 611—629.

Diskusija o pitanjima teorije prava. Izložena mišljenja više učesnika diskusije u nešto skraćenom obimu. — Naša stvarnost, 1955 IX, 10; str. 427—459.

Право брачног друга и потомака оставиоца на предмете домаћинства. — Правни живот, 1955, IV, 5—6; стр. 1—5.

Нека питања републичког Закона о универзитетима. — Универзитетски весник, 1955, VI, 104.

1956. година

Les droits successoraux du conjoint survivant en droit yougoslave. — Revue hellenique de droit international, 1956, IX, 1—4; pp. 102—115.

La stabilite de la famille et le droit de divorce. Rapport pour le Ie Congrès international de droit comparé de l'Association internationale des sciences juridiques. — Beograd: [Institut za uporedno pravo], 1956; 29 p.

Tendecias y organizacion del derecho comparado-Yugoslavia. — Revista del Istituto de derecho comparado, 1956, 6—7; pp. 125—131.

Политички аспекти учешћа лаика у вршењу правосуђа. — Анали Правног факултета у Београду, 1956, IV, 2; стр. 142—149.

Les caracteristiques du droit yuogoslave sur nationalité. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1956, III, 1; str. 128—132.

Bibliographie yogoslave sélectionnée du droit international. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1956, III, 1; str. 208—216.

Институт за упоредно право. — Народна милиција, 1956, IX, 1; стр. 16—22.

Основе карактеристике нашег права о држављанству. — Народна милиција, 1956, IX, 9; стр. 1—7.

Одговори на питања сарадника листа „Студент" о основним задацима Универзитета, организације наставе и др. — Студент, 1956, XIX, 14.

Трајно или привремено. — Економска политика, 1956, V, 201; стр. 108—109.

Универзални или двострани споразуми о размени публикација. Поводом конференције одржане у UNESCO-u у Паризу од 6. до 10. фебруара 1956. год. — Библиотекар, 1956, VIII, 1—2; стр. 5—11.

Универзитет и пракса. Политика, 1956, LIII, 15646.

Зашто нема универзитетских уџбеника. — Младост, 1956, I, 7; Садржи мишљење др Б. Благојевића и др.

Kolokvijum »Pravni aspekti i miroljubiva saradnja«. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, god. XLIII, 1; str. 131—133. [Beleška].

Предговор [Књизи] Правни приручник о правима и дужностима грађана. — Београд: Савремена администрација, 1956; стр. III—IV.

Уредник исте књиге.

Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. — Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1956. Redaktor.

1957. година

Građanski postupak u rimskom pravu. — Beograd: Naučna knjiga, 1957; 89 str.

Građanski postupak u rimskom pravu. Dodatak: Rimski krivični postupak. Dr Ivo Puhan. Rimsko krivično pravo. I. S. Pleterski. — Beograd: Naučna knjiga, 1957; 94 str.

Омладина и избори. — Београд: Централни комитет Народне омладине. Србије; 53 стр.

Algunas reflexiones a luz do dereito iugoslavo en materia de familiar e divorcio. — Revista del Instituto de derecho comparado, 1957.

Les droit succossoraux du conjoint survivant en droit yougoslavie. — Revista del Instituto de derecho comparado, 1957, 8—9; pp. 274—287.

A estabilidade de familia e o divorcio. — Revista del Instituto de derecho comparado, 1957, 8—9; pp. 683—702.

Савремени покушаји унификације права у међународним размерама и социјалистичке државе. — Анали Правног факултета у Београду, 1957, V, 3; стр. 257—269.

Nastava i zahtevi savremene nauke i prakse. — Naše teme, 1957, I, 4—5; str. 574—582.

Zadaci univerzitetske nastave. — Naša stvarnost, 1957, XI, 1; str. 22—30.

Друштвени значај права радника да учествује у управљању и контроли предузећа у појединим земљама. — Борба, 1957, XXII, 119.

Две године друштвеног управљања на Београдском универзитету. — Борба, 1957, XXII, 46.

Моша Пијаде као градитељ нашег правног система. — Политика, 1957, LIV, 1575.

Откуд 25258 апсолвената. — Младост, 1957, II, 28; Садржи мишљење др Б. Благојевића и др. о проблему апсолвената на југословенским универзитетима.

Реч јавних радника. — НИН, 1957. VII, 324. Изјаве поводом смрти Моше Пијаде.

Predgovor [Knjizi] Građanski zakonik Republike Čehoslovačke od 25. oktobra 1950. god. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1957; str. (III).

Predgovor [Knjizi] Jovanović Vladimir: Prava osiguraća prema trećem odgovornom licu. — Beograd: Državni osiguravajući zavod, 1957; str. IX—X.

Predgovor [Knjizi] Jovičić, Miodrag: Referendum. Pokušaj uporedno-pravnog izučavanja. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1957; str.

Predgovor [Knjizi] Propisi o učešću radnika u upravljanju i kontroli preduzeća. Sv. 1. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1957; str. [3—5].

1958. година

Nasledno pravo FNRJ s osvrtom na prava drugih država. — 2. izd. — Beograd: Naučna knjiga, 1958; XI, 399 str.

Извештај о раду Универзитета у школској 1957—58. — Београд: Универзитет, Научна књига, 1958; 48 стр.

La pasition juridique des enterprises economiques (d'etat) en Yougoslavie. Leurs rapports mituels. — Beorgrad: Institut de droit comparye, 1958, 117 p.

Gli aspetti politici della participazione dei laici all esercizio della giurisdizione. — [U knjizi]: Scritti giuridici in memoria di Piero Calamandrei. — Padova: Cedam, 1958, Vol II; pp. 149—159.

Нека посебна питања лекторске политике библиографије Југославије. [У књизи]. Десет година Библиографског института ФНРЈ 1948—1958. — Београд: Библиографски институт, 1958; стр. 59—62.

Први кораци у стварању Библиографског института. [У књизи]: Десет година Библиографског института ФНРЈ 1948—1958. Београд: Библиографски институт, 1958; стр. 31—58.

Uporedno pravo — metod ili nauka. — Zbirka članaka o uporednom pravu, 1958, Sv. I; str. 53—63.

Nastava i zahtevi savremene nauke i prakse. — Sveučilišni vjesnik, 1958; III, 1—2; str. 3—10.

Благовремено завршавање студија, испуњење дужности према заједници. — Борба, 1958, XXIII, 198.

Извори документације. — Политика, 1958, LV, 16184. Поводом 10. годишњице Библиографског института.

Покушај интернационализације универзитетске наставе. — Политика, 1958, LV, 16298.

Повећање потребе за стручњацима намеће друштвеној заједници и Универзитету узајамне обавезе. — Борба, 1958, XXIII, 240.

Проблеми Универзитета су постали проблеми целе друштвене заједнице. — Индекс, [1958, I], 1.

L'unification du droit et notament du droit privé en Yougoslavie. — Unification du droit. Annuaire, 1957, 1958: pp. 194—235. Texte comparatif en anglais.

Заједница југословенских универзитета. — Комунист, 1958, XVII, 49.

Avant-propos. — [U knjizi] Rapports nationaux yougoslave au V Congrès international de Droit comparè à Bruxelles, 4—9 août 1958. — Beograd: Institut de droit comparè, 1958, pp. I—II.

Predgovor [Knjizi] Nacrt jednoobraznog zakona o međunarodnoj prodaji pokretnih telesnih stvari. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1958; str. 1—2.

Predgovor [Knjizi] Trockle, Leon-Eli: Međunarodno socijalno zakonodavstvo. — Beograd: Jugoslovenska nacionalna komisija za međunarodnu organizaciju rada i Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, 1958; str. 3—5.

1959. година

Bibliographie juridique yougoslave, Elaborée et commenté par Borislav T. Blagojević. — Beograd: Institut de droit comparé, 1959; LI, 263 p.

Građanski postupak u rimskom pravu. — 2. izd. — Beograd: Naučna knjiga, 1959; 60 str.

Izveštaj o radu Univerziteta u školskoj 1958—59 godini. — Beograd: Sekretarijat Univerziteta, 1959; 59 str.

Pravna bibliografija. Izbor knjiga i članaka iz jugoslovenske pravne literature. Pripremio Borislav T. Blagojević. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1959; III 263 str.

L'entreprises publiques (pays socialistes). Tome VI—IX. — Luxembourg: Faculté internationale de Droit comparé, 1959; pp. 24, 19, 27, 21.

Quelques questions sur l'organisation de l'entreprise. — Beograd: Centre universitaire international des sciences sociales de l'Université de Beograd, 1959; 36 p.

Allocution. Pronosée au banquet offert par le Gouvernement Luxembourgeois. — Luxembourg, Imprimerie Saint Paul, 1959; pp. 44—46.

Introduction al derecho Yugoslavo. — La Ley. 1959, 93, 1—3; p. 1—5.

Одговори на прашање на соработникот на листот „Нова Македонија". — Нова Македонија, 1959, XV, 4501.

Postdiplomska nastava i specijalni oblici nastave na Univerzitetu. — Sveučilišni vjesnik, 1959, V, 1—2; str. 3—13.

Ванредно и дописно студирање. — Рад, 1959, XIV, 44.

Anketa lista »Mladost«: Ko treba da organizuje dopisno školovanje. — Mladost, 1959, XV; str. 162—167. Sadrži mišljenje Miše Pavićevića, Mitre Mitrovića, dr Borislava Blagojevića i dr.

Predgovor [Knjizi]: Mičić Milomir: Svetski poštanski savez i osnovni principi međunarodnog poštanskog prava. — Beograd: Generalna direkcija PTT, 1959; str. 7—8.

Predgovor [Knjizi]: Sukijasović Miodrag: Pravne karakteristike dvostranih trgovinskih ugovora Narodne Republike Jugoslavije. — Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959; str. 5—8.

Predgovor [Knjizi]: Toroman Marija: Odgovornost automobilista. — Beograd: Državni osiguravajući zavod, 1959; str ...

Predgovor [Knjizi]: Zbirka članaka o uporednom pravu. Sv. 1. — Beograd, Institut za uporedno pravo, 1959; str. 3—4.

Мала енциклопедија „Просвета". Општа енциклопедија. Књ. 1—2. — Београд: Просвета, 1959; XIII, 797; стр. VI, 1069 стр. Редактор.

1960. година

Građanski postupak u rimskom pravu. 3 izd. — Beograd: Naučna knjiga, 1960; 60 str.

Nasledno pravo FNRJ. S osvrtom na prava drugih država. 3 izd. — Beograd: Naučna knjiga, 1960; XI, 359 str.

Izveštaj o radu Univerziteta u školskoj 1950—1960 godini. — Beograd: Sekretarijat Univerziteta, 1960, 41 str. 24 tab.

Les caracteristiques fondamentales du droit des Etats-socialistes. — Luxemburg: Faculté Internationale de Droit comparé, 1960; 19 p.

Chronique de legislation. III. Legislation etragère. Yougoslavie. — Revie de Droit international et de Droit comparé, 1960, XXXVII, 1—2; p. 134—148. [U saradnji sa dr Marijom M. Toroman].

La coopération socialiste comme systeme d'exploitation de la terre en propriété privée et la réalisation du socialisme et des rapports socialistes en la compagne en Yougoslavie. — [без података]; 15 p. [Sa Dragoljubom Stojanovićem]. 1960, Instituto di Diritto agrrario internazionale e comparato. Prima assemblea, Firenze, 4—8 aprile 1960.

Profesional Training and Generale Education. The University as a Center of Research. [У књизи]: The University Today: Its Role and Place in Society. An International Study. — Geneva: World University Serivice, 1960; pp.

Savremeno društvo i Univerzitet. — Gledišta, 1960, I, 1; str. 25—32.

Potrebe naše zajednice u visokokvalifikovanim kadrovima i mogućnosti Univerziteta u Beogradu za njihovu realizaciju. — Univerzitet danas, 1960, I, 1—2; str. 13—20.

Univerzitet kao centar visokoškolskog obrazovanja. — Univerzitet danas, 1960, I, 7—10; str. 227—233.

Висока школа за физичко васпитање са аспекта Универзитета. — Физичка култура, 1960, 5—6; стр. 321—325.

Predgovor [Књизи] Das jugoslawische Urheberrechtsgesetz. Berlin, — Franz Vahlen, 1960; pp.

Petros G. Vallindas — In memoriam. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1960, VIII, 1; str. 153—154.

1961. година

Nasledno pravo. Udžbenik za studente prava. — Beograd: Naučna knjiga, 1961; 239 str. sa crtežima + tabele sa grafikonima u boji.

Izveštaj o radu Univerziteta u školskoj 1960/61 godini. — Beograd: Sekretarijat Univerziteta, 1961; 86 str.

La jurisdiction du travail en droit yougoslave. (Prat) 1—2. — Helsinski Faculté international pour l'enseignement du Droit compare; 1961; 8 p. [Lit.]

Einige charakteristische Zeuge der genetischen Erbfolge in Jugoslawien. — Zeitschrift für Rechtsvergleichung, 1961, II, 3; S. 129—139.

Ekonomski položaj naslednika i mogućnosti odstupanja od zakonskog naslednog reda. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961. knj. XLVIII, 1—2; str. 156—170.

Neka pitanja Univerziteta i visokog školstva. — Gledišta, 1961, III, 1; str. 53—59.

Potrebna prerastanja zajednice jugoslovenskih univerziteta u zajednicu visokog školstva. — Beograd, Univerzitet danas, 1961, II, 3—4; str. 78—84.

О увођењу тростепене наставе на факултетима. — Студент, 1961, XXV, 9. Интервју са сарадником листа.

Predgovor [Књизи] Pravni priručnik o pravima i dužnostima građana, 2. izd. — Beograd: Savremena administracija, 1961; str. IV. Redaktor.

Predgovor [Књизи] Zbornik radova o stranom i uporednom pravu. Sv. 1. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1961; str. 5—7.

Prof Božidaru Lavriču. In. memoriam. — Univerzitet danas, 1961, II, 9—10; str. 283—284.

1962. година

Inventaire critique des matières qui ont fait l'objet de réalisations ou de tentatives en vue de l'unification du droit. — [У књизи] Rapports na-

tionaux yougoslave au VI Congrès international de droit comparé. Beograd: Institut de droit comparè, 1962; pp. 41—55.

Nationalisation des sociétés. — [У књизи]: La società per azioni alla metà del secoli XX. Padova; Cedam, 1962, Tome I; pp. 101—122.

La participation des travailleurs dans la gestion de L'entreprise et dans le partage du revenu. Pays socialistes, spécialement la Yougoslavie. — [У књизи]: Problemes contemporains de droit comparé. Tokio: Institut japonais de droit comparé, 1962, Tome II; pp. 1—32.

Théories des statuts à la lumière de l'histoire générale de l'évolution dela société. — Nederlands Tijdschrift voor Internatonaal. Racht, 1962, Special Issue; pp. 67—81.

Načelo društvenog samoupravljanja u Prednacrtu Ustava SR Srbije. — Pravni život, 1962, XI, 6; str. 14—19.

Proširenje strukture Univerziteta radi većeg i boljeg zadovoljenja poreba za kadrovima. — Univerzitet danas, 1962, III, 1—2; str. 12—26.

Univerzitet i novi Ustav. — Univerzitet danas, 1962, III, 9—10; str. 318—322.

Govor na XVII skupštini Saveza studenata. — Student, 20. II 1962, XXVI, 27.

Rad najviši zadatak — najveće zadovoljstvo. — Student, 9. X 1962, XXVI, 21.

Човек и заједница у новом Уставу — Напред, 26. XI 1962.

Шта је ново на београдском универзитету? — Спорт и свет, 4. IX 1962, VII, бр. 306. Разговор са сарадником Николом Бурзаном.

1963. година

Das Eherecht de Foederation Volksrepublik Jugoslawien. — [У књизи]: Rechtsverforldung im internationalen Verkehr. Koln: Carl Heymans, 1963; s. 57—120.

L'interpretation des règles exceptionnelles. — [У књизи]: Eranion en l'honneur de G. S. Maridakis. Athenes: Impremerie P&A. — Klissio, 1963; Vol. II; pp. 43—49.

Moyens juridiques de planification et de developpement de la production dans l'agriculture yougoslave. — Firenze: Institutio di diritto agrario internazionale o comparato, 1963; 24 p.

Les rapports entre la propriété et l' exploitationd dans l'agriculture en Yuogoslavie. — [У књизи]: Contributi per lo studio del diritto agricolo comparato. Milano: Dott. A. Giuffro, 1963; pp. 11—38.

Diskusija. — [У књизи]: Zadaci Socijalističkog saveza u sprovođenju izbora za skupštine drušatveno-političkih zajednica. Beograd: Sedma sila, 1963; str. 56—59.

Говор др Борислава Благојевића ректора Универзитета. — [У књизи]: Споменица посвећена преминулом академику Стевану Јаковљевићу. Београд САНУ, 1963; стр. 11—13.

Начелна питања дефиниције права и нове тенденције његовог развоја. Дискусија о појму права. — Анали Правног факултета у Београду, 1963, XI, 3—4; стр. 457—461.

Kodifikacija prava aktivne miroljubive koegzistencije. Sadašnje stanje i neposredni zadaci. — Međunarodna politika, 1963, XIV, 322; str. 7—9.

Разговор са сарадником листа. — Борба, 21. IV 1963, XXVIII, 110. Политика, 21. IV 1963, LX, 17795. Култура-уметност, 1963, VII 314.

Интервју са сарадником листа. — Студент, 24 IX 1963, XXVII, 18. О резултатима постигнутим на Универзитету за протеклих седам година.

Savremeno pravo i ekonomski odnosi. — Privredni pregled, 6. IV 1963, XIII, 2191.

Društveno obrazovanje tehničkih kadrova u toku studija. — IT novine, 20. III 1963.

1964. година

Nasledno pravo SFRJ. Sa osvrtom na prava drugih država. 4. izd. u saradnji sa Slobodanom Perovićem i Obrenom Stankovićem. — Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1964; VIII, 419 str.

Građansko pravni obligacioni odnosi. — Beograd: Savez studenata Pravnog fakulteta, 1964; 50 str.

Јединство света. Неке рефлексије са правног гледишта. — Београд: САНУ, 1964; 14 стр. Припремни прилози за Симпозијум о односима између држава у данашњим условима организације међународне заједнице.

L'unité du monde. — Beograd: Naučno delo, 1964; 18 p.

La réserve dans le droit successoral yougoslave. — [У књизи]: Etudes juridiques offertes à Leon Julliot de la Morandère. Paris: Dalloz, 1964; pp. 47—71.

Quelques institutions caracteristiques du droit civil des pays socialistes. — Beograd: Centre universitaire international des Sciences sociales de l'Université de Beograd, 1964; 56 p.

Исто у: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1965; str. 1—66.

Podsticaj i sredstva radnih organizacija i građana u ostvarivanju neposredne domokratije. — [У књизи]: Republička skupština, sadržina, organizacija i metod rada. Beograd: Republčki zavod za javnu upravu, 1964; str. 47—49.

Дискусија у истој књизи.

Јединство света. Неке рефлексије са правног гледишта — Анали Правног факултета у Београду, 1964; XII, 1; стр. 36—52.

Право међународног привредног промета. — Анали Правног факултета у Београду, 1964, XII, 2—3; стр. 145—152.

Les caracteristiques fondamentales du statut juridique des entreprises dans les pays socialistes. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1964, XI, 1; str. 120—125.

Samoupravljanje na Univerzitetu. Diskusija. — Gledišta, 1964, V, 11; str. 1472—1474.

Avant-propos [Књизи] Loi sur les successions. — Beograd: Institut de droit comparé, 1964; pp. 3—22.

Predgovor [Књизи] Ugovor o isporuci investicione opreme. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1964; str. 5—6.

Diskusija u istoj knjizi; str. 117—118.

Savremeno poslovanje zahteva organizovanu pravnu službu. — Privredni pregled, 6. VII 1964, XIV, 2542.

Diskusija. — [У књизи]: Pravni problemi miroljubivog korišćenja nuklearne energije. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1964; str. 81—83 i 132—134.

Uvodna reč u istoj knjizi; str. 3—4.

Završna reč u istoj knjizi; str. 190—192.

Др Борко Николајевић (1913—1964). — Анали Правног факултета у Београду, 1964, XII, 1; стр. 142—144. In memoriam.

Pravni leksikon. — Beograd: Savremena administracija, 1964; XI, 1107 str. Redaktor.

1965. година

Наслеђивање пољопривредног земљишта по пољском праву. — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 1—2; стр. 24—32.

Нужност новина у савременом привредном (трговачком) праву. — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 3—4; стр. 407—412.

Osnovne karakteristike naslednog prava socijalističkih zemalja. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, 1965, sv. III; str. 7—39.

Predgovor [Књизи] Rozenberg, Ljudevit: Pravo međunarodnog dokumentarnog akreditiva. Zagreb: Informator, 1965.

Predgovor [Књизи] Stojanović, Dragoljub: Građanskopravna odgovornost za atomske štete prema trećem licu. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1965; str. 5—6.

Predgovor [Књизи] Toroman, Marija: Odgovornost privrednih organizacija za štetu koju pretrpe radnici pri radu. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1965; str. 5—6.

Predgovor [Књизи] Zbirka radova iz prava spoljne trgovine. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1965; str. 3—9.

Predgovor [Књизи] Zbornik radova o stranom i uporednom pravu. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1965, sv. 3; str. 5.

Др Божидар Јовановић (1921—1965). — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 1—2; стр. 234—236. In memoriam, са Смиљом Аврамов.

1966. година

L'arbitrage d'Etat et les tribunaux économiques dans les pays socialistes. — [У књизи] Thesaloniki, 1966; pp. 401—418.

La parcipation des travailleurs à la direction des entreprises; leur intérêts materiels collectifs en vie d'une bonne gestion. — Bruxelles: Université Libre, 1966; 35 p.

I rapporti patrimonali fra coniugia nella legislazione jugoslava. — Revista del diritto matrimoniale e dello stato delle persone, 1966, VIII, 1—2; pp. 25—52.

Les régimes matrimoniaux. (Les rapports de propriété entre epoux). — [У књизи] Le droit de propriété dans les pays de l'Est. Bruxelles; Centre d'etude des pays de l'Est — Institut de sociologie; pp. 99—104.

Кодификација и модернизација права нових држава. — Анали Правног факултета у Београду, 1966, XIV, 3—4; стр. 301—308. Реферат на Конгресу упоредног права у Упсали, 1966.

Нека питања у вези тематике „Правна наука и настава у Југославији". — Анали Правног факултета у Београду, 1966, XIV, 3—4; стр. 407—415.

Mesto i uloga uporednog prava u okviru naučnog rada na polju prava u Jugoslaviji. — Strani pravni život, 1966, 50; str. 13—23. Sa Miodragom Jovičićem.

Neke karakteristike savremenog međunarodnog privrednog prava. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, 1966, IV; str. 27—44.

The place and Function of Comparative Law in Yugoslav Jurisprudence. — The New Yougoslav Law, 1966, XVII, 1—4; pp. 26—40. Sa Miodragom Jovičićem.

Исто у: *Le nouveau droit yougoslave, 1966, XVII, 1—4; pp. 28—43.*

Kodifikacija i modernizacija prava novooslobođenih zemalja. — Međunarodna politika, 1966, XVII, 398; str. 20—22.

Makro-problematika savremenog međunarodnog privrednog prava. — Međunarodna politika, 1966, XVII, 401; str. 17—19.

Permanentnost obrazovanja odnosno usavršavanja kadrova i univerzitet. — IT novine, 25. VIII 1966, 181.

Diskusija. — [У књизи]: Spoljnotrgovinska arbitraža. Knj. 3. Referati i diskusije sa Savetovanja održanog 16. decembra 1966. godine. Beograd: Spoljnotrgovinska arbitraža pri Saveznoj privrednoj komori [etc], 1966; str. 134—135.

Predgovor. [Књизи] Carić, Slavko: Pravni odnosi između komitenata i špeditera iz ugovora o špediciji. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1966; str. 3—5.

Predgovor [Књизи] La Constitution yougoslave de 1963. — Paris: Editions Gujas, 1966; pp. V—VI.

Predgovor [Књизи] Draškić, Mladen: Obaveze prodavca prema unifikovanim propisima o međunarodnoj kupoprodaji. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1966, str. I—II.

Predgovor [Књизи] Krstić, Đurica: Savremene tendencije u unifikaciji međunarodnog vazduhoplovnog privatnog prava. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1966; str. 3—4.

Savremeni društveni značaj unifikacije prava u međunarodnim razmerama. Predgovor [Књизи] Jednoobrazni zakon o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari i Jednoobrazni zakon o zaključivanju ugovora o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1966; str. 3—18.

Predgovor [Књизи] Podela normativne funkcije. Referati i diskusija sa Savetovanja održanog 4. i 5. marta 1966. god. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1966; str. 3—7.

Uvodna reč. — [У књизи] Kooperacija u poljoprivrednoj proizvodnji. Materijali sa Savetovanja održanog u Novom Sadu 19. i 20. maja 1966.

Uvodna reč. — [У књизи] Spoljnotrgovinska arbitraža. Knj. 3. Referati i diskusije sa Savetovanja održanog 16. decembra 1966. Beograd: Spoljnotrgovinska arbitraža pri Saveznoj privrednoj komori, 1966; str. 3—4.

Završna reč u istoj knjizi; str. 147—149.

1967. година

Građansko-pravni obligacioni ugovori. — Beograd: Savez studenata Pravnog fakulteta, 1967; 81 str.

Revolucionarni karakter prava socijalističke države. — Beograd — Kotor: [Zajednica institucija za izučavanje radničkog pokreta i SKJ], 1967; 31 str.

Упоредно-правни метод. — Београд: САНУ, 1967; 29 стр. [САНУ: Међународни колоквијум: Методологија правних наука].

Saradnja i pomoć pravne nauke i pravne tehnike pri izradi opštih akata radnih organizacija. — [У Књизи]: Mesto i uloga normativnih delatnosti radnih organizacija. Beograd: Finansijski studio, 1967; Sv. 1; str. 159—163.

Les procédes d'unification ou d'harmonisation les plus appropriés dans les rélations entre pays ayant des régimes économiques et juridiques differents. — Annuaire de l'Institut international pour l'unification du droit privé, 1967—1968, II; pp. 119—143.

Сушчност и форми управленија југославској економикој. У сарадњи са Врлетом Круљом. — Совјетское государство и право, 1967, XXXVII, 1; стр. 106—113.

L'unita del mondo. Alcune riflessioni dal punto di visti giuridico. — Studi in onore di Antonio Segni, 1967, Vol, I; pp. 277—299.

Neka pitanja sadržine i razvoja sovjetskog građanskog prava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1967, god. LIII, 3—4; str. 317—334.

Револуционарни карактер права социјалистичке државе. — Анали Правног факултета у Београду, 1967, XV, 4; стр. 427—444.

Najprikladniji način za unifikaciju i usklađivanje prava u uslovima postojanja država sa različitim ekonomskim i pravnim uređenjem. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1967. XIV, 1—3; str. 15—30.

Zapažanja o pitanjima metodologije i teorije prava. — Gledišta, 1967, VIII, 11; str. 1495—1502.

Permanentnost obrazovanja odnosno usavršavanja kadrova i univerzitet. — Univerzitet danas, 1967, VIII, 3—4; str. 37—40.

L'activité scientifique des enseignants universitaires et les bé soins de l'économie. — Univerzitet danas, 1967, vanredni broj; str. 122—126.

Mikro-problematika međunarodnog privrednog prava. — Međunarodna politika, 1967, XVIII, 403; str. 23—24.

Diskusija. — [У књизи] Autonomne pokrajine u Jugoslaviji. Društveno-politički i pravni aspekti. Referati i diskusije sa Simpozijuma održanog u Novom Sadu 8, 9. i 10. juna 1967. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1967.

Završna reč u istoj knjizi.

Predgovor [Књизи] Čok, Vida: Međunarodna tehnička saradnja. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1967; str. 3—5.

Predgovor [Књизи] Le fédéralisme yougoslave. Paris: Dalloz, 1967; pp 5—7. Sa Pierrem Lavigneom.

Predgovor [Књизи] Mesto i uloga normativne delatnosti radnih organizacija u pravnom sistemu SFRJ. Simpozijum u Opatiji april 1967. Beograd: Finansijski studio — Pravni fakultet, 1967; str. 7—8.

Predgovor [Књизи] Protić, Petar: Međunarodna pravna pomoć. Beograd: Savremena administracija, 1967; str. 5—7.

Predgovor [Књизи] Ujedinjavanje i ulaganje domaćih i stranih sredstava u radne orgnizacije. Beograd: Savez društva pravnika u privredi Jugoslavije, 1967; str. V—X. Redaktor knjige.

1968. година

Le caractère revolutionnaire du droit des Etats socialistes. — Revue roumaine des Sciences sociales, 1968, XII, 1; pp. 19—35.

Quelques caracteristiques du droit économique international actuel. — Revue internationale de droit comparé, 1968, XX, 2; pp. 273—285.

Les délits involontaires du point de vue de la responsabilité civil. — [У књизи]: Journées juridiques de la société de législation comparé. Paris: Cijas, 1968; pp. 399—424.

Објављујемо и у: Sixiemes journées juridiques franco-yougoslave. Beograd; str. 3—22.

La situation economique des héritiers et la possibilité d'en déroger à l'ordre légal de succession selon le droit yougoslave. [У књизи]: Studi in memoria di Fullio Ascarelli. Milano: Dott. A. Giuffré, 1968, Vol. I; pp. 107—131.

Karakter davanja i mera za nerazvijena područja. — [У књизи]: Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva. Beograd: Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968; str. 9—17.

Međunarodna unifikacija pravila o turističkim uslugama. — [У књизи]: Peto međunarodno savetovanje privrednika i pravnika. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1968; 47 str.

Mere za sprečavanje vršenja protivpravnih i nepravnih radnji i za otklanjanje nastajanja odgovornosti u radnim organizacijama. — [У књизи]: Odgovornost u radnim (posebno privrednim) organizacijama u sistemu društvene svojine i samoupravljanja. Beograd: Institut za pravno pravo — Finansijski studio, 1968 (Tom 1); str. 57—65.

Специјалне тематске библиографије. Нови задаци у области научне документације. — [У књизи]: Библиографски зборник. Двадесет година Библиографског института. Београд: Југословенски библиографски институт, 1968; стр. 69—76.

Kratak pogled na pravno uređenje NR Albanije. — Strani pravni život, 1968, 60—61; str. 3—15.

Povodom predstojećeg Simpozijuma o odgovornosti u radnim organizacijama. — Privredno-pravni priručnik, 1968, VI, 5; str. 1—6.

Nekoliko reči o ovom delu. Predgovor [Књизи] Pregled razvoja međunarodnopravnih odnosa jugoslovenskih zemalja od 1800. do danas. Sv. III. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1969; str. XVIII—XLII.

Dve vrste problema. — Student, 12. XI 1968, XXXII, 23.

Да ли су предложене уставне промене потребне? Дискусија о предлозима за измену неких одредаба Устава СФРЈ и тезама за изборни систем. — Анали Правног факултета у Београду, 1968, XVII, 3—4; стр. 514.

Мала енциклопедија „Просвета". Општа енциклопедија. књ. 1—2. 2. изд., 1968. 1969; XII, 971 стр. и VIII, 983 стр. [Редактор].

1969. година

Nasledno pravo SFRJ. Sa osvrtom na prava drugih država. 5. izd. — Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1969; XI, 392 str.

Međunarodna zaštita interesa autora. — Sv. Stefan (Beograd): Savez kompozitora Jugoslavije, 1969; 57 str.

Исто на енглеском и немачком језику.

Исто у књизи: Simpozij o pitanjima što ih je otvorila Konferencija u Štokholmu o intelektualnom vlasništvu. Zagreb: Institut za međunarodno pravo i međunarodne odnose, 1969; str. 107—151.

Neka opšta pitanja dosadašnjih kodifikacija građanskog (i trgovačkog) prava. — [У књизи]: Mesto Civilnog kodeksa u sistemu našeg prava. Institut za uporedno pravo, 1969; 21 str.

Neka pitanja o kojima bi bilo korisno da se prodiskutuje na Savetovanju, a po mogućstvu zauzmu i stavovi. — [У књизи]: Mesto Civilnog kodeksa u sistemu našeg prava. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1969; 18 str.

Prava i granice ovlašćenja rukovodilaca u utvrđivanju poslovne politike i donošenju poslovnih odluka. U saradnji sa Dobrosavom Mitrovićem. — [У књизи]: Savremeno rukovođenje i samoupravljanje. Beograd: Pravni fakultet — Savremena praksa, 1969; str. 112—119.

Republičko zakonodavstvo i regulisanje civilno-pravnih odnosa. — [У књизи]: Mesto civilnog kodeksa u sistemu našeg prava. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1969; 24 str.

Predgovor [Књизи] Legal Problems of Economic Relations between Yugoslavia and U.S.A. Yugoslav papres for the Conference held in Belgrade and Zagreb from 27 th June to July 2 nd 1968 under the Sponsorship of the Institute of Comparative Law and the Assocation of American Law Schools. — Beograd: Federal Chamber of Economy, 1968; pp.

Some Characteristic Private Law Institutions in the Socialist Countries. — [У књизи]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, Beograd: Université de Beograde, 1969; pp. 93—116.

Republičko zakonodavstvo i regulisanje civilnopravnih odnosa. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1969, god. LV, 4; str. 540—552.

Stogodišnjica Udruženja za uporedno zakonodavstvo u Parizu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1969, god. LV, 4; str. 637—640.

Нека општа питања досадашњих кодификација грађанског [и трговачког] права. — Анали Правног факултета у Београду, 1969, XVII, 3—4; стр. 279—296.

Problemi kadrova sa visokim obrazovanjem u zemljama u razvoju. — Univerzitet danas, 1969, X, 2—3; str. 102—106.

Neka pitanja reforme visokog školstva i neposredni politički zadaci na Pravnom fakultetu u Beogradu. — Univerzitet danas, 1969, X, 4; str. 14—23.

Nužnost jasnog razgraničenja odnosa između društva i Univerziteta [fakulteta] pri rešavanju pitanja visokoškolske nastave. — Univerzitet danas, 1969, X. 9—10; str. 17—23.

Međunarodna zaštita interesa autora. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, 1969, V; str. 119—148.

Predgovor [Књизи] [Drugi] II jugoslovenski simpozijum o normativnoj delatnosti radnih organizacija. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1969; i uvodna reč u istoj knjizi.

Predgovor [Књизи] Konstantinović, Mihajlo: Obligacije i ugovori. Skica i ugovori. Skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima. — Beograd: Pravni fakultet — Centar za dokumentaciju i publikacije, 1969; str. 5—6.

Predgovor [Књизи] Radišić, Jakov: Naknada štete i problem tzv. prestignutog (hipotetičkog) klauzaliteta. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1969; str. 3—4.

Allocution de M. Borislav Blagojević [à l'occasion du Centenaire de la Société de Législation comparé]. — Revue international de Droit comparé, XX, 1969, XXI, 4; pp. 717—720.

Diskusija. — [У књизи]: Opšti problemi odgovornosti. Materijal sa savetovanja održanog 16. i 17. maja 1968. Beograd: Savez udruženja Pravnika Jugoslavije, 1969; str. 44—45.

Универзитет и друштво. — Борба, 7. IX 1969, XXXIV, 246.

1970. година

Bibliographie du droit yougoslave. 1945—1967. — 2. éd — Paris: Monton, 1970; p. 157.

Alguans carasteristicas de les empresas publicas en Yugoslavia. — [У књизи]: Studia Albornotiana, Bolonia: Real colegio de Espana, 1970, Vol. 10; pp. 1789—1805.

Algunos principios fundamentales del derecho sucesoral en los paises socialistas. — [У књизи]: Libro-hemenaje a la memoria de Lorenzo Herrera Mendora. Caracas: [без из.], 1970, Tomo I; pp. 219—251.

Postupak revizije i kodifikacije saveznog zakonodavstva i obezbeđenje što šireg učešća svih zainteresovanih struktura, posebno radi provere kriterijuma o podeli normativne funkcije. — [У књизи]: Aktuelna pitanja podele normativne funkcije između federacije i republika. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1970; str. 34—43.

Republičko zakonodavstvo i regulisanje civilnopravnih odnosa. — [У књизи]: Aktuelna pitanja podele normativne funkcije između federacije i republika. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1970; str. 77—89.

Diskusija. — [У књизи]: Marks i savremenost. Četvrti načni skup. Herceg-Novi 1—4. jun. Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1970, knjiga 6; str. 115, 366—368, 623—624.

Globalna recepcija stranih prava. — Strani pravni život, 1970, 68—69; str. 3—18.

Referat na VIII Međunarodnom kongresu uporednog prava, održanom u Peskari 1970. godine.

Certaines reflexions sur la gestion des utilisations pacifiques du fond des mers et des océans audelà des limites de la jurdiction nationale. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1970, XVII, 2—3; str. 215—220.

Univerzitetska nastava, Univerzitet i društvo. — Gledišta, 1970, XI, 2; str. 191—200.

Predgovor. — [У књизи]: Pravni leksikon. 2. izd. Beograd: Savremena administracija, 1970; str.. [bez pag.].

Predgovor. — [Књизи]: Vilus, Jelena: Određivanje i kontrola kvaliteta robe kod ugovora o prodaji. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1970; str. 3—5.

Др Ана Жилић-Јурин. — Анали Правног факултета у Београду, 1970, XVIII, 3—4; стр. 428—430. In memoriam.

Dr Ana Žilić-Jurin (1921—1970. — Univerzitet danas, 1970, XI, 6; str. 100—102. In memoriam.

Pravni leksikon. — 2. izd. — Beograd: Savremena administracija, 1970; XV, 1376 str. Redaktor.

1971. година

Ugovori o naučnoistraživačkom radu. Uporedno pravna i društveno-politička studija. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971; 246 str.

Albanija. — [У књизи]: International Encyclopedia of Comparative Law. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1971, Vol. I; spp. (A)7—(A)16.

Les études de droit comparé en Yougoslavie et les conceptions de la recherche comparative dans le droit socialiste. — [У књизи]: Livre du centenaire de la Société de législation comparée. Paris: Librairie général de Droit et de la Jurisprudence. 1971, Vol. II; pp. 603—622.

Les formes juridiques de la direction de l'économie nationale. — [У књизи]: Introduction aux droits socialistes. Budapest: Academai Kiado. 1971; pp. 577—683.

La législation des unités fedérales et la réglementation des rapports de droit civil en Yougoslavie. — [У књизи]: Le fédéralisme et le dévéloppement des orders juridiques. Bruxelles: E. Bruylant. 1971; pp. 204—219.

La participation des travailleurs à la gsetion des enterprises dans les pays socialistes. — [У књизи]: Les institutions juridiques du gouvernement de l'économie dan les pays occidentaux et socialistes. Bruxelles: Presses Universitaire de Bruxelles. 1971; pp. 277—304.

Podela nadležnosti između federacije i republika u materiji porodičnog prava. — [У књизи]: Reforma porodičnog zakonodavstva. Beograd: Institut za socijalnu politiku, 1971; str. 19—44.

Autonomno pravo privrednih organizacija u socijalističkom samoupravnom društvu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1971, god. LVII, 1; str. 78—85.

Питања ризика и одговорности код уговора о научноистраживачком раду. — Анали Правног факултета у Београду, 1971, XIX, 1—2; стр. 27—40.

Суштинска питања као подлога предложених амандмана. — Анали Правног факултета у Београду, 1971, XIX, 3; стр. 274—281.

Pravni izvori regulisanja ugovora o naučnoistraživačkom radu. — Pravni život, 1971, XX, 3; str. 3—10.

Neka aktuelna i prethodna pitanja podele normativne funkcije između federacije i republika odnosno pokrajina. — Pravni život, 1971, XX, 5; str. 20.

Progresivna kodifikacija i unifikacija prava o obligacionim (ugovornim) odnosima u međunarodnom prometu, posebno u međunarodnoj trgovini. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1971, XVIII, 1; str. 12—29

Obaveze naručioca kod ugovora o naučnoistraživačkom radu. Naša zakonitost, 1971, XXV, 3; str. 178—185.

Neke karakteristike ugovora o naučnoistraživačkom radu — Univerzitet danas, 1971, XII, 2; str. 27—40.

Predgovor. [Књизи]: Janjić, Miodrag: Autorsko filmsko pravo. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971; str. 3—4.

Predgovor [Књизи] Trajković, Miodrag: Odgovornost prema putniku u vazduhoplovnom pravu. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971; str. 3—5.

Predgovor [Књизи] Zbornik propisa o učešću radnika u upravljanju i kontroli preduzeća. Sv. 1. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971; str. V—VII.

1972. година

La signification sociale contemporaine de l'unification du droit sur le plan international. — [У књизи]: Miscellenea J. W. Ganshof van der Meersch. Tome II. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1972; pp. 717—736.

La socitété autogeréee et son droit adequat. — [У књизи]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Beograd: Université de Beograd — Centre universitaire international des sciences sociales, 1972, [Tome] 4; pp. 83—96.

Samovoljno useljenje radnika u stan radne organizacije kao povreda radne dužnosti. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1972. god., LVIII, 1; str. 95—99.

Dejstvo odluka ustavnih sudova. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1972. god, LVIII, 2; str. 184—198.

Sistem prekršaja kao oblik zaštite imovinskih prava autora. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1972, god. LVIII, 4; str. 460—466.

Територијалистичка концепција проф. М. Бартоша у међународном приватном праву. — Анали Правног факултета у Београду, 1972, XX, 1—3; стр. 71—81.

Односи при финансирању службе друштвеног књиговодства и организационих јединица те службе у 1970. години. — Анали Правног факултета у Београду, 1972, XX, 4; стр. 712—716.

Da li se, i pre isteka rokova određenih Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustavnih amandmana, može ceniti saglasnost sa ustavnim amandmanima i onih odredaba zakona koje su na osnovu Ustavnog zakona ostale na snazi. — Naša zakonitost, 1972, XXVI, 11; str. 730—737.

Neposredni zadaci u radu na pripremi normi o unutrašnjem i međunarodnom sukobu zakona. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1972, XXII, 1—2; str. 71—78.

Neka aktuelna pitanja u pravu sredstava informisanja. — Novinarstvo, 1972, VIII, 1—2; str. 19—37.

Predgovor [Књизи] Draškić, Mladen: Zaključivanje ugovora o kupoprodaji. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1972; str. I—II.

Predgovor [Књизи] Krstić, Đurđica: Evidencija prava na nepokretnosti. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1972; str. I—VII.

1973. година

Dejstvo odluka ustavnih sudova u Jugoslaviji. — [У књизи] Prva konferencija evropskih ustavnih sudova i sličnih institucija koje se bave zaštitom ustavnosti i zakonitosti. Beograd: Ustavni sud Jugoslavije, 1973, Knj. II; str. 90—118.

Упоредно-правни метод. — [У књизи]: Међународни симпозијум о методологији правних наука. Београд: Српска академија наука и уметности, 1973; стр. 118—128.

Usaglašavanje ustavnog sudstva sa strukturom federalizma. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1973. god., LIX, 2—3; str. 488—498.

Временски моменат садашње дискусије о нацрту Устава. — Анали Правног факултета у Београду, 1973, XXI, 3—4; стр. 45—52.

Потреба потпуније израде неких институција у републичком Уставу. — Анали Правног факултета у Београду, 1973, XXI, 5; стр. 13—16.

Regulisanje sukoba republičkih odnosno pokrajinskih zakona sa zakonima drugih republika odnosno pokrajina (kolizione norme). — Pravni život, 1973, XXII, 1; str. 5—22.

Исто: Strani pravni život, 1975, 86; str. 3—17.

Pitanje sadržine nastavnog plana i nastavnog programa Pravnog fakulteta. Formiranje lika pravnika. — Univerzitet danas, 1973, 1—2; str. 85—91.

Savremeni značaj pravne problematike u vezi pitanja kvaliteta roba i usluga. — Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1973, XXI; str. 29—37.

Šta s postdiplomskim studijama. — Gledišta, 1973, XIV, 10; str. 1073—1085.

Predgovor [Књизи] Dragašević, Momir: Pravni odnosi između hotelijera i putničke agencije. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1973; str. 3—7.

Predgovor [Књизи] Mijučić, Stevan: Samoupravne interesne zajednice. — Beograd: Insttut za uporedno pravo, 1973; str. V—VII.

Predgovor [Књизи] Organizacija i položaj generalne egzekutive u pojedinim zemljama. — Beograd, Institut za uporedno pravo, 1973; str. I—III.

Predgovor [Књизи] Pravno poslovanje organizacija udruženog rada. — Beograd: Privredni pregled, 1973; str. VII—IX.

Predgovor [Књизи] Vilus, Jelena: Građanskopravna odgovornost izvođača i projektanata. — Beograd: Građevinska knjiga, 1973; str. 5—8.

1974. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. Prema propisima koji važe u republikama i pokrajinama.. — Beograd: Izdavačko informativni centar studenata, 1974; 388 str.

Uporedni metod pri proučavanju običajnog prava kao istorijske kategorije. — [У књизи]: Običajno pravo i samouprava na Balkanu i u susednim zemljama, 1974; str. 1—11.

Izlaganje. — [У књизи] Razmatranje nacrta posebnih uzansi o građenju. Beograd: Jugoslovenski građevinski centar — Odsek za studije i istraživanje, 1974.

Посебан законски наследни режим при наслеђивању пољопривредног земљишта и приватних пољопривредних газдинстава у СР Словенији. — Анали Правног Факултета у Београду, 1974, XXII, 3; стр. 281—297.

Данашњи временски моменти при регулисању заједничких служби у ОУР. — Анали Правног факултета у Београду, 1974, XXII, 5—6; стр. 593—599.

Nužni naslednici po zakonima o nasleđivanju SR Bosne i Hercegovine i SR Makedonije. — Pravni život, 1974, XXIII, 8—9; str. 3—12.

Potreba, karakter i sadržina časopisa za uporedno pravo. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1974, XXI, 1—2; str. 257—263.

Teze o obrazloženju za Nacrt Zakona o sukobu zakona i sukobu nadležnosti u unutrašnjem pravu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. — Naša zakonitost, 1974, XXVIII, 2; str. 223—242.

Pozitivnopravni izvori o naslednom pravu odnosno o nasiednim pravima u nas. — Naša zakonitost, 1974, XXVIII, 6; str. 624—635.

Дискусија. — Анали Правног факултета у Београду, 1974, XXII, 1—2; стр. 217—222.

Увод за дискусију о Платформи на Правном факултету у Београду делом новембра 1973. вођена је дискусија о Платформи за X Конгрес СКЈ.

Meničnо i čekovno pravo. — Direktor, 1974, VI, 9; str. 70.

Исто: Nova trgovina, 1974, XXVII, 5; str. 14.

Беспримерни прегалац. (Поводом смрти Милана Бартоша). — Нин, 1974, 17. JJJ 1974, XXIV, 1210.

Др Милан Бартош. — Анали Правног факултета у Београду, 1974, XXII, 1—2; стр. 271—273. [In memoriam].

Prof. dr Milan Bartoš (1902—1974). — Univerzitet danas, 1974, 3—4; str. 116—118. (In memoriam).

Све је дао науци, друштву и људима које је васпитавао. — Борба, 13. III 1974, LII, 69. [О др Милану Бартошу].

1975. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. 1. izdanje. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1975, VIII; 403 str.

Да ли је добро поступљено? [У књизи]: Десет година Универзитета у Нишу: 1965—1975. Београд: Издавачко информативни центар студената, 1975; стр.

Yougoslavia. — [У књизи]: International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. I: National Reports. Tübingen, J. C. B. Mohr — Paris, The Hague Mouton, 1975; pp. y5—y33.

Certaines questions de principe qui se posent en matière de partage de la fonction normative dans les etats fédéraux. — [У књизи]: *Studi in* onore di Manilo Udina. Milano, A. Guiffré, 1975, Tome II; pp. 1377—1393.

Le concept et la structure du système juridique en Yougoslavie. — [У књизи]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, Beograd: Université de Beograd — Centre universitaire des sciences sociales, 1975, (Tome 7); pp. 57—83.

L'autogestion en Yougoslavie. — Annuaire de l'U.R.S.S et des pays socialistes européens, 1975; pp. 267—292.

Necessité, caractère et contenu des revue de droit comparé. — Revue internationale de droit comparé, 1975, No 1; pp. 131—138.

Osnovne zajedničosti i različnosti naslednih prava republike i autonomnih pokrajina u SR Srbiji. — Pravni život, 1975, XXIV, 10; str. 5—39.

On Some Inovations and Specifities in the Laws of Inheritance of the Republics and of Autonomous Provinces in Yugoslavia. — Yugoslav Survey, 1975, 2; pp. 39—56.

Unifikacija i harmonizacija prava kao oblik saradnje savremenog sveta, posebno sa stanovišta zemalja u razvoju. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1975, XXV, 2—4; str. 189—199.

Pravo kao predmet i sredstvo savremene tehnologije u zemljama u razvoju. — Međunarodni problemi, 1975, XXVII, 3—4, str. 19—30.

Predgovor [Књизи] Konstantinović, Mihajlo: Obligacije i ugovori. Skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima. 2. izd. — Beograd; Pravni fakultet — Centar za dokumentaciju i publikacije, 1975; str. 5—6.

Predgovor [Књизи] Varadi, Tibor: Međunarodne i unutrašnje kolizione norme. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1975; str. 5—10.

Diskusija. Savetovanje o samoupravnim sudovima udruženog rada. Održano 15. novembra 1974. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1975, god. LXI, 1; str. 40—42.

Дискусија. Реформа Правног факултета. — Анали Правног факултета у Београду, 1975, XXIII, 1—2; стр. 193—196.

1976. година

Društvena uslovljenost i pravne posledice podele normativne funkcije između federacije i republika odnosno pokrajina. — Novi Sad: Pravni fakultet, 1975; 39—140 str. (Poslediplomske studije građanskopravnog smera; knj. 1).

Nasledno pravo u Jugoslaviji, 2. izd. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1976; VIII, 415 str.

Novi međunarodni poredak i savremeno međunarodno privredno pravo. — Novi Sad: Pravni fakultet, 1976; 123 st. Knjiga sadrži i tekst Jelene Vilus. (Poslediplomski magistarski kurs iz oblasti privrednopravnih nauka; knj. 5).

Karakter i sadržaj diskusije o Nacrtu zakona o obligacionim odnosima. — [У књизи]: Okrugli sto o koncepciji i osnovnim rešenjima Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima — Beograd: Pravni život, dodatak uz br. 12, 1976; str. 1—2.

Autonomno pravo privrednih organizacija u socijalističkom samoupravnom društvu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, god. LXII, 1—2; str. 195—204.

Поводом Нацрта закона о удруженом раду. — Анали Правног факултета у Београду, 1976, XXIV, 4; стр. 263—270.

Нека општа питања у вези са постдипломским студијама. — Анали Правног факултета у Београду, 1976, XXIV, 6; стр. 721—731.

Quelques particularités et specialités de la collaboration entre les universitée des pays en voie de developement. — Univerzitet dans, 1976, XVII, 5—6; str. 69—74.

Univerzitetska nastava, univerzitet i društvo. — Gledišta, 1970, XI, 2; str. 191—200.

До доктората и без магистратуре. — Борба, 28. до 30. X 1976, LV, 298—300.

Predgovor [Књизи] Kostić, Dragan: Građanskopravna odgovornost sportista i sportskih organizacija. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1976; str. [I—III].

1977. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. 3. izd. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977; 416 str.

Diskusija. — [У књизи]: Izvori prava u samoupravnom socijalističkom društvu. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1976; str. 75—77.

Завршна реч у истој књизи; стр. 161—163.

L'autogestion sociale en Yougoslavie — en particulier dans les entreprises. — [У књизи]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Beograd: Université de Beograd—Centre universitaire des sciences sociales, 1977; pp. 29—55.

Novi međunarodni privredni poredak i savremeno međunarodno privredno pravo. — [У књизи]: Novi međunarodni ekonomski poredak i međunarodno pravo. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1977; str. 1—14.

Diskusija у истој књизи стр. 101—104; 135—136.

Исто у књизи: Ugovori u spoljnoj trgovini. — Beograd: Centar za publikacije na Pravnom fakultetu, 1977; str. 1—15.

Unutrašnji sukob zakona. — [У књизи]: Veliki pravni priručnik. Beograd: Privredni pregled, 1977; str. 366—375.

Diskusija. — [У књизи]: Samoupravni sporazumi kao pravni akti i referati i diskusije u okviru interdisciplinarnog projekta »Država i pravo u samoupravnom socijalističkom društvu. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1977.

The Law of International Trade: A New Task for National Legislators or a New »Lex Mercatoria«? — [У књизи]: New Directions in International Trade Law, Vol. I, New York: Oceana Publications, 1977; str. 437—447.

Стварање социјалистичког система права у Југославији. — Анали Правног факултета у Београду, 1977, XXV, 5; стр. 617—629. Са Будимиром Кошутићем.

The System of Worker's Self-Management in Yugoslavia. — Yugoslav Law, 1977, 1; pp. 3—22.

Participacija i radničko samoupravljanje. — Samoupravno pravo, 1977, IV, 1; str. 3—13.

The Comparative Legal Method. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts, 1977, Classe des sciences sociales, 13; pp. 135—136.

Predgovor [Књизи)] Čok, Vida: Javno informisanje. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1977; str. 5—14.

Predgovor [Књизи] Frimerman, Andrej: Radne zajednice u organizacijama udruženog rada. — Beograd: Centar za radničko samoupravljanje, 1977; str. III—X.

Predgovor [Књизи] Šmid, Vjekoslav: Putnička agencija i njeni ugovori s putnicima i davaocima uloga. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1977; str. III—IV.

Predgovor [Књизи]Vojinović, Jovan: Posebne uzanse o građenju sa objašnjenjima i sudskom praksom. — Beograd: Jugoslovenski građevinski centar, 1977; Sa Arsenijem Vujovićem.

Predgovor [Књизи] Veliki pravni priručnik. 2. izd. — Beograd: Privredni pregled, 1977; str. 9—10. Главни редактор.

Završna reč. — [У књизи] Položaj i uloga društveno političkih organizacija u ustavnom i političkom sistemu SFRJ. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1977; str. 136—138.

1978. година

La Constitution et le developpement du droit autogestionnaire en Yougoslavie. — [У књизи]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Beograd: Université de Beograd—Centre universitaire des sciences sociales, 1978, Vol. 11; pp. 209—225.

Društvena uslovljenost i pravne posledice podele normativne funkcije između federacije i republika odnosno pokrajina posebno u materijama zajedničke nadležnosti. — [У књизи]: Podela zajedničke nadležnosti između federacije i federalnih jedinica. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1978; str. 3—14.

Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada. — Beograd: Službeni list SFRJ, 1978. — *Nasledno pravo,* str. 335—346; *Normativna funkcija federacije i republika odnosno pokrajina u imovinskim odnosima,* str. 436—443; *Nužni deo,* str. 463—491; *Ostavinski postupak,* str. 793—831; *Unutrašnji sukob zakona,* str. 595—612. Predgovor u istoj knjizi; str. XI—XIV.

Posebni oblici stručnog obrazovanja pravnih kadrova za rad u spoljnoj trgovini. — [У књизи]: Aktuelna pitanja pravno-ekonomskih i poslovnih odnosa sa inostranstvom. Beograd: Institut za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Beograd, 1978; str. 172—186.

Savremena pravna problematika o pravu informacija. — [У књизи]: Odgovornost u informativnoj djelatnosti. I deo. Zagreb: Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1978; str. 117—124.

Sistem normi — pravila za obligacione odnose. — [У књизи]: Zbornik radova sa Savjetovanja o Zakonu o obveznim (obligacionim) odnosima. Za-

greb — Beograd: Savez društava pravnika u privredi Jugoslavije — Institut za uporedno pravo, 1979; str. 2—13.

Субјективна и временска димензија код аутора и праваца у правним наукама. — [У књизи]: О филозофији права. Београд: Српска академија наука и уметности, 1978; стр. 345—350.

Право земаља у развоју и савремена правна наука. — Анали Правног факултета у Београду, 1978, XXVI, 1—2; стр. 7—15.

Закон о облигационим односима у светлости свог времена. — Анали Правног факултета у Београду, 1978, XXVI, 3—5; стр. 227—243.

Akti o ličnim stanjima građana po pravu u Jugoslaviji. — Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci, 1978, II; str. 44—69.

La loi rélative aux rapports d'obligation de la Yougoslavie à la lumière de son temps. — Yugoslav Law, 1978, 3; pp. 19—37.

Sistem normi — pravila za obligacione odnose. — Privreda i pravo, 1978, XVI, 9; str. 2—13.

Konstituisanje i razvoj samoupravljanja i samoupravnog prava u Jugoslaviji. — Radničko samoupravljanje, 1978, II, 11; str. 3—14.

Predgovor [Књизи] Besarović, Vesna: Pravni aspekt prenosa tehnološkog znanja u zemlje u razvoju. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1978; str. 5—6.

Predgovor [Књизи] Samoupravno poslovanje organizacija udruženog rada. — Beograd: Centar za radničko samoupravljanje, 1978; str. XXXI—XXXII.

Мала енциклопедија „Просвета" — 3. изд. — Београд, Просвета, 1978; стр. 799, 943, 755. Редактор.

1979. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. 4. izd. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1979; VIII, 415 str.

Differences des niveaux de développement et différences des systèmes socio-économiques des états et la possibilité, l'intensité et les valeurs des unifications régionales et universelles du droit. — [У књизи]: Il nuove frontiere del diritto e il problema dell'unificazione, Vol. I, Milano: Dott. A. Giuffré, 1979; pp. 49—72.

Izvršenje sudskih odluka u sistemu zaštite subjektivnih prava. — [У књизи]: Izvršenje sudskih odluka: Zbornik radova. Beograd: Republički sekretarijat za pravosuđe i opštu upravu SR Srbije i Republički zavod za javnu upravu SR Srbije, 1979; str. 19—26.

Jedan slučaj primene podeljene normativne nadležnosti između federacije i republike, odnosno autonomnih pokrajina. — [У књизи]: Zbornik radova posvećen dvadesetogodišnjici Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Novi Sad: Pravni fakultet, 1979; str. 25—31.

Svojstvenosti sistema prava samoupravnog socijalističkog društva. — [У књизи]: Jugoslovenski pravni sistem i pravne nauke, Novi Sad: Pravni fakultet, 1979; str. 29—38.

Usaglašavanje normi o obligacionim odnosima sa savremenim zahtevima vremena. — [У књизи]: Ugovorno i odštetno pravo o Zakonu o obligacionim odnosima. Beograd: Republički sekretarijat za pravosuđe i opštu upravu SR Srbije i Savez udruženja pravnika SR Srbije, 1979; str. 9—21.

Zaštita prava slobode i jednakosti građana i organizacija udruženog rada kroz obligacione odnose. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979. god. LVI, 3; str. 415—427.

Savremeni značaj makro uslova za međunarodne privredne odnose. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1979, XXVI, 1—3; str. 221—231.

Novi Zakon o unutrašnjim sukobima zakona, posebno u statusnim, porodičnim i naslednim. — Pravni život, 1979, XXVIII, 3; str. 3—23.

Neka načelna pitanja diskusije o teoriji prava. — Gledišta, 1979, XX, 3—4; str. 9—12.

Les nouvelles lois relatives aux conflits internes de lois en particulier dans les rapports de status, de famille et de succession. — Yugoslav law — Droit Yougoslave, 1979, 2; p. 3—25.

Svojstvenosti sistema prava samoupravnog socijalističkog društva. — Radničko samoupravljanje, 1979, III, 11; str. 7—15.

Udruživanje — obaveza koja treba da bude ostvarena. Diskusija. Okrugli sto: Načelna ptanja zakonskog uređivanja rada i sredstava proizvodnih i prometnih organizacija. — Nova trgovina, 1979, XXXII, 6; str. 341—342.

Друштвена условљеност и правне последице поделе нормативне функције између федерације и република односно покрајина. — Научни преглед, 1979, VI, 6; стр. 7—31.

Neke krakteristike uslovne osude po Krivičnom zakonu SFRJ. — Bilten Okružnog suda u Beogradu, 1979, 7—8; str. 39—41.

Diskusija. — Treći program Radio Beograda, 1979, 41; str. 191—193. O udruživanju rada i sredstava proizvodnih i prometnih organizacija.

Едвард Кардељ. — Анали Правног факултета у Београду, 1979, XXVII, 1—2; стр. [I—IV].

Jakov Radišić: Obligaciono pravo. Pravni život, 1979, XXVIII, 6—7; str. 55—57. [Приказ].

Predgovor [Књизи] Pak, Milan: Radni odnosi i socijalno osiguranje. Beograd: Savremena administracija, 1979; str. I—VII.

Predgovor [Књизи] Savić, Miroljub: Pravni oblici kreditiranja u međunarodnim odnosima. — Beograd: Slovo ljubve, 1979; str. 5—6.

Uvodna napomena. — [У књизи]: Zbornik radova o sudstvu i zakonitosti u Prvom srpskom ustanku. Beograd: Savez pravnika Socijalističke republike Srbije, 1979; str. 5—6.

Pravna enciklopedija. — Beograd: Savremena administracija, 1979; XI, 1709 str. Redaktor.

1980. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. 5. izd. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1980; VIII, 415 str.

Samoupravno pravo ili pravo o samoupravljanju. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, god. LXVI, 4; str. 451—459.

Contemporary Significance of macro-conditins in Institutional Economic Relations. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1980, XXVII, 1; str. 1—12.

Neke karakteristike novog jugoslovenskog Zakona o obligacionim odnosima. — Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci, 1980, IV; str. 13—27.

Neki aspekti korišćenja sirovina. — Privreda i pravo, 1980, XIX, 11; str. 3—13.

Isto: Zbornik naučnog društva Srbije; str. 391—404.

Samoupravno sporazumevanje i obligaciono ugovaranje — mogući međusobni odnosi. — Radničko samoupravljanje, 1980, IV, 12; str. 5—16.

The Comparative Legal Method. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts-Classes des sciences sociales, 1980, 14; pp. 13—14.

Predgovor [Књизи] Poslovodni organ-direktor organizacije udruženog rada. — Beograd: Privredni pregled, 1980; str. 5—7.

Predgovor [Књизи] Spirović-Jovanović- Lucija: Pojam i pravna priroda samoupravnih sporazuma. — Beograd: Privredna štampa, 1980; str. III—V.

Priručnik za polaganje pravosudnog ispita. — Beograd: Savremena administracija, 1980; VIII, 1104 str. Redaktor.

Predgovor [Књизи] Bulajić, Milan: Međunarodno pravo ekonomskog razvoja. — Priština: Pokrajinski centar za produktivnost i inovacije SAP Kosova, 1980;

1981. година

Das interlokale Recht in Jugoslawien. — [У књизи]: Festschrist für Konrsd Zweigert zum 70. Geburtstag. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1981; S. 59—72.

Сто четрдесет година постојања и рада Правног факултета у Београду. — Анали Правног факултета у Београду, 1981, XXIX, 5—6; стр. 253—263.

Zakon o samoupravnim sporazumima u oblasti materijalnih odnosa između društvenih pravnih lica omogućio bi bolje povezivanje rada i sredstava. — Pravni život, 1981, XXX, 2; str. 5—12.

Titove reči o jednom obliku zaštite društvene svojine. — Pravni život, 1981, XXX, 5; str. 35—44.

Uopštene pravne norme i primena prava. — Pravni život, 1981, XXX, 11; str. 5—18.

Uporedno pravo i naša pravna misao. — Strani pravni život, 1981, 110—111; str. 5—10.

Some Features of New Yugoslav Law on Obligation Relations. — Yugoslav Law, 1981, 8, 3; pp. 3—20.

Pravna problematika i Treći kongres samoupravljača. — Radničko samoupravljanje, 1981, V, 6; str. 5—8.

Doprinos nauke u procesu proširene reprodukcije. — Radničko samoupravljanje, 1981, V, 12; str. 12—25.

Samoupravljanje i samoodgovornost, odnosno samokontrola. — Samoupravno pravo, 1981, VIII, 4; str. 5—13.

Predgovor [Књизи] Nikolić, Aleksandar: Profesija fudbaler. — Beograd: Zapis, 1981; str. 5—12.

Sunčanom stranom života. — Napred (Valjevo), 16. I 1981; str. 20.

1982. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji. — 6. izd. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982; VIII, 415 str.

Certains aspects juriniques de l'utilisation des matières premières. — [У књизи]: Mélanges en l'honneur d'Imre Zajtay. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1982; S. 35—48.

La codification-forme depassé en legislation. — [У књизи]: Congrès international de droit comparé, Caracas, 1982. Beograd, Institut de droit comparé-Association yougoslave de droit comparé, 1982; pp. 5—12.

Правовое регулирование земельних отношей в Социялистическој Федеративној Республики Югославии. — [У књизи]: Земельное законодательство зарубежних стран. Москва: Наука, 1982; стр. 245—267.

Sources of Law in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. — [У књизи]: The Sources of Law. Budapest: Akademiai Kiado. 1982; pp. 339—366. Sa B. Košutićem.

Le concept et la structure du système juridique en Yougoslavie. — Yugoslav Law-Droit yougoslave, 1982, 9, 3; pp. 3—28.

Neki pravni aspekti korišćenja sirovina. — Naučni pregled, 1982, 10—11; str. 391—404.

Predgovor [Књизи] Nikolić, Aleksandar: Samoupravni odnosi. — Beograd: Savremena administracija, 1982; str. XVII—XIX.

Др Јјордји Цаца: Самоуправљањето и одговорноста. Скопје, Завод за унапредување на стопанството во СРМ „Самоуправна практика", 1981; 269 стр. — Arhiv za Pravne i društvene nauke, 1982, god. LXVIII, 1; str. 151—154. [Зриказ].

Др Буро Вуковић: Изузеће од грађанске јурисдикције према међународном праву и интерним правима, те судској пракси. Загреб: Информатор, 1981; 165 стр. — Анали Правног факултета у Београду, 1982, XXX, 1—2; стр. 185—189. [Приказ].

Jelena Vilus: Komentar Konvencije Ujedinjenih nacija o međunarodnoj prodaji robe. Zagreb, 1981. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1982, XXIX, 1—3; str. 167—169. [Приказ].

Др Обрен Стнковић — др Миодраг Орлић: Стварно право, Београд: Научна књига, 1981; 599 стр. — Анали Правног факултета у Београду, 1982, XXX, 1—2; стр. 182—184. [Приказ].

Priručnik za polaganje pravosudnog ispita. — 2. izmenjeno i dopunjeno izd. — Beograd: Savremena administracija, 1982; VII, 1198 str. Redaktor.

1983. година

Nasledno pravo u Jugoslaviji: Prava republika i pokrajina. Novo, dopunjeno izd. — Beograd: Savremena administracija, 1983; XI, 410 str.

Samoupravno pravo i državno pravo. — [У књизи]: Samoupravno pravo u teoriji i praksi: Referati sa Savetovanja u okviru interdisciplinarnog projekta »Država i pravo u samoupravnom socijalističkom društvu«, decembar, 1980. god. — Beograd: Institut za upravno pravo, 1983; str.

Сукоб закона као општа појава. — Анали Правног факултета у Београду, 1983, XXXI, 104; стр. 109—124.

Oblik međunarodnog testamenta. — Pravni život, 1983, XXXIII, 1; str. 3—16.

Regionalizam kao pojava u međunarodnom pravu. — Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci, 1983, VII; str. 13—19.

Osnovna načela Zakona o obligacionim odnosima i zadaci suda u parničnom postupku. — Pravni život, 1983, XXXIII, 3; str. 283—297.

Милан Пак: Међународно приватно право — парнични, ванпарнични и извршни поступак са страним елементом. Београд: Светозар Марковић, 1983. — Анали Правног факултета у Београду, 1983. XXXI, 6; стр. 1129—1132. [Приказ].

Тибор Варади: Међународно приватно право. Нови Сад: Форум, 1983; 396 ст. — Анали Правног факултета у Београду, 1983, XXXI, 6; стр. 1132—1135. [Приказ].

Komentar Zakona o obligacionim odnosima. — Beograd: Savremena administracija, 1983; XV, 2367 str. [Redaktor i predgovor]. Sa Vrletom Kruljem.

1984. година

Društveni kriterijumi i mere za ocenu delatnosti u samoupravnom sistemu. — [У књизи]: Развој политичког система социјалистичког самоуправљања у Југославији. Крагујевац: Универзитет Светозар Марковић, 1984; стр. 25—33.

Несагласност уставних одредби о нормативној надлежности за регулисање облигационих односа. — Анали Правног факултета у Београду, 1984, XXXII, 1—2; стр. 13—20.

Нека питања у вези остваривања функције друштвене својине. — Анали Правног факултета у Београду, 1984, XXXII, 3—4; стр. 560—565.

Унутрашњи сукоб закона — Унутрашње колизионо право. — Гласник Адвокатске коморе Војводине, 1984, LVI, 7—8; стр. 52—65.

Savremeni značaj pravnih odnosa sa elementom inostranosti. — Pravni život, 1984, XXXIV, 11; str. 1031—1044.

Priručnik za polaganje pravosudnog ispita. — 3. izmenjeno i dopunjeno izd. — Beograd: Savremena administracija, 1984; VII 1440 str. Redaktor.

1985. година

Predgovor [Књизи] Draškić, Mladen: Osnovi privrednog prava. — Beograd: Savremena administracija, 1985; str. III—IV.

Savremeni značaj pravnih odnosa sa elementom inostranog. — Pravo, teorija i praksa, 1985, II, poseban broj; str. 9—18.

Мирјана Костић

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Оливер Антић, Слобода тестирања у англо-америчком праву — 321
др Весна Бесаревић, Право заступника на провизију и посебну накнаду у нашем и упоредном праву — — — — — — — — 328
др Тибор Варади, Напомене о правним инструментима за заштиту „слабије стране" у уговорима међународног привредног права 337
др Мирко Васиљевић, Претпоставке целисходније одговорности пословодног органа — — — — — — — — — — — — — — 345
др Јелена Вилус, Бечка конвенција о међународној продаји робе и компромиси на којима почива — — — — — — — — — 351
др Александар Голдштајн, Трговачки обичаји у југословенском праву и пракси — — — — — — — — — — — — — — 359
др Младен Драшкић, Границе одговорности дужника за штету причињену поводом уговорних обавеза — — — — — — — — 365
др Живомир Борђевић, О субјективним матерјалним правима у нашем правном систему — — — — — — — — — — — — 371
др Јован Борђевић, Уставно судство и друштвено политички систем Југославије — — — — — — — — — — — — — — 379
др Ивица Јанковец, Маргиналије уз одредбу о дужној пажњи у привредним односима — — — — — — — — — — — — 384
др Марина Јањић-Комар, Промена правног одређивања породичног интегритета — — — — — — — — — — — — — — 390
др Владимир Јовановић, Pommissory notes — — — — — — — 396
др Врлета Круљ, Нешто о привредном праву из историјског угла — 403
др Миодраг Орлић Скица за одређивање појма права располагања у друштвеној својини — — — — — — — — — — — — 409
др Слободан Перовић, Повратно дејство интерпретативних закона — 414
др Боривоје Познић, Потраживања у арбитражном спору — — — 421
др Јаков Радишић, Медицинско право као засебна грана права — 426
др Весна Ракић-Водинелић, Једнака примена и тумачења савезног права и улога највиших судова у федерацији — — — — — 433
др Обрен Станковић, Важност уговора са самим собом у нашем праву — — — — — — — — — — — — — — — — 439
др Марија М. Тороман, Регулисање наследноправних односа у несврстаним земљама и земљама у развоју — — — — — — 444
др Миодраг Трајковић, Правни извори ASEAN-а — — — — — 451
др Синиша Трива, Рок за приговор против решења о извршењу на темељу веродостојне исправе — — — — — — — — — 457
др Алојзиј Финжгар, О заштити података у друштвеном систему информисања — — — — — — — — — — — — — — 463
др Славко Царић, Појам организације удруженог рада и заштита правне сигурности на тржишту — — — — — — — — — 469
др Стојан Цигој, Трансплантација делова човека и право — — — 475
др Предраг Шулејић, О систему и методу законског регулисања односа из уговора о осигурању — — — — — — — — — 485
БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОФЕСОРА БОРИСЛАВА Т. БЛАГОЈЕВИЋА — — — — — — — — — — — — — — — — 492

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

dr Oliver Antić, Freedom of Testamentary Disposition in Anglo-American Law — — — — — — — — — — — — — — — — 321
dr Vesna Besarović, The Right of Agent to Commission and Special Allowance in Yugoslav and Comparative Laws — — — — — 328
dr Tibor Varadi, Observations on Legal Instruments Aimed at Protecting »the Weaker Party« in Economic International Law Contracts — — 337
dr Mirko Vasiljević, Perequisites of a More Appropriate Responsibility of the Managing Body — — — — — — — — — — — 345
dr Jelena Vilus, The Vienna Convention on International Sale of Goods and Relevant Compromises — — — — — — — — — — 351
dr Aleksandar Goldštajn, Usages of Trade in Yugoslav Law and Practice 359
dr Mladen Draškić, Limits of Debtor's Liability for Damage Done by Violation of Contractual Duties — — — — — — — — — 365
dr Živomir Đorđević, Subjective Substantive Rights in Yugoslav Legal System — — — — — — — — — — — — — — — — 371
dr Jovan Đorđević, Constitutional Judiciary in the Socio-Political System of Yugoslavia — — — — — — — — — — — — — — 379
dr Ivica Jankovec, Marginal Notes on the Provision on Due Attention in Economic Relations — — — — — — — — — — — — 384
dr Marina Janjić-Komar, The Changes of Legal Determination of Family Integrity — — — — — — — — — — — — — — — 390
dr Vladimir Jovanović, Promissory Notes — — — — — — — — 396
dr Vrleta Krulj, Some Historical Aspects of the Economic Law — — 403
dr Miodrag Orlić, Brief Outline for Determining the Notion of Right of Disposal in the Sphere of Social Ownership — — — — — 409
dr Slobodan Perović, Retroactive effect of interpretative laws — — 414
dr Borivoje Poznić, Counterchange in arbitration dispute — — — 421
dr Jakov Radišić, Medical law as a separate branch of legal science — 426
dr Vesna Rakić-Vodinelić, Equal implementation and interpretation of federal law and the role of highest courts in federation — — 432
dr Obren Stanković, Validity of contact with oneself in Yougoslav law 439
dr Marija Toroman, Regulating the inheritance law in the non-aligned and developing countries — — — — — — — — — — — 444
dr Miodrag Trajković, Legal sources of the ASEAN — — — — — 451
dr Siniša Triva, The limit for filing objections against a rulling on execution on the ground of trustworthy document — — — — 457
dr Alojzij Finžgar, Protection of data in the social information system 463
dr Slavko Carić, The notion of organisation of associated labour and protection of legal security in the market — — — — — — — 469
dr Stojan Cigoj, Problems of transplantation of human parts — — 475
dr Predrag Šulejić, The system and method of statutory regulation of relations out of the insurance contract — — — — — — — 485
BIBLIOGRAPHY — — — — — — — — — — — — — — — 492

TABLE DES MATIERES

ARTICLES AUTHENTIQUES

dr Oliver Antić, Liberte des tests dans le droit Anglo-Americain — — 321
dr Vesna Besarević, Droit du representant a la commission et indemnite speciale dans notre droit — — — — — — — — — — 328
dr Tibor Varadi, Quelques remarques sur les instruments juridiques qui doivent proteges le cote plus table dans les contracts du droit commercial international — — — — — — — — — — — — 337
dr Mirko Vasiljević, Presuppositions d'une responsabilite plus opportune de l'organe de direction — — — — — — — — — — 345
dr Jelena Vilus, La convention de vienne sur la vente internationale des marchandises et compromis sur lesquels elle repose — — — — 351
dr Aleksandar Goldštajn, Usages commerciaux dans le droit Yougoslave et dans la pratique — — — — — — — — — — — 359
dr Mladen Draškić, Limites de la responsabilite du debiteur pour le prejudice subi par infraction aux obligations contractuelles — — 365
dr Živomir Djordjević, Droits materiels subjectifs dans nutre systeme juridique — — — — — — — — — — — — — — 371
dr Jovan Djordjević, Autorite judiciaire constitutionnelle dans le systeme socio-politique de Yougoslavie — — — — — — — — 379
dr Ivica Jankovec, Notes marginales accompagnant la disposition sur la complaisance dûe dans les relations economiques — — — 384
dr Marina Janjić-Komar, Modifications de la determination juridique de l'integrite familiale — — — — — — — — — — — — 390
dr Vladimir Jovanović, Promissory notes — — — — — — — — 396
dr Vrleta Krulj, Quelques mots sur le droit economique vu dans son aspect historique — — — — — — — — — — — — — — 403
dr Miodrag Orlić, Esquisse pour la determination de la notion du droit de disposition dans la propriete sociale — — — — — — 409
dr Slobodan Perović, Effet retroactif des lois interpretatives — — — 414
dr Borivoje Poznić, Contre — plainte dans un litige arbitraire — — 421
dr Jakov Radišić, Droit medical en tant que branche scientifique distincte — — — — — — — — — — — — — — — — 426
dr Vesna Rakić-Vodinelić, Meme aplication et interpretation du droit federal et rule des tribunaux de plus haute instance dans les federations — — — — — — — — — — — — — — — — 433
dr Obren Stanković, Valeur du contrat avec soi-meme dans notre droit 439
dr Marija Toroman, Regulation des rapports juridiques de succession dans les pays non alignes et en developpement — — — — — 444
dr Miodrag Trajković, Sources juridiques de l'asean — — — — — 451
dr Siniša Triva, Delai pour objection contre un arrete d'execution base sur un document authentique — — — — — — — — — — — 457
dr Alojzij Finžgar, Protection des donnees dans le systeme social d'information — — — — — — — — — — — — — — — 463
dr Slavko Carić, Notion de l'organisation du travail associé et protection de la sécurité juridique sur le marche — — — — — — — — 469
dr Stojan Cigoj, Problemes de transplantation des parties du corps humain — — — — — — — — — — — — — — — — 475
dr Predrag Šulejić, Du systeme et de la methode de regulation legale des rapports resultant du contrat d'assurance — — — — — 485
BIBLIOGRAPHIE — — — — — — — — — — — — — — 492

Уредништво „Анала" моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци" истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила) броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду", бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС", бр 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финанцијско право", ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осијек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, n. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада", том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе", бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука", књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу op. cit. Уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу ibid.

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали" штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management", ed. by M. J. Brockmeyer, Dotrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднаслове највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднаслове обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду" у 1985. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	1200.—
2. За појединце	„ „	700.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „	300.—
4. За један примерак	„ „	250.—

Претплата за иностранство износи н. д. 1.600.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број 60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501